

10/8

שיחות ביני לבין עצמי באושויץ

סיפור שכולו ניצחון הרוח על הרוע

לטי בן-חלד-רודלסהיים

מרים דובי-חזן

ארכיון אברהם אביהם

הוצאה לאור

דוקוסטורי בע"מ

רעננה, טל' 09-7419471

www.docostory.co.il

שנת 2002

ספר זה מוקדש לזכרם של הוריי, משה אברהם רודלסהיים ואליסבט
רודלסהיים-דויזנד, לאחי מיכאל שנרצח ולאחותי יאטה ז"ל.

*

חברי קבוצת וסטרוויל, יהודים ושאינם יהודים, מעולם לא ראו
עצמם במונחים של מצילים ושל ניצולים. כאז כן היום הם דוגלים
בעקרון השוויוניות, ללא הבדלי מין, גזע, דת ולאום.

ספר זה מוקדש לאלה אשר – כמו יופ וסטרוויל, שושו סימון, קורט
האנמן והאחרים שפעלו אתם – הקריבו את חייהם למען הצלת
חברים;

לכל אלה שהצליחו לשרוד במלחמה והגיעו לשיבה טובה, כמו וילי
וסטרוויל, יאן סמיט, באוקה קונינק, פרנס חאריטסן וכל האחרים
שהכרתי;

לכל המשפחות שהסתירו אותי, ובמיוחד ליוהאן ולפוקייה בלייקר.
שאצלם מצאתי בית חם בעת הרדיפה;

וכן לכל החברים השותפים בקבוצת המחתרת החלוצית.

לטי בן-חלד רודלסהיים

תודה לסיצקה דה-יונג, שנעזרתי במחקרה על קבוצת וסטרוויל

מרים דובי-חזן

עריכה: יעל זיידמן

האיור בכריכה: אביגיל מאייר

עריכה גרפית: סוזאן בריידפלד

הספר ראה אור בסיוע:

יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

רשת קניוני עזריאלי, מרכז עזריאלי ו-IC מקבוצת עזריאלי

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריותן של המחברות

כל הזכויות שמורות ללטי בן-חלד-רודלסהיים וחברת דוקוסטורי בע"מ © 2002
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובכל אמצעי -
אלקטרוני, מגנטי, מכני או אחר - וכן אין לתרגם או לעבד ספר זה או קטעים
ממנו, בלא אישור בכתב מלטי בן-חלד רודלסהיים ומחברת דוקוסטורי בע"מ.

תוכן העניינים

חלק א'

9 %

חלק ב'

פרק 1 – המראה

77

פרק 2 – דוד ון חלדר, 5 במאי 1945

82

פרק 3 – תפוח עם דבש

85

פרק 4 – דוד ון חלדר, 1946

87

פרק 5 – לטי 1946–1949

89

פרק 6 – פגישה גורלית

94

פרק 7 – יופ וסטרוויל, האיש שהיה לנביא זעם

101

פרק 8 – עיתון ירושלים 7 במאי 1999

109

אחרית דבר – פברואר 2002

111

שיחות ביני לבין עצמי באושוויץ

חלק ראשון

פרק 1

שקט שורר ב"בית החולים" המכיל מאות חולים, הקרוי בגרמנית "ריביר". אנשים תשושים, שלדים מכוסים ברצועות נפולות של עור, נלחמים על חייהם. עוד נשימה ועוד אחת. רובם שוכבים באדישות במיטותיהם, אך הרצון לחיות מחזיק אותם. רופאים ואחיות מתרוצצים ביניהם. תרופות אין. ברגע שהריביר יתמלא עד אפס מקום, תופעל מכונת השמד היעילה. בהסעות מסודרות ישלחו אותנו לתאי הגז.

"החולים מצטווים לשכב דום בעת הביקור", מכריזים ברמקול. המטרה: להכין ביקור מסודר לדוקטור מנגלה ולמנוע תקלות מיותרות. לולא הפחד המייבש את חכי ולשוני ואשר משתק את שירי פניי, הייתי צוחקת. מספיק פעמים עמדתי דום בעת המסדרים הארוכים והמתישים בקור ובגשם. עכשיו עלי לשכב דום.

הלב הולם כמו פטיש בעודי מנסה למצוא את התנוחה המתאימה. אפשר לחוש במוות המתקרב. עברתי כבר כברת דרך ארוכה. עמדתי כמה פעמים על הקו הדק המפריד בין החיים והמוות. אבל כעת חודרת בי התחושה שהפעם אין מפלט. אין מי שיציל אותי. די בניד ראשו של מנגלה כדי שאמצא את מותי בתאי הגזים. בלי קושי אני יכולה להעלות באפי את ריחן של המשרפות; ואני יודעת שריח זה יישאר אתי עד הנשימה האחרונה.

מרחוק אני רואה שורת אנשים הנעים בין המיטות. השיירה מתקרבת, מנגלה בראשה. אני חשה כבר את זריעת המוות, כמו רוח מקפיאה המושבת סביבי.

אני שוכבת ללא נוע, אף-על-פי שאני מרגישה דחף להתגרד. הכינים השורצות בכל מקום מוציאות אותי מדעתי. אני מתאפקת, קפואה מפחד. חולה בצהבת, קודחת מחום, אין לי סיכוי. המוות מתקרב בצעדיו של מנגלה. הפעם אני אבודה.

עוד מעט יגיע תורי. הוא יסתכל עלי וידון אותי בניד ראשו לתאי הגזים. זהו. כל אברי גופי מתכווצים כמעין התנגדות אחרונה לפני מתן הדין האכזרי. מנגלה עומד ממש לידי. הפחד חונק אותי. אני

פרק 2

כשיזכור וילי וסטרוויל פגשו את קיס ובטי בוקה, ומאוחר יותר את מרים ואטרמן, וכשנשאלו פגשו את כולם – ניצתה האש שהדליקה את הגפרור שהצית את המאבק לחופש; ומהלהבה של כולם קמה קבוצת מחתרת הולנדית לתפארת, קבוצת וסטרוויל.

מדי רגע נולדים רעיונות חדשים במוחם של אנשים, אך לא תמיד ישנו להוגה הרעיונות האומץ הדרוש כדי לחיות לפיהם. לא כאלה הם בטי וקס בוקה: שניהם מורים ומחנכים למופת, בעלי רעיונות פציפיסטיים, שלא היססו לרגע והחליטו לחיות בהתאם לעקרונותיהם. בשנת 1926 הוציאו את ילדיהם מבית הספר היסודי "מונטיסורי", ופתחו בביתם כיתת לימוד. בכך יצאו נגד ממשלת הולנד, שהוציאה את כספיו של משלם מסים למטרות הגנה וחימוש. הם ראו בכך פשע משווע. מסים, לדעתם, מיועדים לשפר את חינוך הילדים כדי להגיע לצדק חברתי.

השניים, ועמם כמה חברים שוחררי שלום, הפכו לסרבני מסים. רעיונותיהם הפציפיסטיים הושפעו לא מעט מאלה של הקוויקרים הפרוטסטנטיים. הקוויקרים ביססו את עקרונותיהם על רעיון ההארה – שעל פיו, כל אדם נושא אתו הארה פנימית, ולכן כל בני האדם שווים הם; ובעולם השוויוני הזה, חינוך הילדים עומד במרכז. יש לתת לילדים דרור, על מנת שיוכלו לממש את כל הפוטנציאל הטמון בתוכם. הילדים יחליטו בעצמם מה טוב בשבילם, מה ברצונם ללמוד, ובאיזו צורה הם מעדיפים לעשות זאת.

לפי עקרונות אלה חיו קיס בוקה, אשתו בטי ומורים אחרים שהצטרפו אליהם עד מהרה. לפי תורה זו לימדו וחינוכו בבית ספרם את בני הדור הבא.

וכך, לפני מלחמת העולם השנייה, נוצרה אט אט קבוצה מגובשת של אנשים שזוהו בידי השלטונות כאנשים אנטי-ממסדיים. שמו של בית הספר, ה"ורקפלאטס" ("מקום עבודה" בהולנדית), הלך לפניו. הגיעו לשם תלמידים מכל רחבי הולנד. הורים שחפצו בחינוך אחר ושוויוני עברו דירה כדי שילדיהם יתחנכו בו. הנאורות והדמוקרטיה

עוצרת את נשימתי. אין לי אוויר. הוא מתרחק. המומה אני שוכבת, עיניי פקוחות לרווחה. תשושה מהמאמץ האדיר שאינו דומה לשום דבר שחוויתי עד כה.

•

ערפילי הפחד שבראשי מתבהרים. אולי החום הקודח מתעתע בתחושותיי, אולי המלאך המושיע המלווה אותי מדבר אליי, ואולי לעולם לא אמצא הסבר לקול הרועם בתוכי; הקול שצועק על דופן תודעתי:

"לטי, צאי מכאן."

אני שותקת. אינני נעה.

"לטי, אסור לך להימצא כאן."

שבויה בעוצמת הקול הרועם, שאינו מפסיק לדרבן אותי, אני מתיישבת ונאחזת בסורגי המיטה. אני עומדת להתעלף.

"לא, לטי, את לא מתעלפת. קומי וצאי."

אני קמה. כמו סהרורית אני מתרחקת מהמיטה, מרוכזת בדלת היציאה. כל צעד דומה לנצח. כל צעד כמוהו כהליכה בת עשרות קילומטרים. כך אני מרחפת בכיוון הידית, נוגעת בה, מסובבת אותה – והנה דלת היציאה נפתחת. אני עומדת בחוץ.

חגיגה מתחוללת בראשי הקודח. שוב רוקדים המספרים שעל זרועי את מחול ה"חי" לפני העיניים. הלא קיעקעו לי בכניסתי למחנה הריכוז אושוויץ את הספרות שסכומן 18, "חי" לכל דבר. אני מרימה את זרועי, מלטפת את הספרות. שוב מבשר הקול:

"כן, לטי. נועדת לחיות."

המספרים הללו הם החברים הכי טובים שלי. בכל פעם הם מושכים אותי לעבר החיים. הצמרמורות מתעתעות בגופי ומסכנות את שיווי המשקל. אני נאחזת בקיר הריביר, נושמת עמוק ומתכננת את הצעד הבא. לאן ללכת עכשיו?

*

מאז שאני מכירה את עצמי, ידעתי לאן אני רוצה להגיע...

חגגו כאן. מי חשב באותם ימים שאפשר לנהל ישיבות סגל בנוכחות התלמידים ושבצותא, המורים והילדים, יכריעו בכל עניין הנוגע לשניהם גם יחד?^{*}

העימות השני שהיה להם עם הממסד, שנבע מהיותם פציפיסטיים ואנטי ממסדיים, בא אל פתרונו בצורה נאותה על ידי מימון הפעלת בית הספר ממקור בלתי תלוי. קיס בוקה סירב לא רק לשלם מסים, אלא גם לקבל הקצבה ממשלתית להפעלת בית ספרו שהוא זכאי לה. בסופו של דבר משפחתה העשירה של אשתו היא שהושיעה. הוקמה קרן קדבורי (המפעל המפורסם של השוקולד), וזו דאגה למימון הדרוש.

יופ, מחנך למופת, שמע על שיטות הלימוד המיוחדות של קיס בוקה והוקסם מרעיונותיו החדשים. זמן רב חיפש דרכים ושיטות לימוד חדישות התואמות את השקפותיו. יופ נולד כבן של משפחה נוצרית הקשורה גם היא לכת מיוחדת בנצרות שכמו הקוויקרים התנגדו להיררכיה הכנסייתית. עקרון השוויון ההומניסטי הוא שהניע אותו קדימה. גם הוא, כמו קיס, הלך שבי אחרי הרעיון הפציפיסטי. שניהם היו תמימי דעים שרק התנועה הפציפיסטית תביא שלום לעולם. שניהם, בני זמנם, העריצו את מהטמה גאנדי, את השקפת עולמו ואת מאבקו.

כשיזכור פגש את קיס, נוצרה בין השניים כימיה הרת גורל. שניהם היו מוכנים לוותר על החיים הקלים למען הגשמת חלומותיהם ורעיונותיהם, אחרי שפעם אחר פעם נתקלו בחומות הממסד. תלמידים דאז, היום בני שבעים ויותר, לעולם לא ישכחו את שיעוריהם המלהיבים והבלתי שגרתיים של שני המחנכים הדגולים. מכאן ואילך מציץ הגורל מעבר לכתף, ומוביל את האנשים בדרך משלו.

*

יום אחד פגש אחד המורים של ה"ורקפלאטס", בעודו רוכב על אופניו, פליטים יהודים מגרמניה שהגיעו להולנד אחרי ליל הבדולח.

^{*}יאנוש קורצ'ק, בפולין, ניסה לעשות משהו דומה

הנערים גרו לא הרחק, ושהו שם ללא מסגרת לימודית. מיד הועלה על ידו הנושא לדיון בישיבה השבועית. מרים ואטרמן, מורה צעירה, יהודייה בת למשפחת מתבוללים, שעבדה אצל קיס – מאוד צידדה באפשרות לצרף את הנערים אל בית ספרם. לבסוף הוחלט פה אחד לקבלם; פעולה הממחישה את השקפת העולם ואת העקרונות של המורים ושל התלמידים גם יחד. כך נקלטו הפליטים הצעירים בבית הספר הזה.

בין השנים 1938 ו-1940 לא חדלו חיילי גרמניה הנאצית לשיר בעוצמה את מארשי המלחמה ליד הגבול ההולנדי, אך הדבר לא הדליק אור אדום אצל בני העם ההולנדי. רובם – לרבות מורי ה"ורקפלאטס", יופ ווילי וסטרוביל, וגם לטי – לא העלו על דעתם פלישה אפשרית של צבא גרמניה. מאז שנת 1839 לא ידעה הולנד מלחמה על אדמתה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הכריזה ממשלת הולנד על נייטרליות, והיא התכוונה לשוב ולעשות זאת גם עכשיו. לכן, איש לא ציפה להתקפה ב-10 במאי 1940; איש לא האמין שהדבר אכן יקרה; איש לא היה מוכן לה. העם ההולנדי הוכה בהלם, ובתוך שישה ימים בלבד נכבשה הולנד. שלטון הכיבוש ארך חמש שנים.

פרק 3

לאן ללכת עכשיו. הפחד שיחפשו אותי הולך בעקבותי. לכל אסיר באושוויץ מספר המשייך אותו למקום כלשהו עד הודעה חדשה. אני מחפשת אחר הצריף שהיה שלי לפני כניסתי לבית החולים. איכשהו אני מוצאת אותו בין כל המאות. עד כמה אני שמחה להגיע למבנה שבסך הכול הנו אולם גדול המחולק לתאים. בכל תא שלושה מדפים, אחד מעל השני. עלינו לשכב שמונה נשים על מדף אחד. כל תזונה של אחת מאתנו גורמת לתזונה אצל כל השמונה. שתי שמיכות דקות לנו, והן אמורות לכסות את כולנו; משימה בלתי אפשרית. לקראת ערב הם מחלקים לנו את מנת הלחם היומית. אני נזכרת כיצד בלילה הראשון שלי בצריף שמרתי את הפרוסה למחרת בבוקר, מתחת לקש שלראשי, כדי שלא אלך לעבודה בקיבה ריקה. באושוויץ לומדים מהר: בלילה הלחם כורסם על ידי החולדות, ומוכן שלא חזרתי על מעשיי. ועוד אני נזכרת איך מדי יום בארבע בבוקר מקימים את כל נשות הצריף. עלינו לסדר את המיטה כך שהשמיכות מונחות בקו ישר ללא קמט אחד. העונש על יישור לקוי של השמיכות כבד. הרחיצה מתנהלת במרחק מה מן הצריף. הסידור פשוט: שורות של ברזים משני הצדדים, ובאמצע שתי שורות של אסלות. הכול גלוי לעיני כל. מתוך הברזים ניגרים המים בזרם דק, ולפעמים - דוקא כשאנחנו זקוקות, נפסק הזרם. בתורנויות אנחנו מרוקנות את הדליים, שהועמדו בלילות לרשותנו, באולם הרחצה. לעתים עולים הדליים המסריחים על גדותיהם. זאת אחת התורנויות הבזויות מכולן.

היום כאן מתחיל בדרך-כלל בחושך, והעמידה במסדר הבוקר אורכת לעתים שעות. סופרים אותנו בקפידה ושוב סופרים, שמא חסרה מישהי. אחר כך אנחנו יוצאות לעבודה. האבסורד שולט בכל, אי-אפשר לחפש כאן את ההיגיון. בשורות של חמש, כלי האוכל בידנו, אנחנו צועדות לפי קצב היצירה שמנגנת לנו תזמורת ויוצאות את השער: "Arbeit macht frei".

האם עבודה אכן משחררת, כאשר סוחרים גושי אבנים מצד אחד של הכביש לצדו השני? ולמחרת - כאשר אנחנו חוזרות ועושות אותו

הדבר, מצד לצד וחוזר חלילה?

את ארוחת הצהרים מביאים למקום העבודה בתוך סירי ענק. לרוב אנחנו מחכות עד שהמרק ישקע ויעשה יותר סמיך בתחתית הכד. הסמיך מיועד לקאפו, והדליל - לאסירות. לפעמים אין מביאים לנו אוכל כלל. כולנו חלשות מאוד.

איננו מכירות חיי שגרה. הסכנות אורבות לנו בכל פינה ובכל רגע. פעם שלחו אותי לעבודה אחרת. צורפתי לקבוצה בת עשר נשים שעליהן להעביר קרונות חצץ על פסי הרכבת, ממחנה הנשים אל מחנה הגברים. לפעמים השומרים שמו לנו מכשול כך שהקרונות מלאי החצץ ירדו מהפסים והתהפכו. מצאנו ליד המסילות אדנים מעץ, וכך הצלחנו להעלות את הקרונות על פסי הרכבת. למחרת נעלמו האדנים. ליוותה אותנו קאפו אך היא נעלמה לנו. כשהגענו למחנה הגברים הסתלקה והשאירה אותנו, לא לפני שמינתה אחת מאתנו כשומרת תורנית. מה עשתה שם, במחנה הגברים? המבטים שלנו סיפרו הכול. לא היה צורך בניחושים. לפני המלחמה היתה זונה. בכל אופן, חיכינו עד שהגברים ימלאו את הקרונות בחצץ.

פעם הגיע תורי להיות השומרת.

באותו יום נעצרה מכונית מפוארת ליד הקבוצה שלנו. מפקד המחנה שלח את נהגו ישר לקבוצת הנשים.

"מי אחראית? למה אתן לא עובדות?"

"אנחנו מחכות לגברים. הם צריכים למלא את הקרונות חצץ."

"בואי אתי"

פחדתי פחד מוות. ליד המכונית עמד מפקד המחנה.

"מי את ומאיפה?"

"שמי אליזה הנריאטה רודלסהיים. אני מהולנד."

הוא לא אמר דבר. לא העזתי לפנות עורף ולחזור לקבוצה מפחד שיירה בגבי. בכל זאת לא יכולתי להישאר שם. בקושי הפניתי אליו את גבי. באותו רגע עבר הנהג של המפקד לידיי ובלי להניע את שפתיי לחש בהולנדית, "גם אני הולנדי. אדאג שלא יקרה לך דבר." הברכיים רעדו לי.

כמה שבועות אחר-כך הגעתי לבית החולים שכעת ברחתי ממנו.

פרק 4

*

עם פרסום הספר הלבן הבריטי, הוקצו לצעירים בהכשרה בהולנד רק רשימות עליה (סרטיפיקטים) ספורים מדי שנה. בחורף 1938-1939 הצליח "המוסד" לאתר ספינה מתאימה בשם "דורה", אשר עגנה בצרפת. האונייה צוידה בדגל דרום-אמריקאי ושופצה באחת הארצות הסקנדינביות. אחרי שצוידה בכל הדרוש, לרבות חגורות הצלה, היא הפליגה לנמל אמסטרדם.

לא קל היה להרכיב רשימת עולים. רבים מהפליטים החלוצים שהו בהולנד באופן בלתי לגלי, והציונים ההולנדיים פחדו לעבור על החוק. למעשה, נהגו כִּיקים לכל דבר: כיוון שנקבע שההכשרה תארך שלוש שנים, לא רצו לשלוח צעירים שלא השלימו את התקופה הנדרשת עד תומה. בלילה האחרון לפני ההפלגה, מצאו חברי הוועד של התנועה הציונית פשרה: כל מי שהביע רצונו בכך וסיים לפחות שנה של הכשרה, יכול להצטרף להפלגה.

לאותה הפלגה נרשמה גם לטי רודלסהיים, ציונית וחלוצה נלהבת שעברה את כל הבחינות בעברית, בידיעת הארץ ובנושאים אחרים של תנועת 'הנוער המזרחי', שהסניף ההולנדי שלה נקרא "זיכרון יעקב". לטי כבר עבדה כמורה, אך הפסיקה את עבודתה זו ויצאה להכשרה. שני השליחים ששהו אז בהולנד הסכימו לרשום אותה ברשימת היוצאים. את סכום הכסף הנכבד שנדרש לנסיעה הזו, בשווי של 250 פלורנים הולנדים, השיגה אחרי שפנתה לדודה עשירה בדרום אפריקה.

בלבה נקרעה לטי בין רצונה שלה לעלות לבין דרישותיהם של אמה ושל חבריה בתנועת הנוער שלא תעלה על האונייה. לטי, טיפוס פייסני מטבעה, רצתה בסך הכול לרצות את כולם. אמה, שזה עתה התחתנה שנית לאחר פטירת אביה, מאוד לא רצתה שבתה תעזוב עכשיו.

"מדוע לעזוב, לטי? המצב כאן טוב. מי יודע מה תמצאי שם?" לחבריה בקיבוץ היו נימוקים אחרים: "סיימת רק שנה אחת של הכשרה, ונמצאים כאן חברים שסיימו כבר את כל שלוש השנים. הרי את לוקחת מקום אחד המיועד להם."

ושוב אני בצרף. הפעם חלשה למדי. אין בכוחי לצאת לעבודה. במשך היום אני מתחמקת ממנה, כדי לא להישלח לבית החולים - שממנו אין חזרה.

החיים נמשכים ואני נחלשת, כל יום קצת יותר. בקושי מגיעה אל הכרתי ההבנה כי שוב דורשים מאתנו להתפקד; אות לכך שברצונם להודיע לנו דבר-מה. אני מאלצת עצמי לקום ולעמוד ליד יתר הנשים.

*

באחד המפקדים האלה ביקשו מתנדבות: "מחפשים נשים שיודעות לעבוד בחקלאות."

מאז נכנסתי למחנה הריכוז אושוויץ, למדתי שהתנדבות למשהו פירושה בדרך כלל דבר רע. את לא יודעת לאן שולחים אותך. המקום החדש עלול להיות גרוע יותר מאשר העבודה הנוכחית. אני לא יודעת מה נכנס בי כשהרמתי את ידי יחד עם עוד תשע נשים. מובן שהם לא שאלו מה שמי. באותו זמן כבר ידעתי להגיד את מספרי בכולנית.

המכשול הבא לקבלת העבודה היה הבדיקות הרפואיות שהיה עלי לעבור יחד עם יתר הנשים. סבלתי מחום גבוה, אך לא אמרתי דבר. למזלי, בדקה אותנו אחות שלא השתדלה לבדוק מה מצבנו באמת. "כולן בריאות", הודיעה לממונים, ואנחנו התקבלנו לעבודה חקלאית.

יצאנו לדרך, משאירות את השער מאחורינו. אחרי הליכה של שעה, הגענו למחנה בשם "ראייסקו". במקום הקימו הגרמנים חווה ניסיונית לגידול גומי לצורכי לחימה. שלושה ימים הספקתי לעבוד עם השתילים האמורים להפיק גומי. שלושה ימים החזקתי מעמד, קודחת מחום. ביום השלישי התמוטטתי על השתילים.

במיוחד הפעילו עליה לחץ הפליטים הרבים מגרמניה והונגריה ששהו עכשיו בקיבוץ שעל אדמת הולנד, לפעמים בצורה בלתי חוקית. הללו ניסו לעבוד על מצפונה: "למה לך לנסוע דווקא עכשיו? את חיה בארץ שקטה ושלווה. סיימי את תקופת ההכשרה, ובינתיים תוותר על מקומך לטובת אחד מאתנו."

לבסוף הכריעו דבריהם של חבריה את הכף, ולטי ויתרה על זכותה לעלות לארץ ישראל. היא נכנעה ללחצים ולא עלתה על האונייה "דורה". במקום זאת החליטה להשלים עוד שנתיים של הכשרה בהולנד עד לעלייתה.

לטי אכן עתידה להגיע למקום תפצה, לארץ המובטחת; אבל היא תעשה זאת לאחר גלגולים רבים. בדרך לשם תעבור בקבוצת המחתרת של יופ וסטרוויל, בבתי סוהר ובמחנה הריכוז באושוויץ... אך מי יכול להעלות דברים כאלה על הדעת בשנת 1939.

באשר לאוניית "דורה": 270 חלוצים הפליגו עליה מאמסטרדם, באנטוורפן אספה עוד 450 נוסעים, וב-13 באוגוסט 1939 ירדו כל היהודים במחוז תפצס, חופה של ארץ ישראל.

מ-140,000 היהודים ההולנדיים והגרמניים שחיו לפני מלחמת העולם השנייה בהולנד, הצטרפו מאתיים וחמישים חברים בלבד לכל התנועות הציוניות בהולנד; אך למרות המספר המועט, היו מחלוקות רבות בין פלגים שונים של הציונות: תנועת "החלוץ", למשל, דגלה בהגשמה חלוצית סוציאליסטית בארץ ישראל; קבוצת חלוצים אחרת – ארגון "דיוונטר" – דגלה בהכשרת חלוצים לעבודה בלבד; ואילו אנשי "הקיבוץ המאוחד" הדגישו את העבודה ואת הצד הרוחני במידה שווה. בפרוץ המלחמה התנהל המאבק בין הקבוצות הציוניות במלוא העוצמה. המדריכים מארץ ישראל התליתו, לאחר התייעצות עם מפעיליהם בארץ, להישאר בארצות מערב אירופה; אך כבר בראשית המלחמה נאסרו כל נושאי הדרכון הבריטי, ונלקחו בשבי על ידי הנאצים. כך מצאו עצמם אנשי "החלוץ" בהולנד ללא הנהגה חיצונית.

עם הרעיון של הגשמה ציונית הביא את החלוצים לניתוק מרוב יהודי הולנד. העובדה הזאת, ועמה הליכוד הפנימי שנוצר במאבק

משותף למען מטרה אחת – העלייה ארצה – הכשירו אותם להיערכות ולהתגוננות פעילה. בשנת 1942 היתה השעה כשרה להקמת מחתרת חלוצית שבה תיקח לטי חלק.

כחוט השני עברו במוחם ובלבבותיהם של החלוצים המילים "ציונות" ו"ארץ ישראל"; אך היסודות לכך נזרעו עוד בביתה של לטי, ובמיוחד בהשפעתו של אביה. לימוד ההיסטוריה היהודית השריש במוחה את ההשקפה הציונית ואת הרצון להגשימה. לימוד ההיסטוריה היהודית תיזק אצל לטי ביתר שאת את הרעיון הציוני, ואת רצונה לעלות לארץ ישראל. ארצות אירופה, לרבות אנגליה וצרפת, רוויות סיפורים של יהודים נרדפים. לא במקרה חל התאריך הידוע של גילוי אמריקה, 1492, בעת גירוש היהודים מספרד. העובדות מדברות בפני עצמן: כאשר נחתם הסכם שלום במינסטר בשנת 1648, התחוללו פוגרומים איומים בפולין. האנטישמיות גאתה לשיא חדש במשפט דרייפוס המפורסם בצרפת בסוף המאה ה-19.

*

העיקרון הפציפיסטי של מחנכי ה"ורקפלאטס" נחל מפלה רצינית משפלש הצבא הגרמני להולנד. החתן של קיס בוקה נאסר עוד לפני המלחמה, וישב בבית הכלא כסרבן גיוס לצבא ההולנדי.

השינויים ב"ורקפלאטס" החלו עוד לפני 1940. יופ ווילי וסטרוויל נפרדו מקיס בוקה, כי דעותיהם התנגשו לעתים. הזוג עבר לעיר רוטרדם, שם ניהל יופ בית ספר. מרים ואטרמן עזבה גם היא, ועברה ללמד בעיר הילברסום. כשהגרמנים חדלו להרשות לילדים יהודים ללמוד בבתי ספר כלליים, פתחה בביתה שבלוסדרכט כיתות לימוד. מרים בעצמה מספרת:

"לפעמים למדו בביתי בסתר כששים תלמידים. העמדתי כיסאות ושולחנות בכל מקום, לרבות האמבטיה ואפילו לול התרנגולות. במשך זמן מה פתחו גם הגרמנים בית ספר יהודי, אך מספר התלמידים הלך ופחת, עד שגרמנים ציוו על כל היהודים הנותרים לעבור מהילברסום לאמסטרדם."

פרק 5

הרופאה קובעת מיד שאני סובלת מדלקת ריאות. היא דואגת שתהיה לי מיטה בחדר החולים, היכול להכיל שמונה מיטות לכל היותר. אפילו כאן, בחדר החולים הקטן, הפעילו את שיטת אושיוץ: אין להאכיל ולדאוג לחולים מעבר לכמה ימים – חבל על אובדן כוח העבודה. באופן קבוע מגיע לכאן קאפו, ודואג לסלק את החולים המיותרים. החישוב פשוט: פחות הישגים בעבודה בנוסף בזבזו אוכל – והדרך לתאי הגז קצרה...

למזלי אני נופלת לידיה של רופאה צרפתייה שמצליחה להחזיק אותי במקום במשך שלושה חדשים! תשעים ימים תמימים במיטה. אני מצליחה אפילו להשיב לעצמי שלושה קילוגרמים מהעשרים שאיבדתי.

מחר להודות שדווקא כאן אני כמעט נשברת. כך, במיטתי הנקייה יותר מהמדרג בצריף, בלא לחצים ופחדים יום-יומיים מלבד החשש מפני ביקוריו המאיימים של הקאפו, ועם מנות אוכל שאין די בהן כדי לשבוע, אך בהשוואה למנות הקודמות בהחלט נחשבות סבירות – אני מקבלת התקפי בדידות שקשה לתארם. פתאום אני מוצאת עצמי על אי בודד, רחוקה מכל מי שהכרתי ואהבתי. נכון שאינני שוכבת לבדי בחדר, אך אינני מצליחה ליצור קשר עם החולות האחרות. רובן דוברות הונגרית או פולנית. אולי מתוך חולשה, אין בידי להתרכז מספיק כדי לשנן מילים בשפות הללו. כאשר הדבר הכרחי, אני יוצרת אתן קשר בשפת הגוף והסימנים.

הבדידות משתלטת עלי בעוצמה כזאת, שאני משותקת. כמעט אין באפשרותי לעמוד בה.

ואז קורה משהו מדהים.

בעודי שוכבת במיטתי והבדידות משתקת אותי, אני נפרדת מגופי. עתה אני מרחפת מעל כדור הארץ, מעל לטי השוכבת במיטתה, ומנהלת אתה שיחות.

בדיעבד אני יודעת כי השיחות האלה היוו חבל ההצלה עבורי. דומה שרוחי מצאה פטנט כדי שלא אשקע בתוך בדידותי.

אינני משוחחת עם עצמי שיחות חולין. לפעמים אני מגיעה עד היסוד של הקיום האנושי. לפעמים השיחות אורכות שעות ארוכות. בעודי מרחפת שם למעלה מעל גופי, אני מדברת עם לטי על הכול. אני אומרת שכל בני אנוש שייכים למקום כלשהו; אחר כך אני דנה במקומם של היהודים בעולם. מפתחת את הרעיונות הציוניים המלווים אותי מאז שהצטרפתי לתנועת הנוער. לא פעם אני חוזרת על המשפט, "היהודים שייכים לכלל האנושות, ובתוך כל העמים גם להם מגיע מקום שבו יוכלו לחיות בשקט ובשלום". המחשבות האלה – על הציונות, על העתיד – מחזיקות אותי בחיים שם, בחדר החולים של ראייסקו.

גם לספר על עצמי אני יודעת: על ילדותי, על ביתי, על מקצועי ועל פעילותי במחתרת של קבוצת וסטרוויל, עד שנתפסתי על ידי הגסטפו...

*

עונת האביב מלווה אותי לאורך כל חיי. נולדתי ב-21 במרס 1915, תאריך שבו בשורת האביב באוויר. לכן גם קראו לי לטי (קיצור של לנטה – "אביב" בהולנדית), אם כי רשמו אותי בשם אלידה הנריאטה רודלסהיים במרשם התושבים.

בגיל שלוש זכור לי היום שבו עמדתי על המדרכה ליד ביתנו והתבוננתי בהתפעלות בכרכרה שחורה החונה לפני הבית. ראיתי את אמי ואבי לבושים שחורים. פחדתי, חשתי כאילו עוזבים אותי. הם נכנסו לכרכרה השחורה ויצאו ללווייתו של דודי, אחיו של אבי, שהיה הרב הראשי של מחוז צפון הולנד. הוא מת ממגפת השפעת, שהפילה בשנת 1918 קורבנות רבים.

גם אבי, משה אברהם רודלסהיים, היה איש אדוק שנהג להתפלל כל יום, אך הוא לא כפה עלינו, הילדים, את התפילה. אבי השתייך לזרם הציוני "המזרחי", והתייחס לט"ו בשבט כאל אחד החגים החשובים ביותר. לפני החג נהג לחפש בכל אמסטערדם פירות מארץ ישראל כדי לברך את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

אבי נולד באנגליה, כי משפחתו ההולנדית עברה ללידס לזמן מה. סבי, מורה במקצועו, לימד בבית ספר יהודי לימודי יהדות. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה שבה כל המשפחה להולנד; אך במהלך שהותם באנגליה השיגו גם אזרחות אנגלית. הודות לאזרחות זו הוכרתי גם אני כאזרחית בריטית במחנה המעבר ההולנדי וסטרבורק, באישור השלטון הנאצי בברלין.

אבי ושני אחיו עסקו במקצועות שונים: האחד היה רב ראשי ששירת את יהודי לוויארדן בצפון, השני יעקב, שנשאר רווק והרבה לבקר בביתנו, סחר בטבק, ואבי חתך יהלומים. הוא אהב את עבודתו. הוא ניחן בדייקנות ובריכוז, ודבר לא נסתר מעיניו החדות. אלה התכונות הדרושות לביצוע חיתוך יהלומים.

לאבי היו שלוש אהבות: משפחתו, דתו ומקצועו. התמונה הראשונה שאני מעלה בזיכרוני כאשני חושבת על אבי, יושב רכון על דף גמרא. בתמונה השנייה אני כבר מופיעה: אני רצה לקראתו ברחוב בערב, עם שובו מעבודתו. בהיותו איש עמל, נהג לצאת השכם בבוקר ולשוב אחרי שש בערב.

גרנו בשכונה במזרח אמסטרדם, ואטרחראפסמיר (Watergraafsmeer). עד שנת 1923 נחשבה שכונה זו לשכונה כפרית נפרדת. מסביבנו השתרעו שדות שבהם רעו פרות. בלילה הרימו את הגשר כדי לסגור את הגישה בין השכונה לבין אמסטרדם. חיי הקהילה היהודית בה התנהלו בתוך בית פרטי, שם התפללו ולמדו.

מובן שאבי, כאיש דתי, לא ביזז את כספו על משחקי מזל; אך פעם דיברו חבריו ביניהם על הפרס הגדול של הפיס ההולנדי. אף-על-פי שחגיגות בר-מצווה לא היו מפוארות בימים ההם, נדרש לא מעט כסף כדי להזמין את בני משפחתנו הגדולה לחגיגת העלייה לתורה של אחי. אמי וסבתא כבר התחילו בבית להתכונן לבר-המצווה. יום אחד התפתה אבי לשמוע לעצתה של מכרה, שכביכול הבינה במשחקי מזל, קנה כרטיס פיס יקר אחד לעצמו – וזכה בפרס גדול, אם כי לא הגדול מכולם. חגיגת בר-מצווה יותר גדולה ושמחה לא ידענו. משוכנעת אני שהעניינים שנהגו לבקר אצלנו

בבית נהנו מזכיותו. נאמן לאמונתו, נהג לשלם מעשר מהכנסתו לעניים ולתת לנצרכים צדקה בסתר.

הקשר ההדוק שלי עם אבי התנהל דרך היהדות, כי גם אני הלכתי בעקבותיו בכל הקשור למסורת ומנהגים.

אבי התברך בקול בריטון ערב, ואפילו הפטפטנים המושבעים ביותר בבית הכנסת שתקו לרגע בעת שהוא עלה על הבמה.

ליד שולחנו נהגנו לשיר זמירות במקלה, כי היינו עשר נפשות. אבא לא שיעמם אותנו מעולם. בכל פעם השמיע מנגינה אחרת ל"צור משלו אכלנו".

אמי אליזבט, ליס, נולדה למשפחה ענקית, חמולה ממש. אמה, סבתא האנה, התגוררה אצלנו. סבתא, שעברה לגור אצלנו אחרי שבעלה, סבי, נפטר, נהגה ללבוש רק בגדים שחורים והתאבלה עליו כל ימי חייה. כיוון שסבלה מכאבים בירכה והתקשתה בהליכה, נהגה לשלוח אותי בחגים לבני המשפחה כדי שאמסור דרישות שלום ממנה. כך למדתי להכיר את כל בני משפחה הענפה, אשר התגוררו בשכונות רבות ושונות באמסטרדם. יחד עם בת משפחה רחוקה הלכנו ברגל במשך כמעט כל יום החג, כדי להגיע לכל קרובי המשפחה.

על המסורת ומנהגיה שמרה סבתא האדוקה בקדנות, מבלי להבין את התפילות. היא גם עקבה במלוא הרצינות אחרינו, לוודא שאנחנו מבצעים את המנהגים כיאות. בבקרים הקפידה שנכדיה לא ישכחו לומר את "אדון עולם"; ואם שכחנו – עיניה אמרו הכול. אם לא די היה לנו במבט הרציני, היתה מלווה אותנו עד לדלת: "היום אני לא אתן לך נשיקה כי לא אמרת את 'אדון עולם'". במוצאי שבת נהגה לתפור תכריכים, כמנהגן של נשים דתיות מאוד. למעשה אני זוכרת אותה תמיד עסוקה. הנה היא במטבח עם אמי, שתיהן לשות את הקנידלך לפני פסח, והיא סופרת אותם: לכל אחד המנה שלו. הנה היא ביום הכביסה, סופרת כבסים. הנה היא מתקנת גרביים. אהבתי לעזור לה בתפירה, ולגלגל למענה את הידית המפעילה את המכונה. לאמי שמונה אחים ואחיות, וסבתא האנה שמרה על קשר הדוק עם כולם. גם גיסתה של סבתא התברכה במשפחה גדולה בת

שנים-עשר ילדים. חבל שבאותם ימים לא היה מקובל לספר סיפורים בחוג המשפחה, כמו היום. בכלל, בתקופה ההיא המבוגרים לא דיברו עם הילדים בצורה חופשית, והמרחק בין הדורות היה רב. בין אחותי הבכורה ואחי הצעיר מכולם קיים הפרש של שמונה-עשרה שנה: הראשונה נולדה האנה, ובעקבותיה מיכאל, יטה, רו, ואחר-כך אני, אחריי נולדו הני והאחרון – שמואל – חותם את שורה. מובן שהוא המפונק מכולם. במוצאי שבת היתה אמי מפסיקה אותנו בעת שנתנו לשמואל נשיקת לילה טוב, "תפסיקו כבר, הוא לא מזוזה!" בתור הילדה החמישית, קל היה לי להסתדר עם האחים ואחיות הגדולים.

מאז ומתמיד הלכתי שבי אחרי אמי, שלפני נישואיה סיימה סמינר למורים ולמדנה בבית ספר עד שילדה את התינוקת הראשונה. דמותה החינוכית הקסימה אותי, והערצתי אותה מאוד. למרות עיסוקיה הרבים במלאכות הבית, תמיד מצאתי הזדמנות לדבר אתה ולהתייעץ עמה. למעשה, לכל ילד היו הרגעים שבהם התגנב אליה ושוחח אתה ביחידות. היא מעולם לא כפתה משהו על מי מאתנו, ושיטותיה החינוכיות היו יוצאות דופן בחוכמתן. קודם כל נהניתי מלשונה היפה. היא דיברה בהולנדית נטולת העגה שרווחה בקרב יהודי אמסטרדם, ומאוד רצתה שילדיה ידברו כמוה.

גדלתי בבית חם, דתי אך לא חרדי, והתפתחתי לילדה שקטת מזג הצמאה לספרים וללימודים. לא הכרתי את המילה "שיעמום". תמיד ידעתי להעסיק את עצמי. אהבתי את אמי ואת אבי אף-על-פי ששיניהם באו מרקע שונה לחלוטין, וגם באופיים לא דמו זה לזה. אפילו הטעם שלהם במזון היה אחר. אמי נהגה לבשל אוכל מיוחד בשבילי, כי הוא בשונה מיתר בני המשפחה, אהב מאכלים מתוקים. מעולם לא דיברו על עצמם, ולא סיפרו איך נפגשו. אמי לא היתה כל כך דתית באופיה, אך ודאי שמרה על המצוות מתוך כבוד לאמה ולבעלה כי כבוד הדדי שרר בביתנו. הוריי אהבו סדר: לכל חפץ היה מקום משלו; כל בגד היה מסומן ומונח בארונות. על אהבה לא דיברו אז, אך לא יצאנו מהבית לבית הספר בלא חיבוק או נשיקה.

אף-על-פי שבזמנו עונש גופני היה חלק בלתי נפרד מחינוך הילדים, אצלנו בבית לא היכו אותנו. עונשים ניתנו מדי פעם; אך ההענשה לא תפסה מקום חשוב בתודעתנו. שיטת החינוך של אמי הוכיחה את עצמה וזכתה להצלחה רבה. היא מאוד רצתה לקדם אותנו בלימודים, ידעה מתמטיקה ויכלה לעזור לנו בהכנת שיעורי הבית. אף-על-פי שלא היתה מוסיקלית, אהבה לשמוע מוסיקה. בזכותה נחשפנו לעולם הנפלא של המוסיקה. לפעמים היתה פונה אלינו:

"האם יש לך זמן בערב?"

אם ענית "כן", היתה אומרת, "אז יש לך זמן גם לשיטוף כלים"; ואם ענית "לא", היתה מגיבה: "חבל, רציתי להזמין אותך לסרט".

בימי החורף, בחדר המגורים הממונח, הייתי מנסה ללמוד; אך לא קל היה לי להתרכז כשסביבי נמצאים עוד ששה ילדים וסבתא. שמתי את האצבעות באוזניים, כי רציתי להתמקד בלימודים.

בבית בן שתי הקומות וארבעה החדרים, ישנתי עם אחותי ועם סבתא באותו החדר. את הצורך בפרטיות לא הכרנו אז, ואף-על-פי שלא תמיד הרגשתי נוח, שורה ארוכה טובה בבית הזה.

כל ילדי רודלסהיים למדו באותו בית הספר היסודי בשכונה: בית ספר כללי. לבית הספר היהודי לא יכולנו להגיע בגלל המרחק הרב מביתנו עד מרכז אמסטרדם. לימודי דת קיבלנו בימי ראשון בבוקר ורביעי אחרי הצהריים, שבהם לא התקיימו לימודים כלליים בבית הספר.

בביתנו שררה אווירה ציונית, וכבר הזכרתי את מנהגו של אבי להביא הביתה פירות מארץ-ישראל. אני הלכתי בעקבותיו והרחבתי את הפעולה בתנועת הנוער הציוני: לכבוד החג הגיעו לאמסטרדם מהארץ שקדים בקליפתם, ונמכרו על ידי פעילי הקרן הקיימת לישראל. כל חברי תנועת הנוער קיבלו רשימה של משפחות יהודיות, וכולנו היינו יוצאים על האופניים למכור את שקיות השקדים. התמזל מזלי וקיבלתי רשימה של רחוב "טוב" – כך קראנו לרחוב שבו בכל בית שני גרה משפחה יהודיה. באמצעות הרכיבה על אופניים הכרתי את רחובות העיר היטב. כך נודע לי הסיפור על רחוב אחד

פרק 6

כמה ימים אחרי האשפוז, מחליטה הרופאה לבדוק אותי שוב. הפעם היא עושה זאת באופן יסודי ככל האפשר, באמצעים הרפואיים הדלים שעמדו לרשותה.

"את סובלת מדלקת קרום הריאה," היא קובעת.

להפתעתי, היא מביאה לי תרופות. כמה שונה מהטיפול בריביר. אני מעריכה אותה מאוד, ומתחזקת בדעתי שהמספר ח"י הוא השולח אותי לאנשים הנכונים. מאחר שהצטברו נוזלים בריאותיי היא מחליטה, אף-על-פי שלא עומדים לרשותה הכלים הדרושים לניתוח המתאים, לשאוב את הנוזלים מריאותיי בכלים הפרימיטיביים שבהישג ידה. כשהיא רוכנת מעליי עם מזרק גדול אני רועדת מפחד, אך יודעת שהיא עושה זאת לטובתי. למרות המראה המאיים והמפחיד, השאיבה לא כואבת לי כפי שחששתי.

למעשה, אני שקטה למדיי בבית החולים. רק ביקורו של הקאפו מאיץ את דפיקות לבי עד יותר ממאה ועשרים לדקה. הרופאה מעמידה פנים שהיא מטפלת בי, והוא עוזב בשביעות רצון מבלי לומר דבר על החולה התופסת מיטה מעבר לשלושה ימים. גם לעבודה היא דואגת לי: מדי פעם היא מביאה לי כדורי צמר, ואני סורגת מי ידע כמה כפפות, כביכול לחיילים הגרמנים. הכפפות מגיעות לבסוף למחנה של גברים אסירים.

ברגעים שבהם הבדידות מקיפה אותי, אני ממשיכה לנהל את השיחות ביני לבין עצמי במלוא העוצמה. אני חושבת, למשל, על המקום שבו גדלתי, אמסטרדם...

*

בימי ילדותי חוויתי את השינויים שהחלו לתת את אותותיהם בסביבה שגרנו. לאט לאט נעלמו הפרות, וחשדות הירוקים הפכו לאתרי בנייה. השכונה שלנו חוברת לאמסטרדם והתמלאה בתים חדשים. גם אנשים חדשים התווספו, אך משחקי הילדים נשארו

בשם "גרנסטראט" (Grensstraat - "רחוב הגבול") ששימש ליהודים האדוקים כגבול שעד אליו מותר לשאת חפצים אישיים בשבתות ובחגים ("עירוב"). שרשרת קשורה לשני עמודים סימנה את הגבול.

זוהי דוגמה לחופש הפולחן בהולנד, ובמיוחד באמסטרדם, שבה התגוררו יהודים מאז גירוש ספרד. עם זאת, לא נהגו היהודים ללכת עם כיפה לראשיהם ברחוב. המבוגרים חבשו כובע, והצעירים - כומתת "אלפינו". נערים אחרי גיל המצווה נשאו את הטלית ארוזה בתוך שקית מקטיפה ששמן רקום עליה. הכול השתדלו לא לבלוט ולהיראות כמו כל האזרחים. רק בראש השנה ובשמחת תורה הופיעו היהודים בבית הכנסת כשלאשיהם כובעי צילינדר ממשי, והסבירו שבחגים הללו השמחה כה גדולה, שגם לאחרים מותר לראותה. באווירה נינוחה של סבלנות ושל טובלנות דתית גדלתי.

עוד מעשה של הוריי עתיד היה להשפיע מאוחר יותר על מעשיי במלחמת העולם השנייה; מעשה שהעיד על הנכונות לעזור לזולת, ושאותו ראיתי במו עיניי כילדה קטנה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה "אימצו" הוריי ילד יהודי מווינה, שהובא לאמסטרדם על מנת שיחלים אחרי המלחמה האיומה ההיא; מלחמה שבה סבלו רבים כל כך מרעב. ארגון יהודי אירופאי דאג להעביר את הילדים הסובלים מתת-תזונה לבתים יהודיים במערב אירופה. הילד שהה אצלנו תקופה מסוימת ואז שב הביתה; המעשה ההומני נחרט בזיכרוני. ממנו למדתי ש"כל ישראל ערבים זה לזה". (לפני כמה שנים פגשתי את ה"ילד" בארץ ישראל.)

הגיע היום שבו עברתי מבית הספר היסודי הכללי לבית ספר התיכון היהודי. ואז השתנו חיי. בשנת 1928 הקימה הקהילה היהודית באמסטרדם בית ספר תיכון יהודי, ואני התחלתי ללמוד בו. בשנה הראשונה למדנו עדיין במבנה ארעי, בביתם של סוחרים עשירים סמוך לאחת התעלות. מהרגע שבו נכנסתי לתיכון שבו כל התלמידים יהודיים, חשתי את השינוי שחל בי: במקום כלשהו בלבי נדהמתי על כך שאינני נתקלתי ביחס אנטישמי ובכל זאת הרגשתי החופש שהיתה לי כשחייתי בין יהודים הפגיעה אותי בעוצמתה. באותה שנה גם הצטרפתי לתנועת נוער ציוני, תנועת "זיכרון יעקב". דבר נוסף שהתגבש אצלי כבר אז, הוא הידיעה שאני נועדתי להוראה, וכי בעתיד, ברצוני להירשם לסמינר למורים.

1929 זכורה לי כשנה קשה במיוחד. שני אירועים מרכזיים התרחשו בה. האחד – המשבר הכלכלי ששרר בכל העולם, לא פטח גם על ביתנו. באחד הימים שב אבא הביתה ונשאר בבית, מחוסר עבודה. פעם בשבוע נהג לצאת ללשכת העבודה ולהצטרף לתור הארוך המשתרך ליד המשרד שבו קיבל את דמי האבטלה. אותה שנה החל לסבול מכאבים בחזה. והרופא קבע שהוא סובל ממחלת לב.

מעולם לא היינו בית עשירים. רק בהיותי בת מצווה, שנתיים קודם לכן, קנו לי הוריי בפעם הראשונה שמלה חדשה במיוחד בשבילי. עד אז לבשתי תמיד את הבגדים המשומשים של אחיותיי, ואמי היתה מחוללת בכל שמלה שינוי כלשהו, כדי להעניק לה מראה חדש. השמלה החדשה ההיא היתה עשויה קטיפה כחולה. ב-1929 היה המצב הכלכלי בבית קשה כל כך, שברור לי שאילו אז חגגנו את בת המצווה שלי, לא הייתי מקבלת אותה.

באותם הימים הקדשתי לתנועת הנוער את כל מרצי וכל זמני – אחרי הלימודים, כמובן. בכל מקום שבו נערכו אספות ופעולות של התנועה, הייתי נוכחת. דגלנו בעקרונות דמוקרטיים באופן הניהול של התנועה, ולא פעם התעמתנו עם הרבנות הממסדית. בכלל, הקהילה היהודית באמסטרדם ידעה מאז ומתמיד מריבות בין

אותם המשחקים: שרנו שירים הולנדיים טיפוסיים המאפיינים את התקופה ההיא, שבה המכוניות היו נדירות. שרתי שיר אחד ידוע, שעדיין מצטלצל באוזניי:

"לא נזוז ולא נזוז, רק לעגלה וסוס."

מי כבר נסע במכונית באותם ימים? הרכוש הכי יקר שלי בנעוריי היה האופניים שלי.

מאז ומתמיד אמסטרדם נחשבה לעיר קוסמופוליטית ומושליה דגלו בסובלנות דתית. בבית הספר הכללי לימדו שישה ימים, כולל שבת; אך לילדים היהודים הרשו להעדר בשבתות ובחגים. בימי שישי היתה המורה קמה ומכריזה:

"התלמידים היהודיים צריכים ללכת, כי עוד מעט תגיע השבת."

וכשהיתה אומרת זאת, היו קמים שמונה מתוך שלושים ושניים הילדים בכיתה.

מובן שהתיידדתי עם בנות יהודיות ולא יהודיות באותה המידה. בזמנים ההם הכשרות לא היוותה מכשול, כי לא היה מקובל לאכול בביתה של חברה לכיתה.

משחקי הכדור למיניהם היו פופולריים ביותר. ההורים של חברותיי שמחו על שאני נמצאת עם בנותיהם, כי ידעו שאני ילדה אחראית ואשמור שלא יקרה לנו דבר.

מהשנה שבה למדתי לקרוא, לא חדלתי אפילו לדגוע מהעיסוק הנעים הזה. בלעתי הכול. במיוחד אהבתי את ספריו של קרל מאי ואת סיפוריו על האינדיאנים; אך גם על ספרים של סופרים הולנדים פופולריים כמו דיק טרום, לא דילגתי.

לא רק הסופרים ההולנדיים דיברו אל לבי; גם את המנהגים ההולנדיים שמחנו לאמץ. כמו כל השכנים, חגגו גם הוריי את ימי ההולדת של בני המשפחה. אמי דאגה שתהיה לכל ילד חגיגה מיוחדת לו. ביום ההולדת שלי נהגה אמי להכין את המאכל האהוב עליי: תפוחי אדמה מטוגנים עם ביצה, והפינוקים מצד כל בני המשפחה חיממו לי את הלב.

פרק 7

הלחצים להוציא אותי מחדר החולים אינם באים רק מהקאפו שבא לבקר מדי פעם, אלא גם מהנהלתה של יחידת העבודה החקלאית, אשר לה הוקצבה מכסה מסוימת של שעות עבודה. הם ספרו את שעות, והסך הכול לא התאים. לכן דרשו להוציא אותי מסידור העבודה; פעולה שהתוצאה שלה ברורה.

הרופאה ממשיכה לערוך את ההצגה בעת ביקורו של הקאפו. היא דואגת שלא יסתובב בחדר החולים ושלא ישאל יותר מדי שאלות. איכשהו, היא יודעת לנטרל אותו בעת ביקוריו ולהרחיק ממני את הסכנות האורבות לי. כל יום הוא רווח נקי בשבילי, וכל יום רמת הציפייה להישאר בחיים עולה.

ובעודי ממתנה לבאות, המחשבות והשיחות עם עצמי מסייעות לי להעביר את הזמן.

לא יכולתי להתעמק בשיחות הקיומיות עם עצמי מבלי להיכנס למטבחה של אמי. מה גם, שענייני הקיבה השתלטו עליי לעתים עד כדי כך שהסתפקתי בתיאור המאכלים השונים שבישלה אימא. רוב האסירים במחנה חלמו על מאכלים טעימים, והמחשבות על אוכל העסיקו אותנו לא מעט. חולה ככל שהייתי, עדיין הצלחתי להעלות את הריחות הערבים באפי, חיים עד כאב, כך שהרוק נזל משפתיי.

אמי בילתה במטבח חלק ניכר מזמנה, והכינה מאכלים טעימים ואהובים לילדיה. בארוחות נהגה להכין שני מיני ירקות שמאוד אהבתי. לכבוד שבת אפתה עוגת חמאה עם זנגוויל טעימה במיוחד – "כאילו מלאך משתין לי על הלשון", כפי שאומרים בהולנדית. אמי ידעה עד כמה אנחנו אוהבים את הבצק. לכן נהגה לגלגל כדוריות בצק לא אפיות, ולהשאיר לכל ילד כמה כדוריות כאלה לפני האפייה. וכך, אחרי הלימודים, הייתי אוכלת אותן ישר מהארון.

הצורך לשמור על הכשרות לא הקשה עלינו. מוצרים כשרים ולחם קנינו בקרבת מקום, אפילו ברחוב מגורינו. אפשר היה להשיג דגים, עופות ובשר כשרים. הבשר – ועמו חלב כשר – הובאו לנו בהתחלה עם עגלה וסוס עד פתח ביתנו.

הפלגים והזרמים השונים. עדיין זכורה לי המריבה בבית הכנסת הקטן והביתי במזרח העיר, כאשר במשך זמן מה אבי לא דיבר עם כמה מהמתפללים. (הנשים שמרו על קשרי ידידות, וכמוהן הילדים.) על מה רבו, אינני יודעת. לדעתי אי אפשר היה למנוע את העימות בין המבוגרים השמרנים לבין הצעירים הציוניים. אנחנו, הצעירים, חיפשנו את החידושים, ויום אחד הגענו להחלטה שהסעירה את ההנהגה היהודית כולה: מעכשיו נתפלל בנוסח הספרדי, בניגוד להורינו, שמאות שנים התפללו בנוסח האשכנזי. החלטה זו עוררה את חמתם של הרבנים.

כדי לחזק את עצמנו, ברעיונותינו המהפכניים חיברנו לנו שיר משלנו:

אנחנו רוצים להכניע את הקהילה
אנחנו רוצים לשחרר את בית הכנסת
מדברים ומכובעי הצילינדר
וממלבוש הרבנים השמרניים
זה הכרחי, זה יתכן
איחדו לתוכנית
זה יתכן זה הכרחי
כולנו בעד תרבות!*

במילים פשוטות: לחמנו למען התחדשות ולמען התפילה בהברה ספרדית, ומצדנו – שייזרקו את כובעי הצילינדר והשמרנות מבית הכנסת.

*

יום לפני יום הולדתי השמונה-עשר, בשנת 1933, נפטר אבי. אחי הקטן, שמואל שהיה רק בן שש נכנס באותה שנה לכיתה א'.

"Wij willen de kille drillen / Wij willen de sjoel bevrijd / Van doelloze hoge hoeden
/ En heffen der geestelijkheid / Het moet, het kan / Op voor het plan, / Het kan,
het moet. / Op voor Tarboet"

בימים שבהם אני מרגישה בכי רע והחום שוב עולה, אני נוהגת לרחף בלי מילים מעל למטבח של אמא; המקום הכי נעים ומוגן שהכרתי. בימים שבהם הרגשתי משתפרת מעט, אני חשה צורך לדבר, ואז אני חוזרת אל הימים המאושרים של תנועת הנוער, שבה ממש פרחתי. למדנו עברית, היסטוריה ותנ"ך, שרנו שירי ארץ ישראל ואחר-כך התפללנו תפילת מנחה. בחופשות הקיץ השתתפתי במחנות הקיץ כאשר התקציב המצומצם של אמי איפשר זאת - שכן מאז התאלמנה בשנת 1933, התקיימה מקצבה דלה. חלק מאחיי הגדולים כבר יצאו לעבודה, כל אחד העביר לה את משכורתו - והיא הקציבה לכל אחד כסף לפי צרכיו. בינתיים סיימתי את בית הספר התיכון ועברתי ללמוד בסמינר למורים; אותו הסמינר שבו למדה גם אמי. בשנה השלישית התעוררה בעיה כספית: אמי לא יכלה לשלם את שכר הלימוד בשבילי. אחד החברים בארגון היהודי שבו אבי ז"ל היה חבר, דאג להשלים את שכר הלימוד החסר. בשנת 1934 סיימתי את לימודיי בסמינר, וצללתי היישר לתוך מקצוע ההוראה. החלום הראשון שלי - להיות מורה - התגשם.

לא נותר לי אלא להגשים את חלום חיי השני, ולעלות לארץ ישראל.

*

חלום העלייה לארץ-ישראל, אני חושבת. כה קרובה הייתי להגשמתו....

החורף של שנת 1944 קודר וקר במיוחד, ואני שוכבת בחדר החולים קודחת מחום, ומנסה לא ליפול ברוחי מחמת הבדידות. כל כך הרבה דברים חוויתי, ועכשיו אני בת עשרים ותשע, ואינני יודעת האם אשוב ואראה אי פעם את בני משפחתי, האם אלך שוב כאדם חופשי ברחוב, האם אחנך ילדים או אפילו האם אקים משפחה. כל כך הייתי קרובה לכל אלה, עד כאב, ועכשיו... בשיחותיי אני בוחנת את זיכרונותיי ושואלת עצמי בדיעבד למה לא ראיתי את הנולד ומדוע לא הבנתי את המשמעות האמיתית של

האירועים הפוליטיים שהתרחשו סביבי בהולנד ובעולם. הרי בכל מקום שבו נפגשתי עם יהודים, סיפרו על "ליל הבדולח" שהשתולל בערי גרמניה; בתנועת הנוער שמענו הרצאות על המצב שם. לא אטמתי את אוזניי. נהפוך הוא: האזנתי לרדיו, קראתי עיתונים, ראיתי את הפליטים המגיעים משם בלא הפסקה. הכול היה ידוע וגלוי - אבל אני חייתי בתוך בני העם ההולנדי, שעד עצם הפלישה לא הבינו מה קורה להם. חברי תנועת הנוער שלנו, ואני ביניהם, התארגנו להגיש עזרה לפליטים. חיכינו לבואם בתחנת הרכבת. פעם, בעת שהגשתי פרח למישהו, הוא פנה אליי ואמר לי:

"אותו הדבר יכול לקרות גם לכם!"

הינהנתי כדי לפייסו; אבל בלבי חשתי שהוא מגזים.

*

והנה שוב נכנס הקאפו, ואני שבה בחבטה אל ההווה, שוכבת על המיטה, מתוחה, חוששת אפילו לנשום. הרופאה נותנת לו כמה משחות, מעסה את כתפיו והוא נהנה מכל רגע. העיקר שהיא מצליחה להסיח את דעתי, וגם הביקור הזה עובר בשלום. אני חוזרת לימים הטובים שבהם עדיין לא הקדירו עננים את האופק.

*

ב-1938 חל שינוי במשפחתנו, כאשר אמא נישאה בפעם השניה. הכרתי היטב את הבעל החדש שלה: מר מיכאל כהן, אלמן. בגלל קשריי עם חבריי לתנועת הנוער הפזורים בשכונות שונות באמסטרדם, התפללתי לעתים קרובות בבית כנסת שנקרא "זכרון יעקב". מר כהן, שהיה מכר של אבי ז"ל, נהג להזמין אותי לביתו לאחר התפילה. לא פעם ישבתי אפוא ליד שולחנו, כשאשתו עוד היתה בחיים. אחיי, אחיותיי ואני שמחנו על הנישואין, שהקלו עליה את הטיפול באחיי הקטנים שנשארו בבית. שמחנו גם על שלא תישאר לבדה כשגם הקטנים יעזבו את הקן.

נסעתי אליה אחרי שהתחתנה.

בתקופות הקשות ביותר, חיזקו אותי. לא היתה כניעה בויתורי על הנסיעה באוניה "דורה", שכן השקפות העולם של אלה שלחצו עליי להישאר היו גם הן חלק מעולם המחשבות שלי. אני התגברתי על הויתור, והעולם נפתח בעבורי. אני שלמה עם עצמי. יש לי הרגשה טובה, כי קיבלתי הרבה ואני יכולה לתת לאחרים. ועכשיו כשאני שוכבת כאן במיטתי אני שואלת רק דבר אחד: האם פעם אוכל לספר לאחרים? האם אחיה?

"אל תגידי דבר, לטי. אני כבר יודעת מה את רוצה לומר." שתקתי. רציתי להגיד שהמצב החדש יקל עליי: קודם עבדתי והבאתי את משכורתי אליה; עכשיו אוכל להקדיש את מרצי לביצוע תוכניותי שלי – לצאת להכשרה. הייתי בטוחה שאמי תסכים, כי מעכשיו, המצב בבית אכן יאפשר זאת. כמעט מיד לאחר השיחה הזאת חדלתי ללמד בבית הספר היהודי. למען העלייה ויתרתי על המקצוע האהוב עלי, ההוראה, כי באותה תקופה המקצוע שנחשב לנחוץ ביותר בארץ ישראל היה חקלאות. הרצון החזק להיות חלוצה ולעלות לארץ ישראל דירבן אותי לעבוד במשך שלוש שנות הכשרה אצל איכר בבורויק. נשלחתי יחד עם עוד חברים מהקבוצה ללמוד חקלאות אצל גנן. כל אחד עבד במקום אחר, וכולנו גרנו בבית משותף: קיבוץ הכשרה בבורויק. בהתחלה עדיין הצטערתי שלא נסעתי לארץ ישראל, אבל עד מהרה השתלבתי במקום הזה. בבקרים החורפיים הייתי יוצאת לעבוד ברפת ולחלוב את הפרות; ואילו בקיץ עסקתי בעבודות גנות. לא נחתי לרגע. תמיד נחווצות ידיים עובדות לקבוצה. בשבת לא עבדתי תמורת תשלום. לעומת זאת, כן עמלתי בגינה להנאתי. הגנן, איש נפלא, היה נוצרי דתי. בעוד ילדתו הקטנה בת הארבע ליוותה אותי בעבודתי, לימדתי אותה חשבון וקריאה.

*

אין אני שואלת את עצמי מדוע ויתרתי על מקומי לעלות על האוניה "דורה" שהפליגה לארץ ישראל. הרי אילו עשיתי כן, לא הייתי שוכבת כאן עכשיו; ולא הייתי נעצרת ויושבת בבתי סוהר; ולא הייתי מובלת לאושוויץ; ואולי כבר הייתי נשואה ומערסלת תינוק בזרועותי.

למרבה הפליאה, אין רגעים שבהם אני מצטערת על שויתרתי על מקומי ונתתי אותו למישהו אחר שכבר סיים את שלוש שנות ההכשרה. נהפוך הוא. אני שלמה עם ההחלטה. והמפגשים, השיחות והמגע עם אנשים כמו יופ ווילי וחברים רבים כמוהם, אפילו

פרק 8

שיחה אחת חוזרת על עצמה ללא הרף. נושא השיחה: מיקומו של העם היהודי בעולם.

אני נזכרת בשכרון החושים שחשתי בפעם הראשונה שבה נכנסתי לכיתה שכל תלמידיה יהודים. גדלתי בחברה הולנדית שהגדירה עצמה כשוויונית; אך בדיעבד הבנתי שהשוויון היה למעשה אחיזת עיניים. הן היהודים והן הלא-יהודים דאגו להפרדה בלתי נראית אך קיימת ומוחשית בין שתי החברות הללו. מעין חומות וירטואליות שנפלו רק באמצע המלחמה, כשהצטרפתי לקבוצת המחתרת של החלוצים ויזם וסטרוויל. כאן, בחדר החולים באושוויץ אני חודרת למלוא עומקם של דבריו של יופ, שאמר כי אין הוא מבחין בשום הבדלים בין בני אדם באשר הם. הוא רואה בכולם קודם כל את "האדם".

דרך ארוכה עברתי עד שהבנתי אותו לעומקו. עכשיו, כשאני שוכבת במיטתי בחדר החולים, אני נשבעת שאם אשאר בחיים, אנהל את חיי לפי עקרונותיו. את החומות המבדילות בין יהודים ולא יהודים הרסתי כשהצטרפתי לארגון המחתרת של קבוצת וסטרוויל. שיחות רבות ניהלתי אתו ועם אשתו. אחת מהן אני זוכרת בבירור, והיא בהירה כבדולח, גלויה ויקרה לי.

*

"מדוע שונאים את היהודים, מכנים אותם בכל מיני מילות גנאי?" שאלתי.

יופ שתק.

המשכתי: "מדוע מכנים אותנו 'יהודים מלוכלכים'?"

"לטי, בואי נדבר גלויות."

"כן, בודאי."

"כשאת אומרת 'הגוי הזה', בשבילי זוהי אותה מילת הגנאי שהמילים 'יהודי מלוכלך' מהוות בשבילך."

שתקתי. בלבי הרגשתי שהוא צודק. מה כבר ידוע לי בסך הכול על נוצרים, על ה"גויים"? אלינו הביתה לא הכניסו את הברית החדשה. הספר לא היה קיים בשבילנו. איך חיינו עם אנשים אחרים, בלי שנהיה מוכנים להכיר אותם? נכון שקיס בוקה ויזם וסטרוויל היו אנשים יוצאים מהכלל, משכמם ומעלה; אך בעיניי אנשים כאלה הם החשובים והמובילים. אצלם, בכל אופן, לא היו קיימות שום תומות בין בני האדם. בעיניהם, כולם באמת שווים. ואז הגיע המשפט שנחרט בזיכרוני, ואשר אשא בלבי עד יום מותי: "לטי, אל תחשבי שאני מסכן את עצמי ואת משפחתי כדי לעזור ליהודים באשר הם יהודים. הייתי עושה אותו הדבר אילו הייתם הוטנטוטים באפריקה."

פרק 9

תשעים ימים תמימים עולה בידי הרופאה להחזיק אותי בחדר החולים, ואז מגיע היום שבו הוחלט להעביר אותי. לעולם לא אדע איך התגלגלו העניינים המנהליים שם ולמה לא שלחו אותי היישר לתאי הגז. להפתעתי, מביאים אותי למכון הרנטגן של בית החולים במחנה הראשי.

לא יאמן כי יסופר: בסוף דצמבר 1944 אני עוברת צילום רנטגן בבית החולים של אושוויץ! הרופאה מובילה אותי. בדיעבד אני חוששת שזו המכונה ששימשה את דוקטור מנגלה בניסוייו האיומים. אחרי הצילום אני נשלחת למקום אחר במחנה. לא החלמתי מהשחפת שבה חליתי, על פי האבחון של הרופאה; אך אני מרגישה טוב מבעבר. שוב אני נמצאת בצריף כלשהו, שוכבת על מדף בקומה השלישית. לא זו בלבד שאני סובלת ממחלה מדבקת, אלא שגם בטני מתנפחת מתת-תזונה. אינני יוצאת לעבודה. אני ישנה במשך מרבית שעות היום. הזמן עומד מלכת. המחלה והרעב משתקים את מחשבותיי. שוב אין אני מבחינה במה שקורה מסביבי.

*

"כולם לקום ולצאת!"

התאריך הוא ה-18 לינואר 1945, והצעקות הללו מעירות אותנו. אינני קמה. לא נותרה לי טיפת כוח להתרומם אפילו.

"קומו, קומו, אנחנו יוצאים!" צועקים ללא הרף.

אינני ממלאת אחר הפקודות. הפחד מפני שינוי המקום והחלפתו במקום גרוע ממנו, משתלט עלי:

אישה אחת, בטי, מכרה מילדותי, מאיצה בי לקום.

"אני לא יכולה."

משאירים אותנו, החולים, במשך זמן מה לנפשנו; אך לא מוותרים עלינו. הגרמנים שבים. הפעם הם זורקים גבישי סוכר וגזר על הרצפה

ושוב צועקים:

"קומו, החוצה, אנחנו יוצאים!"

לאט ובקושי קמים החולים, מרימים את גבישי הסוכר ויוצאים מהצריף.

אני שוכבת לבדי. פתאום עולה בי הפחד שמא, אחרי שהגרמנים יעזבו, יציתו את הצריף. כבר שמעתי יותר מדי סיפורים כאלה.

בבת-אחת חוזר אליי הכוח. אני לוקחת בגדים ולובשת מכל הבא ליד, מכל פריט כמות כפולה: שני זוגות תחתונים האחד על השני, מכנסיים, גרביים, חולצות. אני מכניסה לכיסיי גבישי סוכר וגזר. בקדחתנות נועלת נעליים, שתיים שונות, העיקר שתהיינה חמות, ומצטרפת לשורת הנשים. עודי יכולה ללכת. אנו יוצאות לדרך הכי ארוכה שאי פעם הלכתי בה. כעבור חצי שעה אני כבר משליכה את השמיכה, כי היא כבדה לי. אני שמה קוביית סוכר בפה כדי לחוות את טעמה. היא נמסה בפי, עוברת אל מערכת העיכול ומלטפת את אבריי הפנימיים.

מהבוקר אנחנו הולכות. בערב אנו קורסות מעייפות, שוכבות בגורן כלשהו, לפי הסדר, בשורות של חמש. לפעמים מגיעה מכונית וממנה מחולק לחם. רק החזקות מצליחות להשתלט על המכונית ולהשיג לעצמן פיסה. לי נשארים רק מעט גזר ושלג לשתייה. תוך יומיים אוחלים הממתקים האלוהיים. לפעמים מתמזל מזלי ואני מוצאת עוד כמה חתיכות גזר. איזה אושר.

ביום השני, באמצע הדרך, אני נאלצת לעשות את צרכיי. אני פונה לצד הדרך ויושבת בשפיפה. שניו של כלב השמירה ננעצות בי: הוא תופס את רגלי עוד לפני שניתנה לו הפקודה לנשוך אותי. אישה אחת יוצאת מהשורה, ניגשת אליי, מרימה אותי ודוחפת אותי לתוך השורה.

"קדימה! קדימה!" היא צועקת.

והראש מנסה ללכת אחרי הגוף. ללכת, ללכת, ללכת...

פרק 10

ב-9 במאי 1940, יום לפני הפלישה של הגרמנים להולנד, הוזמנתי להשתתף בכנס מדריכים של תנועת הנוער הציוני, כטבחית. התנועה קיבלה מהמשטרה ההולנדית אישור מיוחד לשהות במקום במשך סוף השבוע. כחמישים מדריכים התאספו שם.

בשעה שלוש וחצי לפנות בוקר התעוררנו לקולם של מטוסים גרמניים שטסו בשמי הולנד והטילו פצצות. מיד ארזנו את חפצינו והעמסנו אותם על המכוניות כדי לשוב לאמסטרדם, מקום המגורים של רובינו. נסענו מבעד למים זורמים, כי ההולנדים הפעילו את מה שהיה, בעיניהם, הנשק היעיל ביותר, ופתחו את הסכרים כדי למנוע את התקדמותו של הצבא הגרמני. הם לא העלו על דעתם שההתקפה תבוא מלמעלה.

פחדנו, אך עדיין לא קישרנו בין מה שקרה ליהודי גרמניה לבין מצבנו הנוכחי. ביום הפלישה ביקרתי אצל אמי, אך מיד למחרת חזרתי לביורויק, אל קיבוץ החלוצים.

המתח הלך וגבר מדי שעה, בעיקר בקרב הפליטים מפולין ומגרמניה. משטרת הולנד פעלה במהירות: כבר למחרת עצרה את כל יוצאי גרמניה כאויבי העם ההולנדי. גם חברינו מצאו עצמם בבית הסוהר.

כולנו הסתגרנו בבית שבו שכן הקיבוץ. למזלי, הוצאתי דרכון לפני הנסיעה לארץ ישראל, ולכן העזתי עכשיו לצאת מהמקום. מדי יום, נהגתי להביא מנות אוכל כשרות לחברינו העצורים. אף-על-פי שאף אחד לא הרביץ להם, ושהשוטרים ההולנדים התייחסו אליהם יפה, הם היו מפוחדים מאוד.

המלכה וחברי הפרלמנט ברחו לאנגליה. גם אנחנו ניסינו לברוח, ובאחד הלילות הגענו לנמל בים הצפוני; אך משראינו את הדוחק ואת מספרם הרב של המבקשים להימלט ידענו כי הסיכוי שלנו להצליח קטן מאוד. חזרנו כלעומת שבאנו, ושמענו שהמלחמה נגמרה. בסך הכול ארך הניסיון להתנגד לצבא הגרמני שישה ימים.

ביום השביעי שוחררו חברינו ממאסר ושובו אלינו. עד כמה שהדבר נראה לי עכשיו מוזר, חזרנו לנהל חיים שגורתיים.

במשך עשרה ימים תמימים קיוונו שהכול יחזור לקדמותו. האיכרים חיכו לנו בכיליון עיניים, שום הערה אנטישמית לא נזרקה באוויר. להפך. בינתיים, חברי ההנהלה של תנועת החלוץ שלנו לקחו על עצמם יותר ויותר סמכויות. עד אז, לא החלוצים עצמם ניהלו את ענייניהם. הנהלה חיצונית היא שקבעה את התקציב שלנו והנחתה אותנו. על החוקים החדשים נגד היהודים, שחילחלו בהדרגה לחיי היהודים והרסו אותם, שמענו ברדיו.

בשנת 1941 נמסר לנו על ידי שלטון הכיבוש שעלינו לעזוב את המקום כי עומדת להיבנות כאן חומת ביטחון נגד פלישה אנגלית אפשרית. הקבוצה שלנו התחלקה לשניים, ואני עברתי ללוסדרכט.

*

מרים ואטרמן, שגרה בלוסדרכט סמוך לבית עליית הנוער, הושפעה מאוד מהחינוך בבית הספר המיוחד שבו לימדה, ה"ורקפלאטס". העקרונות הפציפיסטיים והאנטי-פשיסטיים דיברו על לבה. דרך בעלה, מנחם פינקהוף, הגעתי לקבוצת החלוצים בלוסדרכט. מפיו של מנחם שמעתי על קיומו של מחנה המעבר וסטרבורק, שהמובאים אליו נשלחים ממנו למחנות ההשמדה.

רצון להתקוממות של יופ הפיח בנו אנרגיות שלא ידענו עד אז. בערה בנו החימה על אי-הצדק מצד הגרמנים. הרצון המשותף להתקומם הוליד את התוכנית להצלת כל קבוצת הנוער. מדריכי הנוער כבר דנו על דרכים לעשות זאת. כאשר מרים יצרה את הקשר בין יופ לבין המדריכים, התכנסו היהודים החלוצים, והלא-יהודים יופ וחבריו – ובאותה פגישה ראשונה הונח היסוד לקבוצת המחותרת. לביצוע התוכנית להצלה נדרשה עזרתם של הולנדים, ובהיותו מנהל בית ספר ברוטרדם – תפקיד שאיפשר לו להסתובב ברחבי הולנד ללא מגבלות, ולהיפגש עם רבים מבלי לעורר חשד – הקדיש יופ את כל מרצו וזמנו הפנוי למתן העזרה הזו.

בלוסדרכט ישבו המדריכים והתלבטו קשות: מה לעשות? להניח לילדים להילקח – או לנסות למצוא למענם מקום מחבוא? המדריכים ניהלו שיחות ארוכות, שבהן השתתפה גם מרים. מה עושים? הזמן אוחל. איך והיכן אפשר למצוא מקום מחבוא לכולם? המחשבה שעלינו לקבל בפעילות הזאת סיוע רב מידי הולנדים חופשיים מאתנו, שתנועותיהם אינן מוגבלות וביכולתם להגיע למקומות רבים, הכריעה את הכף. למחרת בבוקר נסעה מרים ליופ ברוטרדם, וביקשה עזרה.

תשובתו של יופ, שמרים סיפרה לי עליה, עודה מהדהדת בראשי: "היכנסי, לפנייה הזאת חכיתי כל חיי. מעכשיו אוכל להישיר מבט לעיניהם של תלמידי".

עד מהרה הגיע יופ ללוסדרכט, וישב לטוות עם שושו סימון ועם מנחם פינקהוף תוכנית הצלה שבמסגרתה יוסתרו כל הילדים בכתובות שונות. יופ הביא אתו שניים מתברי ה"זרקפלטס" של קיס בוקה. מובן שאשתו ויל הסכימה לכל, תמכה בו לכל אורך הדרך והשתתפה רבות בפעילות.

לאמיתו של דבר, מעולם עד אז לא עלה בדעתי להסתתר במחבוא. תמיד חשבתי שאני אישה בריאה המסוגלת לעבוד בכל מקום שאליו ישלחו אותי הגרמנים. בבת-אחת התעוררתי מהעולם הפנימי השלו שחייתי בו. גם לי, כמו לחניכים, הוכן מקום מסתור.

בינתיים החל כדור השלג של המחתרת להתגלגל. יותר ויותר אנשים הצטרפו כדי לסייע בהשגת תעודות מזויפות לכל הילדים. מצד אחד הרגשתי אסירת תודה לכל משפחה המוכנה לסכן עצמה כדי להסתיר יהודים; מצד שני, לא בכל מקומות המסתור הרגשתי נוח באותה המידה.

*

במקום המחבוא הראשון שאליו נשלחתי חשתי שלא בנוח, בלשון המעטה. מצאתי עצמי מתאכסנת אצל משפחת פועלים פשוטה בעיר הנמל איימוידן. ראש המשפחה נהג לצאת בלילות ל"ציד":

בסוף שנת 1941, באחד הביקורים אצל אמי, דיווחתי לה שאני עוברת לגור בלוסדרכט, עם קבוצת עליית הנוער, כדי להמשיך את ההכשרה. סיפרתי לה על הילדים, שהם פליטים שאינם יודעים מה קורה להוריהם. באותה שיחה מסרה אמי שקלרה – בתו של בעלה שעבדה במשרה ממשלתית, ואשר בינתיים עברה לגור בביתם של אמי ושל בעלה – דאגה שירשמו את משפחת אמי ואת משפחתה שלה ברשימת יהודים מיוחסים שנקראו "קבוצת בארנפלד". היהודים הללו אמורים היו לא להישלח בטרנספורטים, ולמענם הוכן מחנה מיוחד בתוך הולנד. אמי היתה אופטימית יחסית: בסופו של דבר "יהיה בסדר".

עברתי אפוא להתגורר בלוסדרכט, בבית עליית הנוער, ועבדתי בגינה של משפחת ואטרמן האמידה, תחת פיקוחה של אללי ואטרמן, גם היא פעילה במחתרת. (במיוחד בלטה במשפחת ואטרמן. יט, אמן של מרים ושל אללי, שהתייחסה לילדי בית הנוער בצורה יוצאת מהכלל.) בבקרים נתתי שיעורי התעמלות לכל חברי הבית – מדריכים וחניכים גם יחד.

ב-1942 פעלה מכונת ההשמדה הגרמנית במלוא עוצמתה. מחודש אפריל של אותה שנה הוכרחנו לענוד את הטלאי הצהוב, וזמן קצר לאחר מכן החלו הגרמנים לממש את תוכנית "הפתרון הסופי" שלהם גם על יהדות הולנד. שבוע אחר שבוע עזבו קרונות-הבהמות הדחוסים ביהודים את מחנה המעבר וסטרבורק, לעבר מחנות ההשמדה. מוזר שגם אז, אף-על-פי שקלטתי מה קורה ליהודים, עדיין לא שיערתי שהדבר עומד לקרות גם לנו. עבדתי, שוחחתי עם הילדים, סייעתי להם בשיעורים, ולמעשה הקדשתי את כל כולי להם ולביצוע העבודות הנחוצות.

המידע על הגורל המתוכנן לילדים הגיע דרך חברת המחתרת אריקה בליט, שבעלה עבד ב"ידן ראט" אצל אחד המפקדים הגרמנים, וידע על לוח הזמנים של הטרנספורטים. הגיע הרגע שבו הודיעה בליט באמצעות צופן סודי מוסכם מראש, כי ביום מסוים אמורים הילדים להילקח לטרנספורט הבא. עד אז לא ידענו, החניכים ואני, דבר על המתרחש בבית. כל הפעולות המחתרתיות אורגנו בסתר.

גניבות שעצם ביצוען הכפיל את הסכנות האורבות למסתתרת יהודייה. סבלתי גם ממכת הפרעושים ששרצו בכל מקום. עד אז מעולם לא נחשפתי לתנאי חיים כאלה: בין השאר נהגו בני המשפחה לעשות בלילה את צורכיהם בדלי שבמשך היום שימש אותם לבישול; מגבת אחת שימשה את כולם, הן לניגוב הנזלת של הילד והן לייבוש הידיים. שלושה שבועות ארוכים החזקתי מעמד, ובסופם ביקשתי דרך איש הקשר שלי העברה למשפחה אחרת.

בקשתי נענתה בחיוב ואני הועברתי למקום מסתור בפריזלנד שבצפון הולנד. יצאתי מהגיהנום ומצאתי עצמי בגן העדן: פוקייה ויוהאן בלייקר. מזל גדול נפל בחלקי כשהסתתרת במשפחה נהדרת זאת. אין די בכל השבחים שבפי כדי להללם. הבעל, סנדלר במקצועו, היה סוציאליסט אמיתי ונלהב, ואני התקבלתי בביתם כבת לכל דבר. ואולם, כעבור זמן מה נפרדתי גם מהם, הפעם כדי לאפשר למסתתרים אחרים לתפוס את מקומי: אותי היה קל יותר להעביר בגלל חזותי הלא יהודית. עברתי לגור בביתו של רופא, בעליית הגג. במשך היום עבדתי בביתם כעוזרת בית. ברור היה לבני המשפחה כי אני יהודייה, אך הם נהגו כאילו אין הם יודעים זאת. בוקר אחד פנתה אליי בעלת הבית:

"אני רואה שאת שונה מכל העוזרות האחרות. בשונה מהן את יושבת במטבח, אינך מרבה לצאת ואינך נוגעת בשוקולד שבארון." שתקתי, אך היא הבינה. זמן מה לאחר מכן הזמינה אותי להתחיל לשבת בשעות אחר הצהריים בחדר המגורים, ולעתים ביקשה ממני להעסיק את הילדים. רק בשבתות הרגשתי את הבדידות, והעבודה באותם ימים הכבידה עליי. בעודי שואבת אבק נהגתי לשיר לעצמי זמירות שבת במנגינות שונות, ממש כפי שאבי היה שר.

הרצון לחדול לחיות חיים פסיביים חילחל לאטו אל הכרתי. שוב ושוב שאלתי עצמי מה אני יכולה לעשות כדי לעזור לזולת. האם די בהצלת עורי בזמן שאחרים דואגים לי ומסכנים את חייהם למעני? שאלות אלה ניקרו במחשבותי ללא הרף. באחד מימי ראשון, שבהם הייתי חופשייה מעבודה, נכנעתי לרצוני העז לראות את חבריי מההכשרה, שהתאכסנו בלאח קפל - מקום קטן במחוז דרנטה.

יצאתי לדרכי אליהם מבלי לענוד את הטלאי, שכן חשתי עצמי בטוחה למדי בתוך הרכבת, בשל מראי הלא יהודי. רק משנכנסתי למקום ההכשרה עצמו, ענדתי אותו.

חברתי רבקה יעקובס שמחה מאוד לקראתי. מאז עזבתי את הקבוצה, חל בה תהליך של התחרדות שסייע להם לחיות בשלום עם ההחלטה שלא לפעול בדרך כלשהי. כולם השמיעו אותו המשפט:

"לא נעשה דבר. לא נסתתר, ונסמוך על אלוהים."

חברתי לא קיבלה את דעת הרוב. משסיפרה לי על כך החלטתי בו-במקום לעזור לה ולהוציא אותה משם ובמהירות. כששבתי למקום המחבוא שלי ביקשתי מבעל הבית שיקבל אותה במקומי. הוא ביקש לראותה.

שוב נסעתי לקבוצה, הפעם כדי לקחת עמי את חברתי. לעולם לא אשכח את היחס העוין שגילו חברי הקבוצה כלפיי באותה פעם. הם לא הרשו לי אפילו ללון אצלם לילה אחד, ואני נאלצתי להיכנס בסתר למיטתה של החברה. בסופו של דבר הכול בא על מקומו בשלום, וחברתי מצאה חן בעיני בעל הבית, ומעתה היה עליה למלא את מקומי.

אשר לי - בעזרת איש הקשר שלי עברתי למקום חדש, שונה באופיו ממקומות המסתור הקודמים שלי: שנים-עשר יהודים הסתתרו בו. ואולם, גם שם לא שהיתי זמן רב. כתובות המחבוא שלי התחלפו שוב ושוב, כי כל העת ארבה הסכנה שמישהו ילשין עלינו או שאנשי הגסטפו יאתרו אותנו בדרך זו או אחרת. לא תמיד האיר לי המזל פנים במקום המחבוא. באחד מהם ניסה בעל הבית לנצר אותי, ודרש ממני לבוא עמו לכנסייה בימי ראשון - ואילו בעלת הבית התייחסה אליי כאל שפחה ואילצה אותי לרדת על ברכיי ולשפשף את הרצפה. באחד הימים הגיע לביתם מישהו שגילה בי עניין רב והציג שאלות לגביי. מבלי לחשוב פעמיים קמתי ועזבתי.

לא היה לי לאן ללכת. נסעתי אל משפחת ואטרמן. משנכנסתי לשם, קיבלה יט את פניי בשמחה. פניתי לאללי ואמרתי בהחלטיות: "אני מעוניינת להצטרף אליכם." מיד שלחה אותי לביתו של יופ וסטרוויל ברוטרדם.

פרק 11

ללכת, ללכת, ללכת...

המון נשים מוותרות, נשואות בצדי הדרך ונורות בידי הגרמנים. אינני מפנה את ראשי הצדה או לאחר. אני הולכת בעקבות האחרות, הגוררות את גופיהן באפיסת כוחות.

ביום השלישי מובילות אותנו רגלינו לפסי רכבת. קרונות רכבת פתוחים מחכים לנו. שם אני פוגשת שוב את הרופאה הצרפתייה שהצילה אותי בחדר החולים.

"את לבדך?" היא שואלת.

"כן."

"אם כך, בואי אתנו."

מילים פשוטות, אך משמעותיות ביותר; סם החיים במצבים כאלה. העובדה ששוב אינני לבדי בעולם וכי ישנו מישהו שאכפת לו מה עולה בגורלי, ממלאת אותי רצון להמשיך. אנחנו נוסעות, אינני יודעת כמה זמן; אולי כמה ימים. לבסוף אנחנו מגיעות למחנה הנשים הידוע לשמצה, מחנה הריכוז ראבנסברוק.

בלילה הראשון – אולי ה-21 בינואר 1945 – אנחנו ישנות בחוץ על השלג. למחרת מחלקים לנו מספרים חדשים, ומצוים עלינו לזכור אותם בעל פה. המספר שאני מקבלת: 102168. מחול המספרים מתחיל שוב. אני משחקת בספרות. איך לא? שוב אני מגיעה למספר 18, "חי". "אחיה או לא אחיה?" אני שואלת את עצמי. "אחיה," אני עונה.

במחנה ראבנסברוק משכנים אותנו באוהל גדול מאוד, ובו שלוש קומות של מדפים לשינה. בעבר היו קרשים מונחים על הקרקע, אך כולם נשדדו למטרת חימום, ועכשיו אנחנו דורכות על אדמה החשופה.

בעת שהנשים האחרות יוצאות לקחת אוכל, אני שומרת על המקום ועל רכושי הדל. את מנת המזון שלי אני אוכלת, אבל אינני יודעת מה הכנסתי אל פי. באוהל נמצאות גם נשים שנידונו למוות, המחכות שם עד הוצאתן להורג. "נשות לילה וערפל" קוראים להן.

סבלן רב כל כך, שאת הבעת פניהן לעולם לא אשכח. מחזה קורע לב. למעשה, לכולנו ממתין גורל דומה.

איננו יודעות בדיוק מה מתרחש בעולם; אך די בעצם העובדה שהוציאו אותנו ממחנה הריכוז אושוויץ והעבירו אותנו למחנה הריכוז ראבנסברוק, כדי שנדע דבר-מה על התקדמותם של האמריקנים ושל הרוסים.

באחד הימים אני מחליטה לחפש את וילי וסטרוויל. עוד באושוויץ נודע לי שווילי נשלחה לראבנסברוק. אני מבינה שחילקו את הצריפים לפי ארץ מוצאן של הנשים, ובצריף ההולנדי אני מוצאת חברה של וילי, שעבדה אתה אצל קיס בוקה. היא מספרת לי שוילי אושפזה בבית החולים בגלל מצבה הבריאותי הירוד.

אני נזכרת במבטים שווילי ואני החלפנו בינינו כשנפרדנו זו מזו בעת שנעצרנו שתינו על ידי אנשי הגסטפו, בתחנה המרכזית של רוטרדם.

עצובה אני שבה לאוהל. האם היא תחיה? האם אני אחיה? התשובה לשאלתי מגיעה אליי באותו הרגע בדרך מופלאה. אני מרכינה את ראשי כשאני נכנסת שוב לאוהל, ומה אני מוצאת על האדמה? כף. חפץ יקר ערך כל כך, שמחזיר אותי באחת למנהגי בני האנוש. אני ממששת אותה ומבחינה כי חרוטות עליה אותיות לטיניות. אינני מצליחה לפענח את הכתוב, ואני פונה לשכנתי. "אה, יש לך מזל. פירוש המילים *niech zyje* – 'שיחיה'." זו הפעם השלישית שבה אני נתקלת במילה "חי". הפעם – בפולנית.

פרק 12

כאשר דפקתי על דלתם של יופ וילי וסטרוויל, ידעתי שהם מעורבים עד צווארם בפעולות מחתרניות למען הצלת יהודים. את עקרונותיו הפציפיסטיים לא נטש, אך אט אט נאלץ לחזור בו מהם. בתחילה עוד טענו הוא וחבריו שבמלחמה נגד הגרמנים יש להשיב מלחמה אך ללא נשק וללא אלימות. מאוחר יותר התבדו והבינו שבלא נשק הסיכויים לעצור את המלחמה אפסיים. עם זאת, בלא כל נשק, האמין כי יוכל להציל רבים.

שלוש דמויות מרכזיות עמדו בראש הרשת: יופ וסטרוויל, שושו סימון ומנחם פינקהוף. גם וילי פעלה לצדו של יופ, כשהיא תומכת בו לאורך כל הדרך. בין היתר חילקה כרוזים בלתי חוקיים ודאגה להשיג תלושי מזון. עזרתה זו דירבנה את יופ להמשיך להסתכן. מלבד היותו מנהל בית הספר ואיש המחתרת, תיפקד יופ כאב נהדר לארבעת ילדיו. לכל פעולה שעשה הקדיש את כל כולו, ולכן כל שיחה אישית עמו היתה חוויה בלתי נשכחת. וילי ניהלה את הבית והקדישה זמן ומרץ לא רק לילדיה, כי אם גם למסתתרים בביתם.

נשארתי כמה ימים בביתם. שם נודע לי ששושו סימון נתפס. האיש הצליח לקשור קשרים עם אנשי מחתרת בצרפת ובספרד, וכבר כמה פעמים נסע לצרפת. הפעם, בדרכו חזרה להולנד כדי לתכנן את מסלולי המילוט, נתפס ליד הגבול הבלגי והועבר לזרועות הגסטפו. בבית סוהר בהולנד איבד עצמו לדעת כי פחד שבמהלך החקירות יעבור עינויים, יישכר וימסור מידע על הקבוצה. מותו הכה אותנו בתדהמה: שושו היה אחד החברים המרכזיים בקבוצה. עם זאת, שמותיהם של רבים מהאנשים שעמם הצליח ליצור קשר היו ידועים לחברים אחרים, והם החליטו מיד להמשיך את פעולותיו של האיש. לאחר מותו של שושו, החליט יופ לשכור ברוטרדם דירה שתשמש מקום מחבוא ומעבר לאנשים הרוצים לגנוב את הגבול. מאחר שכבר הבעתי את רצוני להשתתף, פניתי אליו:

"אני יכולה לעזור."

הדירה שמצאו למעני שכנה באזור עממי. כשהגעתי, הצגתי עצמי

בפני השכנים ובעלי החנויות כמורה לילדים הסובלים בקשיי דיבור – אליבי המסביר מדוע באים אנשים לבקרני.

אליי הגיעו החברים שאמורים היו לעבור את הגבול הבלגי, או כאלה שהיו זקוקים בדחיפות למקום מסתור. מראש הוסכם שמי שיישלח אלי יצלצל בקצב מיוחד, כדי שאדע שהוא "משלנו". התקיימו מתלושי מזון שניתנו לי. מעולם לא ידעתי כמה אנשים עתידים לשבת ליד השולחן: פעם היינו שישה ופעם – שניים. החלוצים שהגיעו אליי ידעו בדרך כלל מתי יעזבו; אני לא. מים חמים קניתי במכבסה, כדי לא לעבור את מכסת המים שהוקצבה לדירה. הכול חישבתי: את תלושי המזון המרתי במזון בכמה מקומות שונים, בכל פעם בכמויות קטנות, כדי לא לעורר חשד. בכל מעשי ופעולותיי, וילי ליוותה וחיזקה אותי.

אי אפשר לומר שלא פחדתי, אבל התחושה שאני פועלת למען מטרה נעלה, הפיתה בי אומץ להמשיך בדרכי. מובן שחששתי שמא אנשי הגסטפו יעלו על עקבותיי, או ששכן כלשהו ידווח כי ראה משהו חשוד. באחד הימים חזרתי מקניות וסידרתי את המצרכים במקומם – ואז סיפרה חברה שלנה בביתי כי מישהו חיפש אותי וביקש מקום מחבוא. מיד נדלקה במוחי נורה אדומה. לקחתי את שני הילדים שהסתתרו אצלי באותו יום יחד עם החברה, וללא היסוס ברחתי אתם לביתו של באוקה, שעבד בגננות אצל קיס בוקה ואשר היה, יחד עם פרוקה אשתו, פעיל במחתרת. אנשי המחתרת מיהרו לערוך מעקב קפדני על הדירה ברוטרדם, ובסופו הוחלט שאחזור לשם.

מובן שדאגו לי לתעודה מזויפת. באחד הימים הודיעה לי וילי שמישהו יתלווה אליי למחלקת רישום האוכלוסין של עיריית רוטרדם, וכי שם ימסרו לי תעודת זהות מזויפת "אמיתית" תחת השם אלידה יונקר. הפקיד לא המטיר עלי את מבול השאלות שאליהן התכוננתי על מנת להסביר מדוע עדיין לא קיבלתי תעודת זהות, שכן היה בסוד העניינים. תעודת הזהות האמיתית שהיתה ברשותי מעתה, חיזקה את תחושת הביטחון העצמי שלי: בלעדיה הייתי אפס.

באותם ימים כבר נעשיתי מודעת יותר לשינויים המדיניים המתרחשים סביב. ההתרחשויות הפוליטיות והתקדמות של צבאות הברית בשנת 1943 חדרו לתודעתי, אך ידעתי גם שמשלוח הרכבות ובהן עשרות אלפי היהודים מוסטרבורק למחנות ההשמדה נמשך. הכול קרה סביבי; אך אני שמרתי כל זאת בלבי, והקדשתי את מרצי לדבר אחד בלבד: למילוי תפקידי – הדאגה לאלה שבאו להסתתר אצלי.

באחד הימים זומנתי לעירייה. בעלי כביכול, בעל הדירה שבה גרתי עכשיו, עבר את הגבול והסתתר במקום כלשהו כי סירב להתייצב כפועל במחנה עבודה בכפייה. היה עליי להעיד שהוא כן נסע למחנה עבודה בגרמניה. ידעתי כי את תעודת הזהות שלו נתן לבחור יהודי שיצא לשם במקומו. המצב היה מסוכן ביותר כי התעודה שלי היתה מזויפת.

"אני עצמי הבאתי אותו לתחנת הרכבת ונפרדתי ממנו שם, שיקרתי להם.

"נבדוק את העניין", נאמר לי, ואני יצאתי מהעירייה בברכיים רועדות.

החיים נמשכו. אינני יודעת כמה אנשים עברו דרכי, אך לפעמים התארחו אצלי שמונה דיירים בבת-אחת. למרות הפחד שחשתי בלכתי ברחוב, או החשש מקישה לא צפויה בדלת, נכנסתי למעין שגרה – עד אותו ערב, ב-10 באוקטובר 1943.

מישהו צילצל בדלת את הצלצול המיוחד שלנו. מובן שפתחתי. ברור היה לי שאחד החברים שנקלע לצרה הגיע. גם לו רציתי להציץ ולראות מי מחכה לי בחוץ בטרם אפתח, לא יכולתי לעשות זאת. אי אפשר היה לראות את הכניסה מבעד לחלון.

פתחתי אפוא את הדלת, ושלושה אנשי גסטפו צעקו: "לא לזוז!"

קפואה עמדתי ליד הפתח, וחיכיתי.

אנשי הגסטפו איימו עליי שלא אוציא הגה מפי בעודם עולים במדרגות לקומות העליונות. לאיש מאתנו לא היתה אפשרות להימלט. הגרמנים תפסו את כל השמונה ששהו אצלי באותו יום,

לרבות קורט הנמן, אחד ממקימיה של המחתרת, והביאו את כולנו בלא מילה לבית המעצר של תחנת המשטרה ברוטרדם. את הבעת פניהם של החברים במכונית לעולם לא אשכח. בתחנת המשטרה הצגתי את תעודת הזהות שלי, שעל פיה הייתי אישה נוצרייה, ולכן הפרידו ביני לבין יתר חברי הקבוצה. ישבתי בכלא לבדי.

יאוש נורא השתלט עליי, לכודה בתוך תא, בודדה, יודעת שכל מילה עלולה להסגיר את זהותי האמיתית. מאוחר יותר, בעת החקירה, לא נשאלתי כלל האם אני יהודייה. השאלה היחידה שהוצגה לי היתה איך יכולתי, בתור אישה נוצרייה, לסייע ליהודים. למחרת בבוקר שלחו את כל אלה שנתפסו יחד עמי לוסטרבורק, מחנה המעבר בהולנד, תחת ההגדרה "מקרי-עונש". אותי שלחו לבית הסוהר הגדול והידוע בסחונינגן, בעיניי זאת הוכחה לכך שלא ידעו מי אני, ועדיין חשבו שאני אישה שפשעה במתן עזרה ליהודים. על בית הסוהר שבו ישבתי נהגו היהודים ללגלג בחרוזים:

בבית הזה

אין חיות.

התהילה של הולנד.

ימח שמם.*

בתא שלא נועד להכיל יותר מאדם אחד ישבנו שלושה. כעבור כמה ימים נוספה אלינו אישה שזיהיתי כאחת מתושבות שכונתי באמסטרדם. מיד פנתה אליי:

"אני מכירה אותך."

עניתי בשלילה.

"אני מכירה אותך. את האני."

"את טועה."

"את דומה לה."

"אולי אני דומה למישהי. תמיד אומרים לי שאני דומה למישהי אחרת, אך זאת לא אני."

מלבד השיחות הקצרות הללו, לא שוחחתי עם איש. לבסוף נקראתי לחקירה, ומולי ישבה גרמנייה שכל העת בכתה. בלבי שאלתי: מה את בוכה בכלל? בין שתינו, אני זו שצריכה לבכות.

*In deez hayis / Is geen chayis / Hollands glorie / Potverdorje

ידעתי שהעונש על מתן עזרה ליהודים הוא בדרך כלל שישה חודשי מאסר. עונש זה עדיף, כמובן, על פני העברה למחנה ריכוז; אך כדי שיושת עליי, אסור שיוודע להם שאני יהודיה.

אחת הנשים שהייתה עמי בתא מהתחלה היתה בעלת מבטא גרמני, ופתחה בשיחות עם כולנו. מספר נשים שוחחו אתה. לא יכולתי למנוע מאחרות לדבר. כך סיפרה לה האישה שהכירה אותי כי הסתירה את בתה. גם ממני ניסתה הדיירת החדשה לסחוט מידע, אך לשווא.

מעברו של קיר התא שלנו, שהו הגברים. מבעד למנהרה קטנה שחפרנו מתחת לקיר הגבנו אליהם שאריות מזון, והם העבירו לנו חדרות. כל זה קרה בנוכחות האישה הגרמנייה. למחרת נקראה לצאת מהתא, וחצי שעה לאחר מכן נכנסו סוהרים וסתמו את החור שקישר בין התאים. האישה שהכירה אותי הזמנה לחקירה, וחזרה בוכייה. היא סיפרה שהחוקרת פנתה אליה ושאלה אותה ישירות:

"איפה הסתרת את ילדתך?"

עכשיו ברור היה לכולנו שהאישה הגרמנייה אכן מרגלת. למחרת נקראתי אני לצאת מהתא. מצאתי עצמי עומדת מול שני אנשי גסטפו - אחד מהם זה שעצר אותי. הוא פתח ואמר לי:

"את יהודייה?"

השאלה הכתה אותי כברק: כל כך הייתי בטוחה שאיש לא יעלה על זהותי האמיתית. אך בן-רגע התעשתי: "כן" עניתי. ידעתי שאם אכחיש אסכן את כל חבריי לקבוצה, ואילו בתור "סתם" יהודייה ישלחו אותי למחנה ריכוז, כגורלם של כל היהודים. בשבריר של שנייה הכרעתי בעצמי את גורלי. אחרי שעניתי על כל השאלות חזרתי לתאי. המרגלת הגרמנייה, שהושבה אף היא לתא, אמרה לי: "ידעתי שאת יהודיה, כי האישה השניה זיהתה אותך."

למחרת הוציאו את הגרמנייה - מן הסתם כי השלימה את משימתה.

באותו לילה חלמתי ששמי האמיתי, לטי, מופיע ברשימה כלשהי. בחלומי דירבנתי עצמי להמשיך להשתמש בשם אלידה יונקר.

בדיעבד ברור לי שבתנאים הקשים של הימים ההם, פעל ראשי בצורה אחרת מאשר כרגיל. החיים בזהות שאולה פירושם מתח עצום ומתמיד. במצב כזה מתחדדים החושים והתגובות, ומנגנון ההגנה העצמית פועל ביעילות ובמהירות למען הביטחון. חמישה ימים לאחר אותו חלום ציוו עלי לעזוב את התא: "לארוז חפצים ולצאת."

כך הפך החלום של אותו לילה למציאות. משמעות החלום של אותו לילה הדהימה אותי, כי הוא הפך למציאות. לשמחתי המשכתי להופיע ברשימת השמית כאלידה יונקר.

"את נדונה לחצי שנת מאסר במחנה ווכט", נפסק לי העונש שהוטל על נוצרים שסייעו ליהודים.

למזלי, המשרדים המנהליים השונים של הגסטפו והמשטרה לא הצליבו מידע ביניהם. אחרת אי אפשר להסביר את העונש. אני, בכל אופן, חשתי שקרה לי נס.

פרק 13

בראבנסברוק לא נשארו זמן רב. קוראים את המספרים שלנו, ושוב
אנו יוצאות לדרך. הפעם אנו שמות פעמינו למחנה בשם נוישטאט
גליווה, לא הרחק מהמבורג. אין לנו, האסירות, כל אפשרות לברר
מדוע עלינו לשוב ולעבור למחנה אחר. איש אינו שואל דבר את
השומרים ואת המלווים הגרמנים.

אנחנו נוסעות ברכבת רגילה. שוב אני מוצאת את עצמי בודדה
בתוך הקבוצה. מחלת הקיבה תוקפת אותי באכזריות, ואני משלשלת
כמעט ללא הרף. עד כמה אני זקוקה למילה חמה, למבט ידידותי,
לתחושה שנתגבר ביחד! לבסוף אני מוצאת חברה משכונת המגורים
בילדות בשם חריט, ומצטרפת אליה. יחד אתה אני פוגשת עוד חברה
מתנועת הנוער, רו שמה. הקשר שבין שלושתנו מחזק את רוחי.

מפי החברות הללו אני שומעת כי הן החזיקו מעמד עד עתה כי
עבדו במחלקה מאוד מיוחדת באושוויץ, מחלקת "קנדה" שדאגה
לסדר את חפצי היהודים שהביאו אתם ברכבות, ולמייין אותם. בגלל
אופי העבודה עלה בידן לשמור על מצב בריאותי טוב יותר
מהאחרים. הן יכלו לקחת לעצמן אוכל שמצאו בתוך בגדיהם של
אלה שנשלחו לתאי הגז. גם עכשיו הן יודעות "לארגן" דברים, ומאז
שהגעתי אליהן, הן דואגות גם לי.

במחנה נוישטאט גליווה אנחנו נכלאות, והעבודה היחידה שאנו
עוסקות בה הנה חיפוש פרעושים וכינים האחת אצל השנייה. חריט,
אישה בעלת אומץ לב, דואגת לנו ומביאה מזון לכולנו.

בתוך כל ההמולה הזו, באה אליי הקאפו, וצועקת לעברי:
"השער שלך מלוכלך! לכי למקלחת!"

אני עושה כדבריה, חולה, ועומדת תחת זרם של מים קרים, בלא
סבון. התרגלתי למצב שבו אין היגיון בדרישות המופנות כלפינו. אני
יודעת רק שעליי למלא אחרי הפקודות.

החברות נוטלות אותי עמן לכל מקום, גם כשעליהן לצאת לעבודה,
כי הן חוששות שמא אשאר ויהרגו אותי או ייקחו אותי למקום אחר,
ואהיה אבודה. מצבי הירוד מתחיל להשפיע על זיכרוני. אט אט אני
שוקעת בעולם מעורפל, בלא יכולת לנתח מה קורה מסביבי.

פרק 14

במחנה ווכט, אחד ממחנות הריכוז הראשוניים שהקימו הגרמנים
בהולנד, התנהגו לרוב באכזריות כלפי היהודים. עדיין הסתתרתי שם
תחת המסווה של אישה בשם אלידה יונקס שנדונה לשישה חודשי
מאסר. פחדתי פן אפגוש חברים המכירים את זהותי האמיתית.
באחד הימים נבהלתי כאשר נתקלתי באחת מחברות ההכשרה
שהתאכסנו בלאח קפל Laag Keppel. מיד הבנתי שכל חבריי
לתנועה נתפסו. רמזתי לה שאינני מעוניינת בכל קשר אתה. הטילו
עליי לנקות את בית הסוהר שזה עתה נבנה במחנה. הספקתי לעבוד
בתפקידי זה חמישה ימים. ביום השישי, בעודי מנקה, נקראתי לצאת.
שלושה אנשי גסטפו הביאו אותי למחלקה הראשית של הגסטפו
בהאג. שם תחבו אל תוך ידי מכתב שנכתב על ידי יופ וסטרוויל.

"תקראי בקול," ציוו עלי.

"אני מוכן לשחרר את אלידה יונקר תמורת שלושת אלפים
פלורנים הולנדיים," נכתב שם בכתב-ידו של יופ.

"את בודאי מכירה את יופ."

"אני לא יודעת מיהו."

אחד מאנשי הגסטפו הסביר לי שיופ וסטרוויל מוכן לפדות את
חירותי בכסף, וכי אנשי הגסטפו הסכימו לשחרר אותי בתחנת רכבת
ברוטרום. עוד אמר כי בתחנה יחכה לי אדם בשם חיל, שאותו
הכרתי. בעודי נוסעת לשם תחבתי את המכתב שמסרו לי אל תוך
חריץ המושב. כיום ברור לי, כמובן, שהם ידעו הכול עליי, על
פעולותיהם של יופ ושל וילי וסטרוויל, וטמנו לי מלכודת מתוחכמת:
אחד מחברי קבוצתו של יופ, האיש שהציע את תוכנית השחרור שלי,
היה למעשה מושגל של הגסטפו. נכנסתי אל תוך המלכודת בלא
מחשבה. לא יכולתי להעלות בדעתי שקורים דברים כאלה.

הובלתי על ידי איש גסטפו לבוש אזרחית לתחנת הרכבת, שם אכן
המתין חייל. לרגע חשבתי שהכול כשורה. במרחק מה עמדה וילי.
היא סימנה לי שאלך אחריה, ולחשה: "אל תכירי איש!" יחד, במרחק
מסוים זו מזו, ירדנו במדרגות.

טוב שאמרה לי להתנהג כך, כי מרחוק עמד הרי אשר, אחד הפעילים וחבר ותיק שלי.

וילי הכינה לנו שני זוגות אופניים, "קודם נסתובב קצת כדי לראות אם עוקבים אחרינו," הספיקה ללחוש באוזניי; אך לא הספקנו לעשות זאת. במקום שבו עמדו האופניים, המתינו לנו חמישה אנשי גסטפו.

הללו הפרידו בינינו, וכל אחת הובאה למקום אחר, אותי שלחו ישירות לבית הסוהר בסחונינגן. בדרך שאלתי עצמי בדאגה מה יעלה בגורלם של ילדיהם של יופ ושל וילי. רגשות אשם תקפו אותי ללא הרף. לא חשבתי באותם רגעים על עצמי ועל גורלי. ידעתי שבסופו של דבר אלך בדרכם של כל היהודים. אלף שאלות שאין עליהן תשובות התרוצצו במוחי: מה עם החברים? האם וילי תסבול בחקירה? ומה? ומה? ומה?

אחרי חמישה ימים שאינני זוכרת מה עבר עליי במהלכם, החלו אנשי הגסטפו לחקור אותי. לפני כן, לבדי בתא, טווייתי את סיפורי, שלא כלל שקרים מיותרים, ושיננתי אותו עד שיכולתי לחזור עליו בעל פה. בסיפורי זה הטלתי את כל האשמה על שושו סימון: ממילא היה האיש מת, ואי אפשר היה לאמת את דבריי.

החוקרים נראו מאוכזבים לשמע דבריי: "מה את מוסרת לנו רק שם של בן אדם אחד?"

להפתעתי, לא הכו אותי; אך החקירות לא חדלו. בכל חקירה חזרתי על דבריי, והתחוויר לי שבעצם שאני אכן יודעת מעט מאוד על פעולותיהם של האחרים. זו דרכה של המחתרת: לעולם לא לדעת יותר ממה שצריך.

בתום כל חקירה החזירו אותי לתא שבו ישבו שש נשים נוספות. ישבנו ושוחחנו בינינו מעט. לפעמים איפשרו לנו, האסירות היהודיות והלא-יהודיות, לצאת יחד לחצר כדי לשאוף מעט אוויר. המתנתי למתן גזר הדין. משך ההמתנה הלך והתארך, ואל לבי התגנבה התקווה שכבר שכחו אותי בכלא.

זמן רב קודם לכן הפסקתי להתפלל לאלוהים: בשביל מה ובשביל מי לעשות זאת? רעיונותיהם של יופ ושל וילי הם שהניעו אותי. שני

האנשים הללו פעלו מתוך דחף לעזור לאדם באשר הוא אדם, ללא הבדלי דת, מין וגזע.

אחרי שישה שבועות הופיע איש הגסטפו שיחד עם המלשין טמן לי ולוילי פח קודם לכן, והופתע לראותי שם:

"מה, את עוד כאן? מיד נביא אותך למחנה וסטרבורק." וכך, בליווי של נהגו האישי של מר פישר עצמו, ראש הגסטפו בהולנד שמקומו בהאג, הובלתי לתחנת הרכבת.

ה-27 בינואר 1944 היה יום עצוב וקר. מוזר היה לראות מבעד לחלונות שההולנדים ממשיכים לנהל את חייהם כאילו דבר אינו מתרחש. במחנה המעבר וסטרבורק הוכנסתי היישר לצריף המיועד למקרי עונש. הלבישו אותי בסרבל עם פס אדום על הגב, וגאלצתי לנעול קבקי עץ כדי שלא אברח. מעתה הותר לי לצאת רק בליווי של סדרן, ואפילו לשירותים לא הניחו לי ללכת לבדי. במחנה סיפרו לי מיד שמשפחתי נמצאת שם גם היא. הרגשת הביטחון שהם כלולים ברשימה מיוחדת של אנשים מיוחסים, התגלתה כתקוות שווא. גם הם נשלחו למחנה וסטרבורק: אמי, בעלה השני, אחיותיי ואחיי. גם חברי הקבוצה שלי הגיעו. דרכם שלהם לנסות ולהינצל היתה הצטיינות בעבודה. הם קיוו שזו סיבה מספקת כדי שישאירו אותם על אדמת הולנד. עוד נודע לי שאנשי המחתרת הצליחו להבריח כעשרים חברים מהמחנה, בדרך לא דרך ובתוכנית מאוד מתוחכמת. כל הנמלטים היו חברים שכבר נכללו במשלוח הבא למחנה ההשמדה. הם היו עולים לרכבת, וברגע אחרון שמים על שרוליהם את התג שענדו הסדרנים, ויורדים ממנה. לאחר מכן היו מסתתרים בתוך המחנה – עד אשר קיבלו תעודות מזויפות לעבודת חוץ, ולבסוף הוברחו אל מחוץ למחנה.

פעם בשבוע, בימי שלישי, נשלחו הרכבות, ובערב שלפני הטרנספורט איש מאתנו לא ישן. מדי יום שלישי בערב נשמתי לרווחה. מפברואר 1944 חדלו הרכבות לצאת באופן סדיר מדי שבוע. אינני יודעת מי דאג לכך, אבל מדי יום נלקחתי לעבודה במתפרה – בליווי של סדרן, כמובן. גם אמי עבדה שם. לא הרשו לנו לדבר, אך בעזרת מילה פה וסימן שם, נודעו לי כמה דברים. הכול ידעו שאני

אמא, תחזיקי מעמד. אל תבטלו את בקשתי לסרטיפיקט. מסרי נא תודה לכל אלה שעזרו לי ואשר פעלו לטובתי. חבל שלא הצליחו בכל. מסרי תודה מיוחדת לדוקטור דנקאמפ שטיפל בי כאן בצורה יוצאת מהכלל. עד הרגע האחרון עשה מאמצים למנוע את הכללתי ברשימת המועלים לרכבת. פטפטנתי מעולם לא הייתי ולעולם לא אהיה. תודה על כל הפינוקים, על הבגדים, על האוכל ועל הכול. נשיקה חמה, אמא, ולחיצת יד חזקה מאת לטי שלך.

22 במרץ 1944, מוסטרבורק, יום לפני הטרגספורט

למוקי היקרה, לשמואל ולכל האחרים, זהו באמת המכתב האחרון שאכתוב לכם מכאן. כעת, משהוכרתי גם כאזרחית בריטית, אין יותר מה לעשות בשבילי. שמי מופיע ברשימה של הטרגספורט הבא. דבר שברור היה שיתרחש במוקדם או במאוחר. אני מצוידת היטב, בריאה ויודעת לעבוד. מן הסתם קשה לכם לשאת את המצב, אך אתם חייבים להחזיק מעמד. עדיין לא השגתי את המטרה הסופית שלי, ובטוחני שאגיע למקום הנכסף. תחזיקו מעמד, כל מה שאני מאחלת לכם ולעצמי, לא אוכל לבטא במילים. כל טוב ונשיקות רבות לכולכם.

*

ב-23 במרס 1944 הופיע שמי ברשימת הנוסעים למחנה הריכוז אושוויץ. שני מכתבים הספקתי לכתוב ולהעביר לאמי. באותו יום נכנסתי לקרון בהמות והתיישבתי ליד פרופסורים, אמנים ואנשים יהודיים למחצה על פי חוקי גירעורג, בסך הכול היינו שלושים ותשעה אנשים מיוחסים. (הסיבה למעמדי ה"רם" היתה האזרחות הבריטית) בפינה עמדה חבית לעשיית הצרכים. רק התיישבתי, וכבר הבחנתי בנהגו של ראש הגסטפו מר פישר. "יש מרגל בינינו," אמרתי בקול. הוא התבונן בי: "מאוד השתדלתי להתחמק. אני ממוצא יהודי מצד אחד בלבד, אך עובדה זו לא הועילה לי."

חולה עם חום ודלקת גרון. באחד הימים ראיתי את שמי על רשימת הטרגספורט. שכבתי עם חום במיטה. אחותי הני עבדה בבית חולים כאחות, והיא דאגה שרופא יבוא לראותי. הלה קבע שיש לי דיפטריה (אסכרה), מחלה מדבקת ממנה הגרמנים חששו. מיד אושפזתי, וכעבור כעשרה ימים החלמתי.

בינתיים נודע לי שאחי, מיכאל, שעבד כסדרן במחנה, השיג לעצמו ולשאר בני המשפחה הכרה בכך שאנו אזרחים בריטיים, וכי הוא משתדל להשיג אזרחות גם בשבילי. לשם כך הוזמנתי אחרי שהחלמתי לנציגת משרד הפנים הגרמני בהאג, גברת שלוטקה, אישה שהיתה ידועה לשמצה באכזריותה. היא בישרה לי שקיבלתי מברלין אישור לכך שאני אזרחית בריטית. באותם רגעים לא הבנתי את משמעות הדבר, אך בדיעבד אני חושבת שאולי אזרחות זו היתה אחד הגורמים שבזכותם נותרתי בחיים.

*

סוף פברואר 1944, וסטרבורק

למוקי (מאמי) היקרה ולכל המשפחה, זו הפעם האחרונה שבה אני כותבת מצריף זה בישיבה על המיטה. מוקי, אל תדאגי לי. אני בעצמי אינני מודאגת: יהיה מה שיהיה, אחזיק מעמד. את יודעת ששום עבודה אינה מפחידה אותי, ולכן לא יקרה לי מאומה. בכל דבר ישנו גם פן חיובי: כיוון שחליתי, אוכל לקחת אתי שתי שמיכות לטרגספורט במקום אחת. בלבי אני חשה כאילו רק עכשיו למדתי מהם החיים, ומבטי על העולם התרחב לאין ערוך. עדיין לא הגעתי לקצה גבול היכולת וההבנה שלי בנושא. אסור לי להיות אנוכית ולדרוש שמישהו אחר יישלח במקומי. אני מתכוננת להמשך המאבק, בתקווה שהקרב עצמו לא יפיל אותי חלל לי נדמה שזה לא יקרה. העיקר עוד לפני: להגיע אחרי המלחמה לארץ ישראל. כל עוד האידיאל הזה יעמוד לנגד עיניי – אעמוד בקרב ואנצח. אני נזכרת במילותיו של הסופר סטפן צווייג, בספר "ירמיהו" אפשר להכניע עם, אך לעולם לא את רוחו."

פרק 15

ראשי כבר מעורפל מתת-תזונה, מעילפון ומהחוס המתיש. סופי קרוב. כל כך חולה אני, שהחברות הביאו אותי לבית חולים והכניסו אותי ל"מיטה": דרגש מקש. את יצועי זה אני חולקת יחד עם חולת טיפוס. היא מתה ואני נותרת לבדי. יום יום אוספים את הגוויות, המונים מתים לנגד עיניי. יום יום חריט באה לבקר אותי ומביאה לי מזון. באחת הפעמים היא מוציאה אפילו חתיכת בשר. היא מספרת שהבשר הוכן לכבודו של משהו חשוב שבא לבקר. כמה נפלאה הידיעה שמישהי דואגת לי. ללא ההרגשה שאני חשובה למישהו, אולי לא אחזיק מעמד. דמעות זולגות מעיניי כאשר מובאת לי המנה הזאת, שאותה יכלה לקחת לעצמה, אך ויתרה עליה למעני.

הפחד למות או לחלות במחלת הטיפוס כבר אינו משפיע עליי, מה שיהיה יהיה. הגרמנים כבר אינם צריכים לירות באנשים כדי להמיתם. הם מתים גם כך.

יום אחד, ואינני זוכרת מתי, מגיעה חריט וצועקת לעברי:

"אנחנו משוחררים, משוחררים!"

כולם במחנה צועקים, "אנחנו חופשיים! אנחנו חופשיים!"

קודם מגיעים האמריקנים; אחר-כך מועבר השטח לצבא האדום.

*

אני באולם גדול בבית חולים גרמני. חריט ורו, חברותיי, הן שהביאו אותי לכאן. אני פוגשת רופאה שעבדה עם הרופאה הצרפתייה. מוזר לחשוב על מזון כעל מונח אלוהי, אך אכילתו של מרק עוף בטעם שמימי המוגש בקערה היא הדבר הגדול ביותר שקורה לי. בבית החולים מטפלים בי כראוי. במשך שבוע אני שוכבת בו, ואנשי הצוות מאכילים אותי בחסכנות ובחוכמה.

אני מתעוררת מרעש הבוקע מבחוץ. עומד שם נהג של אוטובוס תיירים, הרוצה לעבור מהצד הרוסי לאמריקני, ומבקש לקחת אתו נוסעים הרוצים בכך. הויכוחים מתנהלים בצעקות. הנהג עומד על

שתקתי, כמובן.

שלושה ימים ולילות ישבנו בקרון סגור, הכנה גופנית ראשונה לבאות.

אחדים מהנוסעים דאגו לשתייה ולאוכל; אחרים לא אכלו דבר.

אחרי שלושה ימים נעצרה הרכבת והדלתות נפתחו.

"החוצה, החוצה! מהר, מהר!!"

כמעט מעולפים ירדנו אל הרציף. השוטרים אסרו עלינו לקחת חפצים. נעלתי במהירות את נעליי הטובות ונטלתי כמה בגדים חמים. תכשיטים או כסף לא היו לי ממילא.

תשע מאות הנוסעים שהיו ברכבת שלנו הוכנסו לתוך אולם גדול בבירקנאו. בתחילה הוקראו שמות האנשים שנסעו בקרון שלנו. רק אחרי שנשלחנו החוצה, נעשתה הסלקציה. עמדנו בצד, שלושים ותשעה אנשים, ובאורנו רגע חשבנו שהבידוד הוא העונש שלנו. בינתיים הביאו לנו את חפצינו. כעבור כמה שעות קיעקעו לנו מספר על הזרוע. 76131 היה המספר שלי. מיד התחלתי לשחק בספרות.

לבסוף, עם חמישים ושבע נשים נוספות, הובלתי למקלחת וקיבלתי בגדי אסירים, סחבות ממש, לא לפני שגילחו את ראשינו ואת ערוותינו. אחר כך עמדנו כמה שעות בעירום. מעכשיו אנחנו מספרים בלבד, ובינינו לבין הפרות מבדילה רק העובדה שהן זוכות ליחס טוב יותר; מעכשיו אנחנו נטולות שמות.

אני חושבת בלבי: לטי, עדיין לא קרה לך שום דבר רע, תחזיקי מעמד, תקבלי את הדברים כמו שהם. המספרים שנתנו לך טובים: שבע ועוד שש ועוד אחת ועוד שלוש ועוד אחת הם שמונה-עשרה "חי".

אבי, משה-אברהם רודלסהיים

שלו. לבסוף מכינים רשימה של אנשים שיעברו לשם - ואני ביניהם. אנו מגיעים לתחנת הגבול. שם אני מקבלת פתק כלשהו, ומובאת הפעם לבית חולים של ממש. שם משכיבים אותי במיטה אמיתית, עם סדינים צחורים ונקיים, לא לפני שמקלחים אותי, ממש בית חולים לבני אדם. הגשמת את חלומותיי במהלך כל השעות במחנות, הגעתי לאושר: למיטה נקייה ולאוכל טוב.

למחרת בבוקר מטיסים אותי במטוס צבאי אמריקני לבלגיה. מישוהו מרים אותי בידיו. אני שוקלת עשרים ושמונה קילו. משם אני מועברת לבית חולים בבריסל.

"לאן את רוצה להגיע?" שואלת האחיות.

"למשפחתי באמסטרדם."

מבין הבגדים שנאספו לפליטים החוזרים, אני בוחרת לי זוג מכנסיים ומעיל פרווה, שמלת קיץ ונעלים. כך אני נוסעת למעבר הגבול, נרשמת ברשימת פליטים חוזרים ומוסעת באמבולנס לבית חולים יהודי באמסטרדם, ששימש לפני המלחמה כבית אבות.

אחת האחיות ניגשת אליי: "מה קרה לך, מדוע חזרת לכאן?"

"אל מי את חושבת שאת מדברת?"

"אל רו רודלסהיים."

"זאת אחותי."

"את לטי? היא דיברה עליך."

"כן."

מיד מגיעה עובדת סוציאלית. "העבירו את אחותך החולה למקום

אחר."

למחרת מופיע בעלה של אחותי ליד מיטתי.

אני בוכה. "איפה כולם?"

"אמך חזרה, וכך גם בעלה, אחיותיך ואחיך שמואל. כולם שבו ממחנה ריכוז טרוזינשטאט. אחיך מיכאל מת בברגן בלזן, אשתו והילד ניצלו."

למחרת עומדת אמי ליד מיטתי ומלטפת את לחיי. רק אז אני פורצת בבכי; בכי שכמוהו לא בכיתי מעולם.

הוריי באמסטרדם, 1908

אמי, אלישבע-אליזבת דויזנד

משפחתי עם הילד "המאומץ" מקס וינדהולץ, 1919

לטי עם אמה, 1915

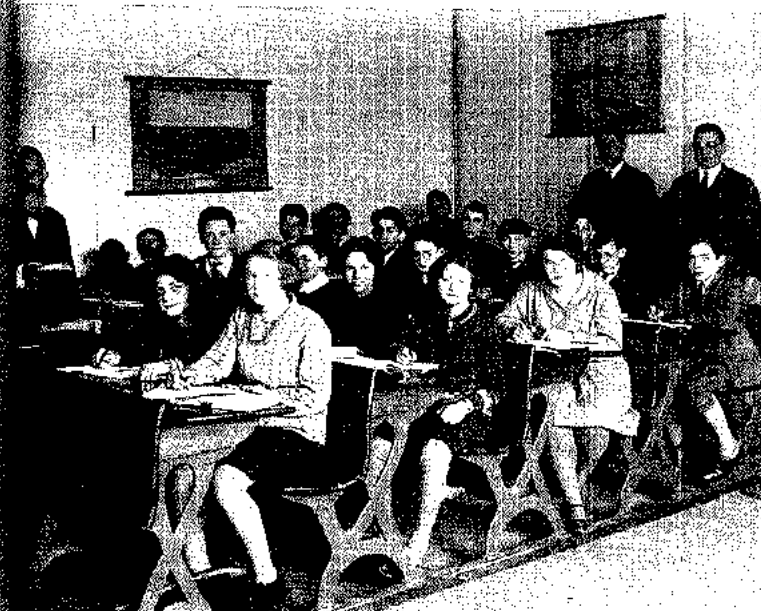
המורה לטי בבית ספר "תלמוד תורה" באמסטרדם

סבתא האנה דויזנר

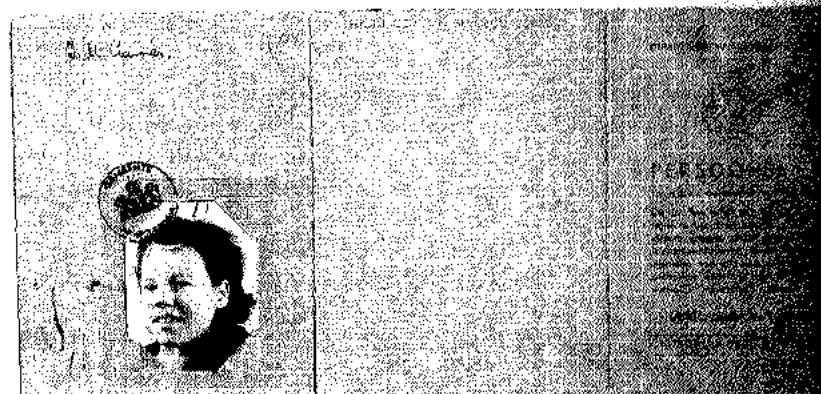

קבוצת הכדורסל עם אבי ואחי הצעיר, 1935

בבית הספר התיכון היהודי J.H.B.S. 1929 באמסטרדם

№ A 35 № 235018	№ 4 25 № 265918	№ A 35
Cramer--	Meerengracht 286	
Johanna, Maria--		
13 November 1923/1222		
Königsberg		
Deutschland		
PERSONAL ELEMENTS		
DATE 1941		
AMSTERDAM		

לטי בתעודת זהות מזוייפת, 1943

מתנה קיץ של תנועת "המזרח" בהולנד, 1939

שיחות ביני לבין עצמי באושוויץ

חלק שני

נכתב מקטעי מכתבים של לטי מתורגמים מהולנדית.

פרק 1

המראה

"אחות, הביאי לי מראה בבקשה."

הלחישה בקושי נשמעת בחדר החולים. האחות שזה עתה סיימה להחליף את המצעים, בוחנת את פני החולה, פותחת את פיה ומיד שבה וסוגרת אותו. רק אחרי שהגיעה לדלת היא אומרת:

"תכף אשוב."

עבר דעד בגופה כשהבחינה בזיק הבהלה שעלה בעיניה של האחות לשמע בקשתה. אולי לא צדקה כאשר בחרה דווקא עכשיו להתעמת עם דמותה החיצונית; אבל עתה כבר אין דרך חזרה. אי אפשר לבטל את העימות שהיא חוששת מפניו מאוד, את המבט על עצמה. במשך שנתיים לא התבוננה במראה, לא בבתי הסוהר ולא במחנות הריכוז; אך המחשבה שעוד מעט תחגוג את יום הולדתה השלושים הטרידה אותה כל כך, שהיא חשה עצמה מוכנה להגיע לרגע האמת. כל מה שנוגע לנשיותה ולהופעתה החיצונית נדחק במשך שנתיים לשוליים.

וכי מה הם לעומת הקיום עצמו?

"את מי מעניין איך את נראית? זאת לא הדאגה הכי גדולה שלך, לטי. קודם כל עלייך להבריא."

הפעם אין לטי מקשיבה לקול שליווה אותה בכל המצבים הקשים; הפעם היא רוצה לדעת מדוע האנשים מסתכלים עליה בחמלה רבה עד כדי דמעות, ולמה האנשים בוכים כשהם רואים אותה, במקום לצחוק ולשמוח על העובדה שנותרה בחיים; הפעם חשוב לה לראות מה שאחרים רואים.

האחות מתקרבת אליה עם מראת כיס. ידיה רועדות בעודה מחזיקה את החפץ שיחבר אותה עם המציאות. עיניה החומות הפכו להיות ענקיות ושחורות. פניה מצומקות ללא הכר. היא בוחנת את אבריה מכל הזוויות האפשריות, הגה לא יוצא מפיה. לבסוף, המומה ומזועזעת, היא מניחה את המראה.

"זאת לא אני," היא לוחשת לעצמה.

שתיקה רועמת ממלאת את חלל החדר.

הדמות שראתה במראה היתה שלד-אדם בעל עצמות בולטות עור וגידים. הראש קירח. לאן נעלמה לטי, האישה הצעירה השמנונית שרק לפני זמן לא רב נחשבה לאישה נאה וחיננית לאישה בעלת אנרגיה בלתי נדלית? הסדין הצתור סופג את דמעותיה. לטי מתאבלת על דמותה של לטי, ששונתה ללא הכר.

כבר שלושה שבועות היא שוכבת בבתי חולים: קודם בבריסל ולאחר העברתה להולנד - באמסטרדם. בבריסל עדיין גילמה את תפקידה של הגיבורה וסירבה לשכב על אלונקה. באוזני אחות שדחפה את האלונקה המיועדת לה, הצהירה:

"אין צורך; אני יכולה ללכת בכוחות עצמי."

האחות לא שוכנעה, וביקשה שתשכב על האלונקה. מאז היא שוכבת ואינה קמה.

באינטואיציה טבעית ידעה שאסור לה לזלזל מאכלים שמנים במנות גדולות. עכשיו נזכרה בשלדים מהלכים כמוה, שבעת השחרור החלו לטרוף כל מה שעבר תחת ידם: נקניקים שמנים, גבינות שוקולד; וכיצד הפילה הזלילה קורבנות. לטי עצמה התאפקה, ועל אף הפיתוי הגדול החליטה שלה זה לא יקרה. השכל הישר שלה הכתיב לה מה לאכול ובאיזו כמות. לפי בקשתה הניחו הרופא והאחות על השולחן שליד מיטתה כד חלב ולחם יבש.

מדי שלוש שעות היא אוכלת ושותה כמו תינוק. זה מה שהיא עושה כל היום: אוכלת, שותה וישנה. ועוד משהו, בזמן שהיא ערה היא חושבת על המשפחה, על החברים, על חברי המחתרת ובמיוחד על האנשים שהסתירו אותה.

עוד מבית החולים מבריסל מכתב לבני המשפחה האהובים שהסתירו אותה: לפוקייה, ליוהאן בלייקר ולילדים קוסייה וסיצקה - שבערבים ניענעה אותו בזרועותיה ושרה לו שירי ערש לפני השינה.

30 ביוני 1945, בית חולים בבריסל

לפוקייה וליוהאן האהובים,

האם נכונה השמועה שבינתיים גדלה המשפחה, וכי יש לכם כבר

שלושה ילדים? מה שלום קוסייה וסיצקה? בטח גדלו ללא הכר. מסרו להם שאני מאוד מתגעגעת אליהם.

למי הדיווחים של מכרינו המשותפים, ודאי שמעתם שקרה לי נס ונותרתי בחיים. לפעמים קשה לי להבין בעצמי איך החזקתי מעמד: אוכל לספר לכם במשך ימים על גבי ימים מה עבר עליי; אך חוששני שלא תאמינו שדברים כאלה אכן התרחשו. קשה להעלות על הדעת שהייתי בתנאים תת-אנושיים כאלה ושהתייחסו אלינו כאל בהמות. בסתמי שלא תזוהו אותי. עד כמה שזה נשמע מוזר, מבחינה חיצונית השתניתי לבלי הכר. מהאישה השמנומנה של לפני שנתיים נותרו רק עור ועצמות. אתמול אימתה המראה את חששותיי. קשה לי לתאר לכם איך אני נראית. גם עכשיו אינני שוקלת אפילו ארבעים קילו, והעצמות בולטות מבעד לעור. (בעת השחרור שקלתי עשרים ושמונה קילו).

מאיפה אתחיל את סיפורי? מחודש אוגוסט 1944 אני שוכבת חולה. ראשית המחלה בפולין. בינואר 1945, עם התקדמותן של בנות הברית, הלך המצב במחנה והחמיר. האוכל בקושי הספיק להחזיק בחיים אותנו (האסירים) במחנה הריכוז אושוץ. מסביבי חלו רבים בטיפוס ומתו בהמוניהם. לעתים לקיתי בשלשול, ולא פעם מצאתי עצמי משלשלת במכנסיים באחד המסדרים הארוכים. לא היו לי בגדי החלפה. הכול נלקח מאתנו. היינו מתרחצות במים קרים, ללא סבון. לעתים נזכרתי בכביסה הנקייה שלך, פוקייה, ובבית החם שלכם, שנראה לי כמו גן עדן עלי אדמות.

בינואר, לאחר פלישת הרוסים לפולין שבעקבותיה פינו אותנו הגרמנים, נכנסנו לגיהנום האמיתי. מאז התנסיתי בדרגות שונות של סבל שעוד לא נשמע כמוהו בעולם. שלוש יממות צעדנו בלא הפסקה בקור ובשלג. החזקים שבינינו השיגו אוכל לעצמם בעזרת מרפקיהם; החלשים, ואני ביניהם, לא יכלו לדחוף ולהגיע למשאית האוכל. היה עלינו להסתפק באכילת שלג. ואת כל זה עברתי אחרי ששכבתי ארבעה חודשים בלי לקום. כשהגענו לגרמניה זרקו אותנו במחנה כלשהו, ארבע נשים ישנות על מדף אחד. חיינו כמו חיות. הצעקות והצרחות מחרישות האוזניים היו בלתי נסבלות. מחוסר מקום ישנו

אמסטרדם, 14 באוגוסט 1945

קודם כל, תודה מקרב לב על המכתבים. נעת דרושות לי טונות של סבלנות, כי "תהליך ההחלמה ימשך זמן רב", כדברי הרופאים. ברגע האחרון ממש ניצלתי ממוות. בינתיים כבר קיבלתי שלושה עירויי דם, ומשקלי עלה בחמישה קילוגרמים. לא רע, כי עם השחרור שקלתי עשרים ושמונה קילו, ועכשיו אני כבר מגיעה לארבעים ושבעה. אסור להיסחף, כי עודני סובלת מכל מיני בעיות גופניות עדירות טיפול רפואי. בין הבעיות הללו – מחלת הפלורייטיס.

המחלה פגעה בשתי ראותיי, שהתמלאו מים. לפני עוד דרך ארוכה עד להחלמה של ממש. לא אגיע אליכם בקרוב, למרות הגעגועים החזקים אליכם, כי אני מפחדת פחד מוות להדביק אתכם. לעתים אני נוטלת את התמונה המשפחתית שלכם ומלטפת את הילדים באצבעותיי. את הנס הקטן אינני מכירה, אך אני משוכנעת שהוא מתוק כמו קוסייה וסיצקה. מאז הייתי אצלכם לא ראיתי ילדים קטנים. פעם אחת, במחנה הריכוז אושוויץ, ראיתי מרחוק ילד בוכה. לבי נקרע בקרבי. כל כך ריחמתי על הילד הזה. אף-על-פי שכבר הייתי די אדישה באותם ימים, פרצתי בבכי. אז נשברתי.

וחדשות טובות בפי: בינתיים אני כבר יודעת שכל בני משפחתי חזרו וכי הם בריאים ושלמים – מלבד אחי, שגרצה במחנה. אשתו ושני ילדיה שבו ממחנה הריכוז בברגן בלזן. זהו נס משמיי, כי כמעט אף משפחה ששרדה בשלמותה. למרות העצב על מות אחי, שמחתי לדעת שאמי ובעלה השני חזרו. אין מילים בפי לתאר את האושר שהשתי כששבתי לראות את אמא. בימים הקשים ביותר באושוויץ ראיתי עצמי בדימוי מתחבקת אתה, והנה החלום התגשם.

דרך אגב, לשכב כאן במיטה על גבי מצעים נקיים, בלי כינים ובלי זחמה – גם זהו אושר שלא יתואר.

כך, אלף וחמש מאות נשים, בתוך אוהל גדול, ללא כל אפשרות להתרחץ או אפילו להתפשט. משם שוב היה עלינו לעבור למחנה אחר. הגענו עד למרחק של קילומטרים ספורים מהעיר המבורג שבגרמניה. שם התנאים התמירו אף יותר, ואין מילים שבהן אפשר לתאר את הסבל של האסירות. כולנו גירדנו את העור עד זוב דם. הכינים שרצו בכל אברי הגוף. גם הרעב הכה בנו קשות, כי מלבד מעט מרק והחלק העשירי של פרוסת לחם, לא אכלנו כלום; לא היה כלום.

בשני במאי שוחררנו על ידי הרוסים. משם הביאו אותי לבלגיה. לא יאמן, אני אוכלת כאן לחם לבן. איזה אושר בל יתואר. מובן שנחלשתי עד מאוד, וכולי תקווה שאחלים במהרה. ב-1944, בפולין, הספקתי לפגוש את רחל ותיאה, שתי הבנות שנתפסו יחד עם יופ וסטרוויל על יד הגבול הבלגי. שתיהן סיפרו לי שויל חיה וכי מצבה סביר. במחנה ראבנסברוק חיפשתי חברות. מצאתי את אינקה, והיא מסרה שויל נמצאת במחנה. כולי תקווה שהיא שבה בינתיים הביתה. מה קרה לבאוקה (שנלכד יחד עם יופ)? אינני מעיזה לכתוב לאשתו ובנו כל עוד אינני בטוחה שהוא עדיין חי. תמסרו לכל האנשים דרישת שלום חמה ממני. ועכשיו נותרה לי בקשה: האם תוכלו ליצור קשר עם נציגי הצלב האדום ולהתעניין האם אחותי האנה עודה בחיים? אין לי מושג למי לפנות ואיפה עליי לחפש אותה. להתראות בקרוב, חיבוק ונשיקה.

18 ביולי 1945, אינדהובן

שלום חברים אהובים,

בינתיים הגעתי כבר להולנד. קשה לי לתאר איזו הרגשה זאת, לשוב ולדרוך על אדמת הולנד. מחר כנראה אגיע לאמסטרדם. שם יאשפז אותי בבית החולים היהודי הפורטוגזי.

חוץ מזה יש לי חדשות נהדרות: שתי אחיותיי, אחי ואמי עומדים לשוב לכאן מהמחנות. אני מאוד מקווה שתוכלו לבשר לי חדשות טובות על וילי ועל באוקה. נשיקה וחיבוקים.

פרק 2

דוד ון חלדר, 5 במאי 1945

במשך מאות שנים לא ידעו ההולנדים שמחה כזאת. ביום שבו השתחררה הולנד רשמית מהכיבוש הנאצי, יצאו כל בני העם ההולנדי מגדרם, למעט אלה ששיתפו עם הנאצים פעולה ואלה שהלשינו תמורת שבעה פלורנים וחצי בעבור כל יהודי מסתתר (לא מעטים, רבים למדי, יותר מדי).

עוד ביום השחרור החליטו חברי הקבינט ההולנדי שהתאספו בלונדון לשוב להולנד. על שני קווים מנחים עיקריים שלפיהם תפעל הממשלה החופשית, הוחלט כבר באנגליה: לבנות מחדש את הארץ ואת החברה ההולנדית, לאחר ההרס העצום. כיום, חמישים ושש שנה לאחר מכן, ידוע כי בתחום זה המדינאים והפוליטיקאים שהשקיעו בכך את כל מרצם, הצליחו מאוד. ואולם, תוכניתם כללה החלטה נוספת: למצות את הדין עם כל משתתפי הפעולה - וכיוון הפעולה הזה ננטש כעבור זמן לא רב, בגלל שיקולים מעשיים: אי אפשר היה לשפוט את כולם, מחמת מספרם הרב.

ביום הניצחון, בשעה אחת בצהריים, נאם באוזני העם ההולנדי מו חרברנדי, ראש הממשלה הגולה, עדיין מרדיו "אורנייה החופשית" בלונדון. * מילים פשוטות אך דרמטיות נשמעו מפיו:

"אתם חופשיים, החופש נקנה בדם, ביזע, בפחד וברעב."

העם ההולנדי שוב חופשי, ועוד מעט תשוב המלכה להולנד ושגרת החיים תחזור לקדמותה. האומנם?

104.000 מתוך 140.000 היהודים שחיו בהולנד, לא ישובו לעולם גם קבר אין להם.

ומה עם היהודים שהצליחו לשרוד? אלה שחזרו ממחנות הריכוז ומההסתתרות? הכול נלקח מהם: הדירה, הרהיטים, הכלים המצעים. דבר לא נותר. אין לאן לחזור, והגרוע מכל, אין למי לחזור גם דוד ון חלדר, לימים דוד בן-חלד, יצא מהמחבוא. האם כתפי שחו לתמיד מהישיבה השפופה במשך כמעט שנתיים, ולעולם כבר

* המילה "אורנייה" פירושה "כתום" בהולנדית. הצבע הכתום הוא סמל בית המלוכה בהולנד.

לא ילך זקוף כבעבר? ואולי לא הישיבה השפופה היא שגרמה לכך, אלא המטען שהוא נושא עמו בשל רצח אחיו, אמו ואביו? לא היו לו כל אשליות לגבי גורלם של אביו ושל אמו, אך לשובו של ארנולד אחיו עדיין קיווה - לפחות ביום שבו יצא מהמחבוא.

בבית שבו התחבא, מצא בד בצבע כתום וענד אותו על חזהו. זה עתה פתח את הדלת כאדם חופשי, וכבר רצה להראות את אחדותו למלכה. הרי הצבע כתום הוא סמלו של בית המלוכה. (רק חמישים שנה לאחר מכן הוציאו ההיסטוריונים לאור את האמת הכואבת. לטענתם, המלכה וילהלמינה נכשלה בתפקידה כמנהיגה בעת מלחמת העולם השנייה, כיוון שהיא ופמלייתה נסו על נפשותיהם והותירו את העם ההולנדי ללא מנהיג.)

דוד הסתובב ברחובות המוכרים. לפני שנתיים הלך בהם בפעם האחרונה, בעת שחיפש את כתובת מגוריהם של מציליו.

המראות היו מלהיבים: בנות התנשקו והתחבקו עם המשחררים, החיילים הקנדיים החסונים. בקנאה מסוימת התבונן דוד בבנות הללו, הרעבות מכל בחינה. אנשים סביבו רקדו וצהלו. כולם היו רזים כמזהר, מלבד כמה בחורות יוצאות מהכלל: הבנות ששכבו עם הגרמנים. ביום ההוא לא עזבו אותן לנפשן. בכיכר המרכזית ריכזו אחדות מהן, וגילחו את ראשיהן בכוח לעיני כל. פעולת הנקם הזו לא עינינה אותן. הוא הוסיף ללכת ברחובות העיר ולתור אחר פניהם המוכרים של קרובים, של חברים.

הוא זרם עם הקהל, אך הרגיש מרוחק; התחלק אתם בשמחה הגדולה, אבל כאב חד פילח את לבו. אין לו עם מי לחלוק את החוויה. העולם שהכיר מלפני המלחמה - מת.

בשעות השחורות והמפחידות שבהן ישב במחבוא עשה את חשבון הנפש שלו. פנאי לחשוב היה לו בשפע. אין בשביל מי ובשביל מה להישאר בהולנד.

איפה אתה, אחי? האם אתה עדיין בחיים? למה לא הסכמת להסתתר יחד אתי? אילו עשית כך, יכלה שמחתנו היום להיות כפולה. עתה היא מהולה בעצב. אשר לגעגועים לאמו - הללו תקפוהו ביתר שאת דווקא ביום הזה.

פרק 3

תפוח בדבש

8 באוקטובר 1945, בית החולים באמסטרדם

חברים אהובים,

בזושה נחרפה שלא כתבתי לכם, אך תתפלאו: הזמן חולף במהירות, ותמיד יש מה לעשות. אני מקבלת כאן זרם בלתי פוסק של מבקרים, חברים מתנועת "החלוץ" ששרדו. אתמול נכנס אליי בחור שהיה אתי ביחד בהכשרה בבורוויק והצליח להימלט לספרד. משם, כך סיפר לי, נסע דרך ארצות הברית ולונדון, לאמסטרדם. דיברנו זמן רב, ולמחרת המשכנו לספר זה לזו את כל קורותינו. כל יום קורה משהו נעים: פעם אחותי יושבת לידי, ופעם אמי. אנחנו פשוט נהנות מעצם הדגשת ה"ביחד". כולם מפנקים אותי. אחותי מארצות הברית שולחת לנו חבילות. לי מותר להיות הראשונה שתבחר את כותנת הלילה שהכי מוצאת חן בעיניי. אחרי הכול, כותנת לילה היתה הלבוש היחיד שלי במשך כל שעות היממה. סוף סוף אני שוב נהנית מהופעתי החיצונית, ומתגדרת בכותנת לילה יפה; אות לכך שאט אט אני חוזרת לחיים הנורמליים. למראית עין אני נראית בריאה לגמרי, ואילו הייתם מציעים לכאן הייתם שואלים עצמכם למה בכלל עודני שוכבת במיטה. אני כבר שוקלת חמישים ושבעה קילו.

בימים אלה שוב מתחשק לי לעשות דבר-מה יצירתי בידי. התחלתי לתפור ולסרוג - וכמובן, כמו תמיד, אני קוראת הרבה ספרים. ברצוני להודות לכם במיוחד על צנצנת הדבש ששלחתם לי. שמרתי אותה לראש השנה. אצלנו נוהגים לאכול תפוח בדבש כדי לברך על השנה החדשה. הכנתי אפוא פלחים של תפוח עץ על גבי צלחת, מרחתי את הדבש עליהם - והגשנו אותם לכל החולים. בצורה כזאת חגגנו את השנה החדשה שבאה עלינו לטובה. נפלא, אחרי כל מה שעברנו.

אי אפשר להתעלם מהעובדה שהשכול שלנו עצום. עצם המחשבה שאנחנו חיים לעומת אלה שנספו מעציבה עד כדי כך שלפעמים אין

את יום השחרור לא ישכח דוד ון חלדר (בן-חלד) לעולם. ביום ההוא החליט סופית לעזוב את הולנד ולעלות לארץ ישראל.

פרק 4 דוד ון חלדר, 1946

דוד החליט מהר. באחד מביקוריו בלויארדן, הזמן להיכנס אל הנוטריון שעבד לפני המלחמה עם החברה של אביו ודודו. שניהם אינם בחיים, ומישהו יצטרך להמשיך ולנהל את החברה. כנהוג, לחץ דוד את ידו של הנוטריון. המסמכים הוכנו בקפדנות. עתה חסרה רק חתימתו של דוד, אשר תקנה לו את הזכות להמשיך את סוכנות הנייר ולפתוח פרק חדש בחייו. אלא שלא כך היה.

"אני מצטער", אמר בנימוס המתבקש, "לא אוכל להמשיך במקום שבו אבי ודודי נאלצו להפסיק. לא אמצא את עצמי ואת דרכי בהולנד". יותר לא רצה לומר.

הנוטריון הינהן. הכול השתנה מאז המלחמה. היטב הכיר את המשפחה. עד לפני חמש שנים היה מובן מאליו שהבן ינהל את החברה של אביו; אך כל כך הרבה קרה מאז. עוד קודם לכן, בשיחת סלפון, סיפר לו דוד שהוא הניצול היחיד מבין כל בני המשפחה.

בעוד דוד יורד במדרגות, הציפה אותו תחושה של הקלה. אבן גולה מעל לבו. רק לצאת מכאן. בשקיקה נשם את האוויר הצח. אין סיבה לחזור לעיר הולדתו. הכול נמחק. מעכשיו יחשוב על עתידו בלבד.

עוד קודם לכן פנה לנציגים של תנועת "החלוץ" בהולנד, והביע את רצונו לעלות ארצה. למעשה, כבר במחבוא התכוון לעלייתו זו, ושינן לעצמו מספר לימוד את ההוראות בדבר אופן הפסטור של החלב ויצירת החמאה, כאילו אפשר ללמוד דברים מעין אלה מתאוריה. נציג תנועת החלוץ שלח אותו למנהל מחלבה בהילורסום; אלא שלמרב הצער, הוא לא למד שם דבר. המנהל ניצל אותו לעבודות ניקיון, ודוד לא עסק כלל בפסטור.

לבסוף עזב וביקש מנציג "החלוץ" שישבץ אותו במקום אחר. הפעם נשלח למחלבה בדה רייפ - ובה השתלב היטב, למד והתקדם. המנהל הפציר בו שיישאר.

באפשרותנו אפילו לנשום. בכל זאת אנחנו משתדלים לראות רק את חצי הכוס המלאה.

כנראה כתוצאה מתת-התזונה ומכל הסבל שעברתי, הזיכרון בוגד בי לפעמים. אני מאוד מקווה שהתופעה הזאת תחלוף עד מהרה, כי בכוונתי ללמוד בקרוב. ברצוני להתקדם במבחניה מקצועית. התבוננתי בתמונה האחרונה של הילדים. את סיצקה כבר לא אוכל להחזיק בזרועותיי. עד כמה גדל! בודאי אגיע בעוד כמה חדשים, ואוכל לראותכם במו עיניי.

ועליי לבשר לכם חדשות טובות: מצילום הרנטגן עולה שהריאות שלי נקיות.

חיבוקים, נשיקות ודרישת שלום חמה לשכנה שלכם, שהביאה לי את החבילה עם הדבש.

ה-9 בדצמבר 1945

מזל טוב מקרב לב ליום הולדתו של סיצקה. שיהיה לכם יום שמח. אני מתקדמת בצעדי ענק. הרופא העריך שאחלים בעוד כמה חדשים. ואז אסע לסנטוריום בדאבוס שבשווייץ, כדי להבריא לגמרי. כל מה שעבר עליי נראה לי לפעמים כחלום רע.

בינתיים התחלתי לחשוב על עתידי, ואתם יודעים כבר מהו הרצון העז ביותר שלי: להגיע לארץ ישראל. בשבוע הבא אלמד עברית כדי שאוכל לשוב וללמד כמו לפני המלחמה. כבר אינני חולה מדבקת, וכן אין שום מניעה ללמד ילדים. זאת הבשורה הטובה ביותר ששמעתי עד כה.

"אני מעוניין לקדם אותך."

דוד חזר על הדברים שאמר בעת שהתקבל לעבודה: "אשאר כאן עד שאקבל את האישור לעזוב לפלשתינה."

בזמנו הפנוי נהג דוד לנסוע לאמסטרדם, ולעתים פקד את משרדו "החלוץ". שם פגש בראשונה את חיילי הבריגדה היהודית, במדים באיזה גאווה ענדו את מגן הדוד בצבע הכחול במקום שבו ענדו יהודי אירופה את הטלאי הצהוב! דוד הביט בהם כמהופנט, ללא יכולת להתיק את עיניו מהסמל הגאה הזה.

פרסום הרשימות של "הצלב האדום" ובהן שמות הנספים, לא הותיר מקום לספק. איש כבר לא יחזור, גם לא אחיו. שמו של ארנולד הופיע באחת הרשימות. ביום שבו כל שנותר מהתקווה היה כתם שחור, הדחיק דוד את אבלו אל מקום עמוק בנפשו. לעתים ביקר אצל המשפחה שהצילה אותו.

"מעכשיו הם בני המשפחה האמיתית שלי," נהג לומר כששוחח עם חברים ועם מכרים; אך בלבו ידע שעליו לחשוב אך ורק על העתיד.

ביום שבו לבש את המדים של חייל הבריגדה, עשה את צעדו הראשון בדרך אל העתיד המבטיח. במשאיות צבאיות נסעו כחמישים אנשים דרך בלגיה וצרפת כדי לעלות לארץ ישראל, כמבצע של עלייה ב'. האונייה הפליגה מנמל צרפתי, תחת דגל פנמה. בחיפה הוקפה על ידי ספינות הצי הבריטי. חיילים בריטיים מנעו את ירידתם של שמונה מאות העולים לנמל. העיתונאים התגייסו לעזרה, ובעוד דוד ממתין על סיפון האנייה קרא בעיתון של אותו יום שכל שמונה מאות הנוסעים שובתים שביתת רעב. בתיאבון נגס בלחמנייה הטרייה שהחזיק בידו בעודו קורא את הידיעה. עוד באותו ערב הרשו הבריטים לכל הנוסעים לרדת, והם הועברו לעתלית עד שיופקו להם הסרטיפיקטים הדרושים.

חודש לאחר מכן כבר ישב דוד על שרפרף ברפת של קיבוץ הזורע, וחלב את הפרה הארצישראלית הראשונה שלו (במקרה, פרה הולנדית).

פרק 5

לטי 1946-1949

לפוקייה וליוהאן היקרים שלום רב,

מה שלומך, פוקייה? האם את כבר מתאוששת אחרי הניתוח שעברת? אסור לך לרדת מהמיטה. מניסיוני אני יודעת עד כמה קשה לחיות תלויה בזולת. לשכב בבית, לא לקום ולא לעשות דבר. המצב שבו חייבים לבקש כל דבר קטן מאחרים - נורא ממש. לאדם כמוך, שאינו רגיל למצבים כאלה, השינוי דורש הרבה סבלנות ואורך רוח. האם אמך, אישה נהדרת וחזקה שכמוה, עדיין נמצאת אצלך? מה שלום האנסייה הקטן? חבל, אני כה משתוקקת לראות ילדים, אך הבניסה אל חדרי שבבית החולים אסורה להם, כי שוכב עמנו חולה מדבק. רק אם אני נחה בגינה מתירים לאחייניות שלי לבוא אליי. ביקור כזה הוא בשבילי חגיגה אמיתית.

ההתקדמות שלי אטית אך יציבה. מותר לי ללכת לבדי לשירותים ולנשית לגינה; אך אסור לי עדיין להתעייף. מדי שלושה חודשים בודקים את הבטן שלי. מובן שאני נהנית מהביקורים של בני משפחתי. רוב חבריי כבר אינם בהולנד, כי עלו לארץ ישראל. גם אני חולמת שאגיע לשם אי פעם. חבל רק שאצלי הדבר נשאר בגדר של חלום יפה.

היום חלפה שנה מאז הגעתי לבית החולים הזה.

3 בדצמבר 1946 בסנטוריום בדאבוס

לא שכחתי אתכם, אלא שמסיבות כלכליות עלי להפחית את המכתבים שאני שולחת. כך אוכל פעם בחודש לכתוב למשפחה ולחברים, לפי התור. פה, בסנטוריום הזה, הכול נראה מרוחק, לפעמים עלי לשכנע את עצמי שאכן עברתי את כל הדברים הללו, ושהזיכרונות שלי אמיתיים. רק לפני ארבע שנים הסתתרת אצלכם. מבורך האדם שיכול לשכות את עצבותו. הסביבה כאן אינה מאפשרת את השיכחה, כי כל הנמצאים פה, חברים מתנועת

3 ביולי 1947, דאבוס

נמאס לי לכתוב מכתבים. אני משתוקקת כבר לשוחח אתכם פנים אל פנים. הרופאים מדברים אתי על הארכה של האשפוז למשך שלוש חודשים נוספים; דבר שכבר אינו מרגש אותי כלל. לפני חודש עברתי בדיקה מיוחדת, קדחו כמה חורים לתוך בטני כדי לבחון מבעד להם את אבריי הפנימיים. במהלך הבדיקה הפכו אותי ורופאי אותי כדי להסתכל מכל הזוויות. הרופאים הבחינו בגידול ובכתם, והחליטו שאמשיך באמבטיות השמש. שעתיים ביום אני צולה את הבטן מכל צד. הנוף הנהדר מתחיל לשעמם אותי. היופי נמאס עלי. בבוקר אני מתקנת בגדים בשביל החברים, וכך אני מחזיקה כמה פרוטות. צמר לסריגה נמצא כאן בשפע. החנויות מצוידות בכל טוב והבגדים בהן יפים אך יקרים למדי. חבל שאיני יכולה להרשות לעצמי את כל המותרות האלה. בשבוע האחרון באה אחותי הני לבקר אותי. נהנינו.

12 בדצמבר 1947

מצב בריאותי הגרוע מנע ממני את הכתיבה. קודם כל, מזל טוב ליום הולדתה של סיצקה. אני משוכנעת שהבית התמלא ילדים. תארו לעצמכם: כבר שיחררו אותי, ואז חליתי בדלקת גרון. מובן שחשבת שהכול יעבור במהרה, אך כאשר באתי להיבדק החליט הרופא לנתח אותי ללא דיחוי. החומר המוגלתי שנלקח מגרוני נשלח לבדיקה. ושוב נמצאו בו תאים שחפתיים. אצטרך לחזור לבית החולים, ושוב מדברים על הבראה ממושכת בת שישה עד תשעה חודשים.

לא לקחתי דבר כזה בחשבון. ממש מייאש. מזל שאני עסוקה בלימודים.

מובן שאני אבקר אתכם, אך השאלה היא מתי? מה אתם אומרים על המדינה היהודית שבדרך? סוף סוף, אחרי אלפיים שנות גלות. חבל שיישפך עוד דם רב - דבר שכל כך לא רצינו שיקרה אחרי כל מה שעבר עלינו. אנחנו נדאג שלאף ערבי לא יעשה עוול. אך הניסיון מלמד שחופש נקנה בדם.

"החלוק", עברו במחנות הריכוז. כמוני, גם יתר הנמצאים כאן הנם חולים כרוניים שבאו להחלים. המעניין הוא שתחושת החולי של כולנו פחתה. כולנו מרגישים כאילו אנו חיים במשק בית משותף. בסנטורים אנו כשלושים אנשים מכל ארצות אירופה, לרבות צ'כיה ופולין. המשותף לכולנו הנו השאיפה לעלות ארצה; המפריד - דעותינו הפוליטיות הקוטביות. הויכוחים והדיונים המתנהלים כאן מעניינים אותי מאוד. אנשי התנועה הציונית דואגים לנו לחיי תרבות ולערבי מוסיקה. השבוע נסענו במכונית לרסיטל של פסנתר ערב כזה משיב אותי לחיקה של החברה האנושית והתרבותית. בסך הכול אנחנו חברה סגורה כאן, בבית החולים, וכמעט אין לנו מגע עם אנשים מבחוץ. מובן שחזרתי לתפקד היטב, ואני דואגת לצורכי היום-יום שלי: לכביסה, לתפירה, לגיהוץ. מותר לי להסתובב כרצוני אך כולנו חייבים להקפיד על שעות מנוחה, ואלה נמצאות במהלך היום כולו.

קשה לי לתאר את יופיו של הנוף. בשבוע האחרון ירד שלג והסביבה קיבלה מראה אגדתי ממש. לפעמים אני משתזפת בשמש במרפסת הגובלת בחדרי.

תארו לכם שאני נמצאת בגובה של 1030 מטר מעל פני הים. בבית ספר בהולנד למדתי ששלושים אחוז משטחה של המדינה שלנו שוטף מתחת לפני הים וכי היא שטוחה מאוד. איזה הבדל. מתברר שהרופאים מתייחסים אל השמש כאל התרופה הטובה ביותר בשבילי. מדי יום אני משתזפת באמבט שמש שעתיים לפחות "צלייה" של שעה לכל צד.

עתה כבר אין ספק שאבריא. זהו עניין של זמן. הריאות נקיות.

דאבוס, 10 במארס 1947

אני מחכה לשמש, אך זו מסרבת לעלות ולהקרין את חומה על בטני לפני שנה עדיין חשבתי שאשתחרר במהרה; אך עכשיו, לאור מצבם הדלקתי של בטני, החלמתי מתעכבת. שוב עליי להתאזר בסבלנות הנופים המהממים לעולם אינם משעממים אותי.

15 במארס 1948, דאבוס

כבר שלושה חדשים אני שוכבת שוב. קודם עברתי ניתוח בבלוטות הצוואר; אחר-כך שבו ותקפו אותי כאבי בטן. בפעם הראשונה חשתי עצמי בתחתית התהום. האופטימיות שליוותה אותי אפילו באושיץ, נמוגה כמעט כליל. ראיתי שחורות.

למזלי המציאו בארצות הברית תרופה חדשה כלשהי, סטרפטומיצין. בני משפחתי החיים שם מיהרו לפעול. כיוון שהתרופה מאוד יקרה, הם שולחים לי אותה מדי שבועיים. במשך היום מזריקים לי כמות קבועה, שבסך הכול אינה עולה על גרם אחד. מאה ימים ימשך הטיפול. בינתיים עברתי את היום החמישים וחמישה, ואני ממשיכה לספור.

אסור לי להתלהב, כי בעבר, בכל פעם שהתלהבתי - התבדתי ואולם, למען האמת, אני מרגישה כל יום שיפור במצבי. מזל שיש לי בני משפחה טובים כל כך באמריקה. גם אמי באה לביקור, אחרי שלא התראינו כבר שנה וחצי.

התוכנית להגיע לארץ ישראל ננטשה בינתיים. חיי נטולי קצב. מי יודע האם אוכל לנהל אי פעם חיים רגילים.

1 בנובמבר 1948, דאבוס

תוצאות הבדיקות היו גרועות מתמיד. שוב אשכב כאן כל החורף. אלה אינם חיים אמיתיים כי כל מעשיי נועדו רק להעביר את הזמן כבר סרגתי לפחות ארבעים סוודרים.

21 בדצמבר 1948, דאבוס

לפוקייה וליוהן היקרים, בשום אופן לא שכחתי את יום הולדתה של סיצקה, הכתיבה לא צלחה בידי מחמת מצב רוחי הנורא. מאות פעמים דימינתי את עצמי מפתיעה אתכם ונכנסת פתאום לסלון שלכם. אני משוכנעת שלא נפסיק לדבר. מצד שני, אין טעם להיכנע למצב הרוח הקודר זהו גורלי. הדבר היחיד המדרבן אותי להמשיך הוא העתיד הרחוק: אבריאל, אעלה לארץ ישראל וארוויח את לחמי בהוראה. אם אני אגיע אי פעם למצב הזה, לא אבקש עוד דבר.

לצערי, אין בפי שום בשורות טובות. אני בולעת את הכדורים נגד שחפת במשך שישה ימים רצופים, אחר-כך שומרת על מנוחה של שישה ימים - וחוזר חלילה. הפכתי לשפן ניסיונות, כי השימוש בתרופה אושר על ידי משרד הבריאות האמריקאי לפני חצי שנה בלבד. שמתה חולים נוספים עוברים את הטיפול יחד אתי, ושמעתי כי החולים הנמצאים בבתי חולים אחרים הגיעו לתוצאות טובות. בכל אופן, הכדורים מעוררים תיאבון, והמשפחה מארצות הברית דואגת לי גם למאכלים טעימים.

13 במארס 1949, דאבוס

אחרי לבטים קשים, בדיקות חוזרות ונשנות ויעוץ של רופא מומחה - הסכמתי לעבור ניתוח שבו כרתו לי אברים נשיים פנימיים. שלושה שבועות עברו מאז, ועתה אני כבר מסתובבת ומחלימה בצעדי ענק. (טפו, טפו, טפו). עכשיו קיים סיכוי סביר שאבריאל לחלוטין. אמי באה לסעוד אותי. הטיפול הרפואי שקיבלתי היה מעל ומעבר. שתינו הסתכלנו על התמונות שלכם. הילדים השתנו והתבגרו ללא הכר. להתראות בקרוב.

*

לטי השתחררה מהסנטוריום שבדאבוס באפריל 1949. מיד עם הגיעה לאמסטרדם פנתה למשרדיה של הסוכנות היהודית. היא גוללה את סיפור החלמתה עד שחרורה, והמציאה תעודה רפואית מהסנטוריום המעידות שהיא בריאה לגמרי. קולה רעד מהתרגשות כשהשמיעה את בקשתה:

"עכשיו, כל רצוני הוא לעלות ארצה ולהתחיל את חיי". תשובתו של שליח הסוכנות הלמה כפטיש בראשה: "העלמה לטי תדלסהיים, ההוראות בנוגע לאנשים שחלו פעם בשחפת מאוד בדרורות. מדינת ישראל דורשת שימתינו שנה לפחות, על מנת שנהיה בטוחים שהמחלה נעלמה. בעוד שנה תוכלי לשוב ולפנות אלינו."

פרק 6

פגישה גורלית

כשלטי פגשה את דוד בשנת 1949 במשרדה של הסוכנות היהודית באמסטרדם, לא ידעו שניהם שהם קרובי משפחה רחוקים. הם הכירו זה את זה עוד במפגשים הקבוצתיים של תנועת הנוער בשנות השלושים המאוחרות.

"את לטי רודלסהיים."

"ואתה דוד ון-חלדר. איפה אתה גר עכשיו?"

"שכרתי לי חדר בהילורסום, אבל המקום הקבוע שלי הנו בישראל, בקיבוץ."

"יש לי יום חופשי מעבודתי בבית "החלוק". אולי תרצה לאכול אצלנו ארוחת צהריים?"

"ברצון."

עוד בדרכם הביתה הספיק דוד לספר לה שלקח "חופשה ללא תשלום" מהקיבוץ. לטי צחקה, אך לא הבינה מדוע בחר לשוב זמנית להולנד. סקרנותה התעוררה, והיא הניחה שעוד תשאל אותו על כך בהזדמנות. מטבעה לא נהגה להציג שאלות רבות מדי בבת אחת.

"הייתי ממקימי קיבוץ יקום," הוסיף בגאווה, והחידה שבראשה גברה.

דוד עצמו הרגיש נוח מאוד על יד השולחן בביתה של לטי, שהתגוררה עתה עם אמה ועם בעלה השני. בני הזוג מאוד השתדלו להנעים לו. טעמים של המאכלים המוכרים ליטף את חכו. השיחה התנהלה בהולנדית, כמובן, אך מדי פעם ביקשה לטי לדעת כיצד אומרים מילה כלשהי בעברית. כמיהתה לשמוע את השפה העברית נראתה לו מובנת מאליה, שכן כבר הספיקה לספר לו שבכוונתה לעלות ארצה.

אמה של לטי שאלה בלא היסוס את השאלה המתבקשת:

"מדוע חזרת מהקיבוץ להולנד?"

דוד כיחכח בגרונו, מוטב שיגיד בגלוי מדוע השאיר את כל חפציו

בחדר הרווקים שבקיבוץ, עמד בפני החברים וביקש לצאת. העובדה שהיו בהם כאלה שגיחכו קמעה, לא הפריעה לו.

"האמת היא שאני מאוד אוהב את חיי בקיבוץ ושהשתלבותי בו יפה; אך לאט לאט כל החברים התחתנו וכל אחד טרוד בחיי המשפחה שלו. אני יודע שזה טבעי, אך נשארתי רווק - ואף-על-פי שהיו לי חברות, לא נקשרתי לאף אחת בלב ובנפש. לכן החלטתי לנסוע להולנד, ולנסות את מזלי כאן בחיפוש אחרי חברה."

בסוף הארוחה קמה לטי ממקומה והדיחה את הכלים. לאחר מכן שבה והצטרפה אליו.

"מה קרה לך בזמן המלחמה?"

דוד ידע שתשאל, וציפה לשאלה זו. קשה לו להסביר שאפילו ברגעים האינטימיים ביותר עם חברותיו, לא היה ביכולתו להיפתח ולספר על המלחמה. למעשה, זו היתה הסיבה לכך שכל קשר עלה במוקדם או במאוחר על שרטון. הפעם חש כי ביכולתו להישאר רגוע: לטי תבין את סיפורו: כל מילה, כל גוון, כל תחושה וכל מחשבה שעברו עליו בתקופה הזאת.

"אם אני אתחיל לספר, נשב כאן כל הלילה."

"לא משנה. עוד נספיק לדבר בעתיד."

עברו כמה ימים עד שדוד טילפן אליה.

"התקבלתי לעבודה בסוכנות היהודית, לטי. מעכשיו אעבוד אתך ביחד באותו מקום - בבית "החלוק" לנוער בקרבת הילורסום."

"מצויק, בשעה טובה."

רוחה של לטי סערה בקרבה. אמה מיד הבחינה בלחייה הסמוקות. עוד באותו השבוע שבו השניים ונפגשו - הפעם במקום העבודה.

"עכשיו יהיה לנו הרבה זמן לשוחח," קבע דוד בחיוך רחב.

בערב התיישבו שניהם על הספה במועדון. כולם ישנו, ורק קולו של דוד נשמע. בפעם הראשונה מאז המלחמה, פרץ הסיפור שהיה חבוי בתוכו החוצה.

"שש שנים עברו מאותו יום ארוך שבו עצרו הגרמנים את אמי,

אבי ואחי..." פתח.

שש שנים עברו מאותו יום ארור שבו עצרו הגרמנים את אמו, אביו ואחיו של דוד. הוריו חיו בנפרד: ארנולד אחי גר עם אביו, ודוד – כיון שמאז ומתמיד היה הילד של אמא – בחר לעבור אתה ועם החבר שלה לאמסטרדם. הורי דוד לא יכלו להתגרש, כי עורכי דין יהודיים לא הורשו לעבוד. למעשה, כל היהודים ללא יוצא מהכלל פוטרו מעבודתם. דוד עצמו עבד כפקיד בעיריית הילוורסום עד שראש העיר בא למשרדו ואמר, "צר לי מר ון-חלדר, אך עליי לפטר אותך. בהיותך יהודי אסור לי להעסיק אותך." זהו.

זמן קצר אחרי כן, בתחילת יוני 1942, גורשו גם אביו ואחיו לאמסטרדם, ושם מצאו מקום מגורים אצל קרובי משפחה. עוד קודם לכן עצרו אנשי הגסטפו את החברה של אמו, וכיון שאביו של דוד חי לבדו, הזמינה האם אותו להצטרף אליה. כדי להקל על הקרובים שאצלה התגוררו דוד ובני משפחתו, סוכם שדוד יאכל ארוחת צהרים אצל אחייניותיו של אביו. באותה תקופה, ממש באמצע הארוחה, הגיעה המשטרה כדי לעצור את האחייניות. במקרה הבחין דוד מבעד לחלון בשוטרים הקרבים לדירה שבקומה שלישית. הוא רץ דרך המטבח למרפסת שמאחורי הבית, ועבר את המחיצה בין דירת האחייניות לדירת השכנים, חושש שמא השכנים יגלו אותו. למזלו, הללו לא הרגישו בו. במהלך מרדפו אחרי האחייניות עלה אחד השוטרים למרפסת, אך לא קרב אל המחיצה. מייד אחרי כן עזב דוד את הדירה.

ב-24 במארס 1943, היום הטראגי בחייו של דוד, בשעה שמונה וחצי בערב, צילצל מישוהו בפעמון אצל השכנים. לא היה זה צלצל רגיל, מנומס, אלא חודר ולא נעים. מיד לאחר פתיחת הדלת שמעו בני המשפחה אנשים רצים במדרגות, וקולות חבטה שהכירו מהפעם שבה באו לקחת את השכנים היהודים. אמו ואחיו של דוד מיהרו לחדר האמבטיה, ומשם עלו בסולם שהוביל לעליית הגג. רק אביו נשאר בסלון, מאובן מפחד.

דוד לא ידע מה לעשות ולאן לברוח. מלית ברירה השליך עצמו אל מתחת למיטה, שם נצמד לקיר וחדל לנשום. עבר נצח עד שאחיו נכנס לרגע אל החדר.

"אני בסדר," לחש לו דוד.

האח לא ענה, אך השליך את צרור המפתחות על הרצפה. במשך שעות שכב דוד ליד הקיר בלי לזוז. כשיצא, שרר שקט בבית. מחשבות קשות התרוצצו בראשו. הכול נראה לו אבוד, חסר תכלית, חסר טעם, שחור, מדכא. לא היה ביכולתו לבכות. הוא התליט להישאר בדירה.

במשך הלילה כולו ישב על יד החלון, ורק לקראת עלות השחר נרדם. הוא התעורר משנתו הטרופה לקול שריקתו המוכרת של אחיו, ופתח את הדלת. קשה לתאר עד כמה שמח למראו: 'ביחד נתגבר על הצפוי לנו ביתר קלות', חשב. האח סיפר שאמם ירדה מעליית הגג כדי לקחת את תעודות הזהות שלה, וכי אביהם המשיך לשבת ללא ניע בסלון. הגרמנים, יחד עם השוטרים ההולנדיים, הביאו את ההורים ואותו עצמו לתיאטרון היהודי, שם נאספו כל אלה שנועדו להישלח למחנה המעבר וסטרבורק.

"איך הצלחת להימלט?" שאל דוד בפליאה, שכן ידע שהמקום שורץ שומרים.

"חברי היודנראט הזמינו את השומרים הגרמנים למשתה, וכולם השתכרו. כך יכלו הבחורים הצעירים לברוח משם."

דוד ואחיו החלו לנסות לשחרר את הוריהם. לשם כך פנו לעורכי דין ידועי שם, אך לשווא. אף אחד לא הצליח לפעול למענם. בינתיים עברו שני האחים לדירה בעברו השני של הכביש. כידוע, מסוכן מאוד היה להסתובב ברחוב בלא תעודות זהות ובלי אישור מטעם היודנראט. דוד ביקש אפוא מאחיו שיחפשו כתובת שבה יוכלו להסתתר. האח סירב, ודוד התחנן:

"לא אתיה חיים בלתי לגלים," הצהיר אחיו שוב ושוב בהחלטיות. עד היום חש דוד כאב כשהוא נזכר במשפט ההוא. כיום ידוע לו שהוריו הושמדו בסוביבור, על פי דיווח של הצלב האדום שהגיע לידיו בתום המלחמה, הם הוצאו להורג שבועיים אחרי היום שבו נעצרו.

ב-27 באפריל 1943, בעוד דוד נמצא במספרה של יהודי שעדיין הורשה לגזוז את שערם של יהודים, עצרו שלושה אנשי הגסטפו בלוויית שוטרים הולנדים את אחיו. ברשימת הנספים של הצלב האדום עתיד היה שמו להופיע עם התוספת: "נפטר בסוביבור 7-במאי 1943". לא במקרה גם הוא וגם הוריו של דוד נרצחו ביום שישי: הרכבות למחנות ההשמדה ממחנה המעבר וסטרבורק שבמזרח הולנד יצאו תמיד בימי שלישי, וביום שישי כבר הספיקו להשמיד את כל נוסעיהן...

ביום שבו נלכד אחיו, החליט דוד להסתתר. הוא הסיר את הטלאי הצהוב ופנה למשפחת ואטרמן שבאמסטרדם (מאוחר יותר הם נעצרו ונשלחו למחנה ריכוז). האנשים הנהדרים הללו לא רק פתחו בפניו את ביתם, אלא גם נתנו לו אופניים בתקופה שבה כבר אסור היה ליהודי להחזיק את כלי התחבורה הזה. לא היו אלה אופניים רגילים, אלא ללא צמיגים, עם חישוקים מעץ. דוד רכב על גבי האופניים הללו למרחק של שלושים קילומטר להילוורסום, לביתם של יאן ושל טינה, ואת הכאב בישבנו לא מיהר לשכוח.

במשך יומיים ישן דוד אצל טינה ויאן פלדמן בהילוורסום, ואחר-כך נסע לצפון הולנד, לכתובת אחרת שקיבל מטינה ומיאן. את האופניים הוביל בקרון מיוחד.

בני המשפחה שאליה הגיע הפעם, נגר ואשתו, קיבלו את פני דוד יפה מאוד והעניקו לו יחס אוהד. שהותו שם לא עברה ללא תקלות: רבים מדי ידעו על קיומו, לרבות הכומר של הכפר. יום אחד הופיע בבית הנגר, ולא היה קשה להבין מדוע בא לשוחח עם דוד. הוא סיפר לו על הברית החדשה, על ישו ועל הנצרות. בשפה קולחת ניסה לשכנע אותו ללכת "בדרך הנכונה" ולהכין עצמו לקראת חיים אחרים.

דוד הקשיב לו בנימוס, איך יכול היה לנהוג אחרת? ואולם, בסוף הדברים אמר בהחלטיות, כשהוא לוקח על עצמו בכך סיכון לא מבוטל: "אני ספוג חינוך יהודי ציוני. קשה כבר לעשות ממני אדם אחר. כשתיגמר המלחמה, ברצוני להגיע לפלשתינה. בשבילי בעיניי, זאת הדרך הנכונה."

מאז חדל הכומר לבקר בביתם.

בימי ראשון נהגו בני המשפחה ללכת לכנסייה ואחר-כך בבית היו שותים קפה ואוכלים עוגה. באחד מימי ראשון הללו נשמע קול חריקת בלמים של מכוניות. בלא לאבד אף רגע הרים דוד את הצלחות ואת הסכום ויצא למטבח. לא היה שם מקום שבו יכול היה להסתתר.

צלצל נשמע בדלת: "האם יש מישהו בבית?"

"כן; מה אתם רוצים?"

"אנחנו מחפשים יהודים. האם הגיעו אליכם יהודים והם מסתתרים אצלכם?"

"בשום אופן לא."

"את בטוחה?"

"כן," ואחרי שתיקה קצרה: "בדיוק עכשיו חזרנו מהתפילה בכנסייה. אם אתה לא מאמין שאין אצלנו אף יהודי, אתה יכול לחפש."

"אם את אומרת, אני מאמין."

בזכות אומץ לבה של האישה, נמנע חיפוש גורלי. ואולם, בני הזוג הבינו שהאנשים הללו עתידים לחזור בקרוב ולנסות שוב להיכנס. כיוון שכך ברחו מהבית, והשאירו את דוד לנפשו. הנער יצא מהבית ופנה לכיוון הגורן. שם עלה למעלה, וליתר ביטחון העלה את הסולם, כך שאיש לא יוכל להגיע אליו. יתרונו של מקום המחבוא היה גם חסרונו: אפשר היה להבחין בפתחו מבחוץ.

מובן שהשוטרים חזרו. דוד יכול היה לראותם מבלי להיראות. שוב צילצלו בדלת. מזל שלא פרצו אותה. בלילה ההוא ירד דוד מהגורן והסתתר בשדה חיטה. למחרת לקח את האופניים וחזר ליאן ולטינה, ושם הסתתר עד סוף המלחמה. יאן, אמן בנשמתו שהיה קריין ברדיו הולנד ופסל, הכין למענו מחבוא מאוד מיוחד: בתוך הארון שבחדר השינה הותקן פתח מוסווה אל כוך שבו היה צורך לשבת בשפיפה. דוד חש שהוא אומץ על ידם כבן, בהבדל אחד: הם היו חופשיים, ואילו הוא עצמו מעולם לא יצא החוצה. שלוש פעמים "ביקרו" הגרמנים בבית המשפחה. בפעם הראשונה,

יופ וסטרוויל, האיש שהיה לנביא זעם

יופ וסטרוויל היה מאז ומתמיד אדם עקבי, המוכן להילחם למען עקרונותיו ואשר אינו תושש לשאת את מלוא התוצאות. בעת שהותו באינדונזיה – באותם ימים, מושבה הולנדית – שאלה יצא ללמד כמורה צעיר בן עשרים וחמש, קיבל צו גיוס לצבא ההולנדי. הוא סירב בתוקף להתגייס, בטענה שאינו מסכים לשרת בצבא של מדינה המוציאה חלק ניכר מתקציבה על רכישת נשק במקום על רוחה ועל חינוך. כסרבן גיוס נכלא שם בבית הסוהר בשנת 1924, ולאחר כמה חדשים גורש בחזרה להולנד.

בכל מאודו העריץ את אביו, כומר ומנהיג הכת הקרויה דרביסטון. בני הכת, שכינו עצמם, "אסיפת המאמינים", קיבלו את ספרי התנ"ך ללא סייג כדברי אלוהים חיים. יופ נולד ב-1899 בעיר זוטפן שבמזרח הולנד. עברה המפואר כ"עיר האנזה" – מרכז של סחר שבו התערבבו בני עמים רבים אלה באלה – לצד סובלנותם הדתית של תושביה, שימשו קרקע פורייה לפיתוח רעיונות חדשים שמקורם מחיקה של הדת הפרוטסטנטית. חלומותיו הניעו אותו ללמוד בסמינר למורים והפכו אותו לחלוץ בהמצאת שיטות הוראה וחינוך חדישים לילדים, וביישומן.

בשנות העשרים המאוחרות לחייו, יצר קשר עם ברטולומיאוס ליכט, אחד הכמרים הפרוטסטנטיים הסוציאליסטיים, חלוץ התנועה האנרכיסטית בהולנד. גם הוא היה סרבן גיוס שישב בכלא.

כשיזף פגש את קיס, נכרתה ברית בלתי כתובה בין שני אנשים שונים באופיים אבל בעלי אותם הרעיונות בכל הנוגע לחינוך הילדים. יופ ווילי עברו ללמד ב"ורקפלאטס" של קיס בוקה ושל אשתו. יחד המציאו את שיטת המבחנים של הקשת בענן: כל הילדים בבית ספרם חולקו לקבוצות גיל לפי צבע: ילדים מתחת לגיל שמונה קיבלו את הצבע הסגול, ואחר כך (בסדר עולה) באו הצבעים כחול, ירוק, ומעל גיל שתים-עשרה – צהוב. על פי התפישה שלהם, כל ילד

לשם חיפוש דברי נחושת כדי ליצור נשק ולתרום למאמץ המלחמתי שלהם; בפעם השנייה, כשהם כבר חוששים מפני מפלה אפשרית, לשם איסוף שמיכות לחיילים שלחמו בחזית הרוסית; בפעם השלישית, נושאים מהתבוסה המתקרבת, כדי לגייס גברים שיעבדו בעבודת כפייה. בכל הפעמים הללו הסתתר דוד, בפעם האחרונה הצטרף אליו יאן, והסתתר באינטרסול – במקום מחבוא נוסף שהכין בשעתו למען דוד.

*

"...בפעם האחרונה הצטרף אליי יאן, והסתתר באינטרסול – במקום מחבוא נוסף שהכין בשעתו בשבילי."

דוד השתתק. לטי הניחה את ידה על זרועו, השעה חמש בבוקר, פס אור הולך ומתרחב, בולע את החושך. שני אנשים יושבים ומחכים ליום החדש.

"רציתי לומר לך דבר-מה מעומק לבי. מעולם לא העזתי לספר למישהו את מה שעבר עליי. עכשיו דיברתי ללא עכבות וללא רתיעה. עד כמה שהדבר נשמע מוזר, נסעתי להולנד לחפש אישה שתבין אותי, שבפניה אהיה מסוגל לפתוח את לבי ואשר עמה אוכל לשוחח על הכול. אני מאוד רוצה להקים משפחה, לגדל ילדים ולחנך אותם. לא איבדתי את האמון בבני האדם. אנשים לא יהודים סיכנו את חייהם כדי להציל אותי."

דמעות זלגו על לחייה של לטי. "אני מבינה אותך. גם אני רוצה לחנך ילדים, אך לעולם לא אוכל ללדת אחרי מחלת השחפת שנדבקתי בה באושוויץ, והניתוח שעברתי בבית חולים בשווייץ."

דוד לקח את ידה בידו. כך ישבו עד שקרני השמש נגעו בהם.

פגישה גורלית היא כזו שבה שני אנשים יודעים מיד שהם נועדו אחד לשנייה. חודשיים בלבד לאחר מכן החליטו לטי ודוד להתחתן. החופה נערכה בפברואר 1950 בקיבוץ הכשרה בהולנד, בנוכחות כל החברים. אחרי שבירת הכוס ושכונת האמונים לירושלים, כל החלוצים שרו פה אחד: "בשנה הבאה בירושלים."

היה הקשת בענן, הצבעים באו לסמל את שלבי החינוך השונים. פעמיים בחודש נבחנו הילדים על החומר שבו בחרו בעצמם להיבחן, מתוך האמונה שכך תתפתח אצלם תחושת האחריות.

הקרע בין שני האנשים הדומיננטיים היה בלתי נמנע. אי אפשר היה עוד לגשר בין חילוקי הדעות ביניהם. יופ וילי החליטו לעזוב את בית הספר "ורקפלאטס" לפני פרוץ המלחמה. למרות זאת, המשיכו המשפחות בוקה ווסטרוויל לשמור על קשר ביניהן.

יופ עבר לנהל את בית הספר מונטסורי ברוטרדם, שבו גם לימד. בן ארבעים ואחת היה כשפרצה המלחמה, בעל מסור ואב למופת לשלושה ילדיו (הרביעי, ברט, יוולד בשנת 1942, וייקרא על שמו של ברטולומיאס ליכט).

אלה שהכירו אותו, יודעים לספר שהיה אדם חדור תחושה של שליחות שהקרין שלוה ויושר, וכי דגל בשוויוניות. בשנתיים האחרונות לחייו הקדיש את כל מרצו לקבוצת החלוצים ולפעילות המחתרית למען הצלת אנשים. אחד התברים ששוחח אתו זמן קצר לפני מותו, נזכר שיופ חזר בו במידה מסוימת מהשקפותיו הפציפיסטיות. "היום אני יודע שאי אפשר להיות פציפיסט בעת מלחמה ולהילחם בלי שימוש בכוח." משפט עדין וכואב זה יצא מפיו לאחר שהבין מה הנאצים עוללו ומעוללים.

יופ ווסטרוויל פעל עוד ועוד, כאילו מנהל מירון נגד הזמן, ואולי גם בתחושה שהאדמה תחתיו בוערת. הוא עשה מאמץ אדיר כדי להיפרד באופן אישי מקבוצת החלוצים בתחילת 1944. בסיועו ובסיועם של חבריו הצליחו הללו להגיע לטולה, שממנה עמדו לחצות את הפירנאים ודרך ספרד לנסוע לארץ ישראל. הוא הגיע למרגלות הפירנאים ושם נפרד מחבריו ונאם את נאומו האחרון – בגאון, בשלוות נפש, בעמידה זקופה. באמצע השדה דיבר אל אלה שעוד מעט יגשימו את החלום הציוני בן אלפיים השנה. כאיש מאמין באלוהים ובטוב שיש בבני האדם: כאיש הדוגל בשוויוניות ובהומניזם.

"באתי מפריס לכאן במיוחד כדי להיפרד מכם – אתם החלוצים שהצלחתם להימלט מהולנד הכבושה. אני מאחל לכולכם נסיעה

בטוחה ומוצלחת לארץ ישראל, הארץ המובטחת שאתם תעזרו לבנות. ברצוני לבקש מכם, במעמד זה: אנא, אל תשכחו לעולם את כל החברים שלא הצליחו להיות עמכם היום."

הוא חזר לבדו לפריס, ודחה כל הצעה ללוות אותו. בשום אופן לא רצה לסכן את חייהם של חברים אחרים.

יופ ווסטרוויל נעצר ב-11 במארס 1944 ליד הגבול הבלגי, בעת שניסה להבריח שתי בנות יהודיות יחד עם חברו באוקה. לא היה לו סיכוי להימלט, כי נשא עליו תעודת זהות מזויפת של אדם מבוקש שהרג איש גסטפו. כך נאלץ למסור את שמו האמיתי.

על איש המחתרת יופ ווסטרוויל ידעו אנשי הגסטפו בהחלט די והותר. הוא נכלא בבית הסוהר של אינדהובן, ומשם הועבר למחנה הריכוז ווכט. אנשי הגסטפו בודדו אותו בבונקר, מחשש פן חבריו ייצרו אתו קשר וינסו לשחרר אותו. בערב האחרון בכלא, לפני הוצאתו להורג, כתב:

ערב בכלא

(עברית: יעקב אורלנד)

שעת הרהורים חרישית.

שעת דמדומים ומצור.

זוהר קורן מתוכי

ושוטף את כולי באור.

כלא. כתלים ארבעה.

מנעול, והפתח סתום.

מאוחר. מאוחר כבר מאוד.

והאור הדולק עמום.

פרשתי כפי בתפילה.

עצמתי עיני מלראות.

מתהום תהומי ייסורי

עיני את הנצח תרות.

יתום. ובדידות אטומה.
אין פשר. אין גשר. אין קול.
נפשי השואלת סתומה.
שלווה מבקשת בכל.

שעת הרהורים חרישית.
שקיעה. והאופק חיוור.
קרן-ערביים דקה
רוטטת על כותל עיוור.

הכותל, הסמל הגס
של עדר פורק חוק.
שנפש נתן למרמס
וחופש הושיב בצינוק.

שעת הרהורים חרישית.
כבר לילה ירד. ליל מגור.
הזוהר אשר מתוכי
שוטף אותי נוגה ואור.

עיני בשמים תוהות.
היש מענה בס, היש?
היש בחיים שמעבר
תשובה לאשר אבקש?

רשרוש צמרות בפתאום.
וקול באוזני מצלצל.
נכפי- ענפות במרום
מכות חרש-חרש בליל.

זרזיר מציץ ציוצים
אל עולם מאוחר ועייף,
גועשים בקרבי ופורצים
החיים שאני אוהב.

הנה הם הנם - כל רעיי,
לצדי הם עומדים בשורה.
ביחד צעדנו מול צר
את הדרך הזאת, הישרה.

הנה גם עיני רעותיי,
החולמות, מאירות מבט.
אין פחד בלב רעייתי,
כי לבנו הולם באחד.

אחת לי עכשיו. היינו-הך,
אם אמות או אוסיף לחיות.
אור פלא גדול בי נפקח
ועשרתי, עשרתי מאוד.

שעת הרהורים חרישית.
ולילה ארוך מאפיל.
הזוהר אשר מתוכי-
שטף שטפני כליל.*

למחרת, ב-11 באוגוסט 1944, הוצא להורג בידי כיתת יורים.

*AVOND IN DE CEL. Het is het uur van zinnen / Nu, nu de avond daalt / Wanneer het Licht van binnen / ons wezen overstraalt. // Een cel: vier witte muren / de deur wel stevig dicht / In deze laatste uren / schijnt een gematigd licht. // Ik vouw mijn hete handen / ik sluit mijn ogen dicht / ik voel de pijn zo branden / ik zoek het Eeuwig Licht. // Mijn ziel tracht naar de reden / van haar verlatenheid / ik hunker naar de vrede / in deze eenzaamheid. // Het zonlicht gaat nu dalen / het is het laatste uur / Ik zie de zwakke stralen / tegen de blinde muur. // De muur! dat is de orde / rondom ons eenzaam oord / En van de wet der horde / het allerlaatste woord. // Het is het uur van zinnen / nu de avond is gedaald / en nu het licht van binnen / mijn wezen overstraalt. // Met wonder in mijn ogen / zoek ik de hemel af / of ergens uit den Hoge / het Leven antwoord gaf. // Vanuit de top der berken / klinkt plots een fijn gerucht / En plechtig op hun vlerken / gaan reigers door de lucht. // Een merel zingt zijn streven / de late wereld in - / Ik voel het felle leven / dat ik zozeer bemijn. // Ik zie weer al de vrienden / die mij terzijde staan / met hen ben ik langs verblinden / de rechte weg gegaan. // Ik zie de ogen lichten / der liefste kameraad / niets kan ons onheil stichten / ons hart slaat ene maat. // Al ga ik op of onder / het blijft mij nu gelijk / Ik voel het heilig wonder / ik weet het Leven'rijk. // Het is het uur van zinnen / Nu is de nacht gedaald / Nu wordt door 't Licht van binnen / Mijn wezen overstraald.

וילי וסטרוויל נכלאה בבית סוהר באותו יום שבו נעצרו לטי רודלסהיים והיא בתחנת הרכבת ברוטרדם. את בעלה יופ עלה בידי וילי לראות עוד פעם אחת, מרחוק. שניהם נכלאו במחנה הריכוז והעונשין ווכט.

וילי: "יופ עמד שם, באגף הגברים, ואני עמדתי רחוקה ממנו בחצר הפנימית. ראיתי את פניו, ונופפו זה אל זה בידינו. היה זה רגע נצחי." וילי וסטרוויל שבה ממחנה ראבנסברוק. בהולנד עברה מכתובת אל כתובת עד שהצליחה להשיב אליה את כל ארבעת ילדיה. הצעיר היה בן שנה בעת שנעצרה, ועתה לא הכיר אותה. הילדים, שידעו סבל רב בזמן המלחמה, לא הוכרו על ידי ממשלת הולנד כגורדי הנאצים.

בשנת 1947, בנוכחות וילי וסטרוויל, נטעו חברי קבוצת וסטרוויל – שרבים מהם חברי קיבוץ גלעד שבהרי אפרים – שתילים ביער וסטרוויל. ביער זה ניצבות המצבות של יופ, של שושו סימון, ושל קורט האנמן, שלוש הדמויות המובילות בקבוצת המחתרת. יופ וקורט נרצחו, שושו נעצר והתאבד בכלאו. על מצבה נפרדת חקוקים שמותיהם של כל הפעילים, היהודים והלא יהודים, שלא הצליחו להימלט ונרצחו.

בשנת 1964 החמנו כל הפעילים ההולנדיים בקבוצה זו – יהודיים ושאינם יהודיים – לטיול בארץ. עשרים ושלושה באו לשם עם ילדיהם. גדעון הואזנר בירך את החברים והעניק מדליות וחילק תעודות מטעם "יד ושם" לחברים הלא יהודיים בלבד. כן, רק הללו הוכרו על ידי "יד ושם" כחסידי אומות העולם. היה זה רגע עצוב לפעילים היהודיים, שהתמסרו לפעילות המחתרית באותה המידה כעמיתיהם.

ווילי השיבה בשם הקבוצה "בעברית". בשנת 1991 נחנך ב"יד ושם" חדר שהוקדש כולו למעשים הגדולים של קבוצת המחתרת.

במשך כל השנים שמרה לטי על קשר הדוק עם וילי. "לעולם לא אשכח את היום שבו היא ואנוכי נעצרנו על ידי אנשי הגסטפו והובלנו לבית הסוהר. הרגעים הנצחיים האלה חרוטים על לוח לבי, ואני נושאת אותם עמי כל ימי חיי. חודשים ארוכים עברו מהרגע שבו נעצרתי ועד שעלה בידי להשתחרר מרגשות האשם שחשתי בשל מצבה של וילי וגורל הילדים. על אף העצב ששרף אותי מבפנים, הבנתי שהאשמה בידי אנשי הגסטפו והמלשין, שהפילו אותנו בפת. "הידידות ביני לבין וילי התהדקה עוד יותר אחרי המלחמה. הביקור הראשון שערכתי אחרי ההבראה הארוכה שלי, בשנת 1949, היה אצלה – יחד עם דוד. באותם ימים ידעתי עליה מעט מאוד; אך העבר המשותף הפך אותנו לידידות נפש. במשך הזמן, ומחמת המרחק הגיאוגרפי בינינו שלא איפשר לנו להיפגש לעתים תכופות, התחלנו להתכתב. כל מכתב ממנה היה בשבילי חוויה מרגשת. מאוחר יותר פינו המכתבים את מקומם לשיחות הטלפוניות. לא פעם העסיקו אותי מחשבותיה במשך ימים שלמים. אילצתי את עצמי לא לשלוף את תשובותיי מהמותן, אלא להשיב רק לאחר שהקדשתי לדברים מחשבה עמוקה.

איני היחידה שראיתי בוילי אישה יוצאת מהכלל. כל החברים בקבוצה התלהבו ממנה. ברגעים הכי חשובים ידעה לחסוך במילים. "אני רוצה להיות אתכם בעת צרה." משפט כל כך פשוט שלימד אותי ואחרים רבים ללכת בדרכה. לפעמים ידעה להפתיע אותנו כליל. כך קרה, למשל, ימים ספורים לפני מלחמת ששת הימים, כאשר פתחתי את הדלת בביתי בבית-הכרם – וראיתי מולי לא אחרת מאשר וילי. ביקורים דומים שלה נערכו גם ביום ההולדת השבעים וביום ההולדת השמונים שלי. גם אז, פשוט הגיעה מבלי להודיע מראש. רק ביום ההולדת התשעים שלה שילמנו לה באותו המטבע.

בתה של וילי הגיעה הנה כמתנדבת, מצאה כאן את בעלה ונשארה בקיבוץ. אחרי שילדה הבת את ילדה הראשון החלה וילי ללמוד עברית כדי שתוכל לשוחח עם נכדה.

וילי לא הסתירה מעולם את השקפת עולמה הפציפיסטית. לעתים התווכחנו על נושאים פוליטיים. מובן שהיא התנגדה לכיבוש של

פרק 8

עיתון ירושלים 7 במאי 1999

"שיטת טיפול חדישה, היצרות עורקים של הלב באמצעות קרינה רדיואקטיבית, נוסתה בראשונה השבוע בבית חולים הדסה עין כרם. פרופסור זאב וושלר, מנהל היחידה להקרנה בבית החולים, היה הראשון שהגה את השיטה. וושלר נפטר השבוע ממחלת לב, יממה לפני הצגת הבכורה של שיטתו.

'מחלות לב וכלי דם הן גורם הראשון לתמותה בארץ', אומר פרופסור מאיר גוטסמן, מנהל מכון לב בבית החולים הדסה עין כרם, 'עד כה בוצע חידוש זרימת הדם לעורקים כליליים מוצרים על ידי הרחבה או על ידי ניתוח מעקפים. הרחבת העורקים היא הליך פשוט יותר ופחות טראומטי לחולה, אבל כרוכה בשיעור גבוה יותר של היצרות חדרות של העורקים במטופל. גם הנסיונות להקטנת ההיצרות החוזרת בחולים באמצעות תרופות לא עלו יפה, למרות ההצלחות המעבדתיות.

כבר לפני אחת-עשרה שנה הציע פרופסור וושלר לבדוק את השפעתה של קרינה רדיואקטיבית על טיפול בהיצרות העורקים, ואכן, במחקר שנערך בארצות הברית בחיות ובניסויים קליניים בבני אדם, התברר כי לקרינה הרדיואקטיבית יש פוטנציאל במניעת היצרות חוזרת בעורקים כליליים בלב.

השבוע בוצע הניתוח הראשון בשיטת טיפול חדשה זו, באישה בת שמונים וחמש שסבלה מהיצרות חוזרת בעורקים הכליליים בלב, ואשר מצבה לא אפשר ניתוח חוזר להרחבת העורקים הסתומים. פרופסור וושלר, שסבל ממחלת לב, נפטר, כאמור, השבוע – יום לפני הצגת הבכורה של שיטת טיפול זו, שהוא היה הראשון להציע אותה."

לטי בן חלד זכתה להיות המטופלת הראשונה בשיטה החדשה של פרופסור וושלר ז"ל. פרופסור חיים לוטן מבית חולים "הדסה עין

השטחים ולהקמת ההתנחלויות. לא כל החברים בארץ הבינו אותה. אני – בדרך כלל לאחר שיחות ארוכות – הגעתי אתה לעמק השווה. עד יומה האחרון, וחרף מחלתה, נשארה וילי צלולה. היא נפטרה ב-26 בפברואר 1999, יהיה זכרה ברוך. מותה הלם בי קשות. איבדתי אדם יקר מאוד וחלל ריק נפער בתוכי.

כרם" הוא שביצע בלטי את הניתוח, אשר עבר בהצלחה. בפעם השנייה בחייה ניצלה לטי הודות לטיפול חדשני שכמעט לא נוסה על אחרים.

אחרית דבר פברואר 2002

"הכמיהה לעלות לארץ ישראל והרצון לחיות בקיבוץ הם שהחזיקו אותי בחיים במשך המלחמה (בבתי סוהר ובמחנות ריכוז) ואחרי שתמה (בבתי החולים).

הרגשה של ריקנות הציפה אותי בעת שעמדתי על סיפון האונייה ועיניי חוגגות את נופי הארץ. אכן; הגעתי לחוף המבטחים, האם זוהי גם המנוחה והנחלה?

כידוע, לעולם אין לדעת לאיזה כיוון ימשכו אותנו החיים. משהגענו, דוד ואני, לקיבוץ יקום – עבד דוד, ממקימי המשק, ברפת, ואילו אני במתפרה. עקב כך נותר לנו מעט זמן לבלות זה עם זה. גם עם חברינו התראינו פחות משציפינו – שכן מרביתם הקדישו את שעות אחר הצהריים לבילוי בחיק המשפחה. מלבד זאת, תפירה לא היתה החלום שטווייתי לגביי. לאט לאט התחזקה בנו ההרגשה של חוסר שביעות רצון מתמשך מחיינו.

בלב כבד החלטנו לעזוב את הקיבוץ.

אף-על-פי שלא יכולתי ללדת ילדים, מצאנו שנינו דרך להגשים חלום משותף: לחנכם. דוד הקדיש את כל מרצו לרכישת ההשכלה הדרושה, וסיים תואר שני בבלשנות באוניברסיטת "רידינג" באנגליה. כך עמד מול התלמידים מצויד בידע הדרוש. אני, לעומת זאת, שבתני אל ההוראה מהר ככל האפשר. שנינו שימשנו אפוא כמורים: דוד בבית ספר תיכון ואני במסגרת החינוך המיוחד. כך הענקנו וגם קיבלנו. השגי התלמידים היוו בעבורנו מעין מד הצלחה. העברנו אל תחום החינוך את האנרגיות שבהיותינו בקיבוץ נאלצנו להשקיע בעבודת כפיים. נראה לנו שגם בתחום החינוך בנינו נדבכים. לפעמים, בתום יום מפרך, היינו מסתכלים זה בזה, ורואים האחד בעיניה של השנייה השתקפות של הברק שבעיני הילדים. הדבר היה לסם חיינו.

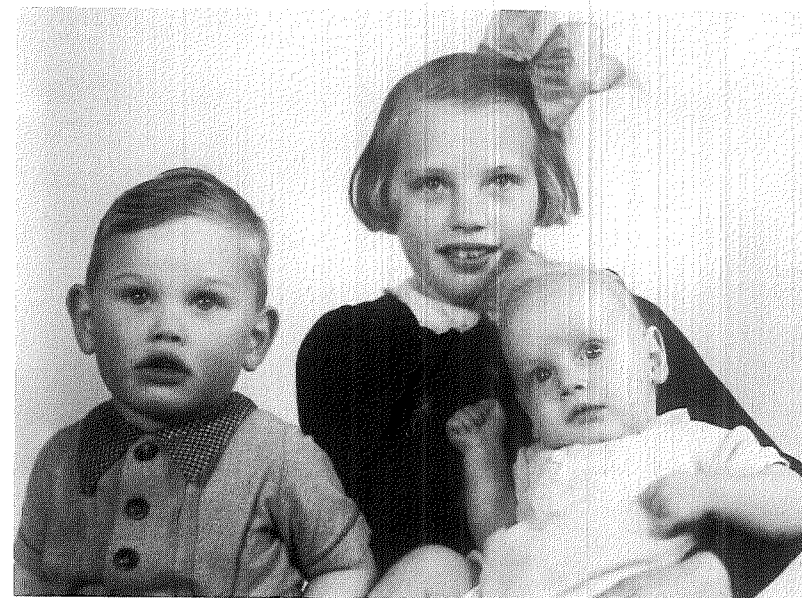
לטי עם אמה בבית חולים באמסטרדם, 1945

*

דוד בן השמונים ואחת ולטי בת השמונים ושש חיים היום בבית אבות בירושלים. העציצים והפרחים על המרפסת בדירתם הצנועה מתמזגים עם הצבעים הירושלמיים האהובים עליהם. ולפעמים, בישיבה ביחד על המרפסת, יד ביד, נדמה להם שהם חלמו.

לטי בסנטוריום בדאבוס, 1947

הנס, סיצקה וקיס, 1945

ביום הנישואין של לטי ודוד בקיבוץ ההכשרה בהולנד, 1950

לטי בסנטוריום בדאבוס, 1948

הרי (נפתלי) אשר ואישתו חנה עם דוד בן-חלד ברקע לוטי סיוז
עומדים לפני רשימת החלוצים שנרצחו (יד ושם)

לטי עם אמה ומיכאל כהן בעלה

הוריו של דוד בן-חלד: יהונתן ון-חלד
וגרטרוד-רו ון-חלד - סלומנס

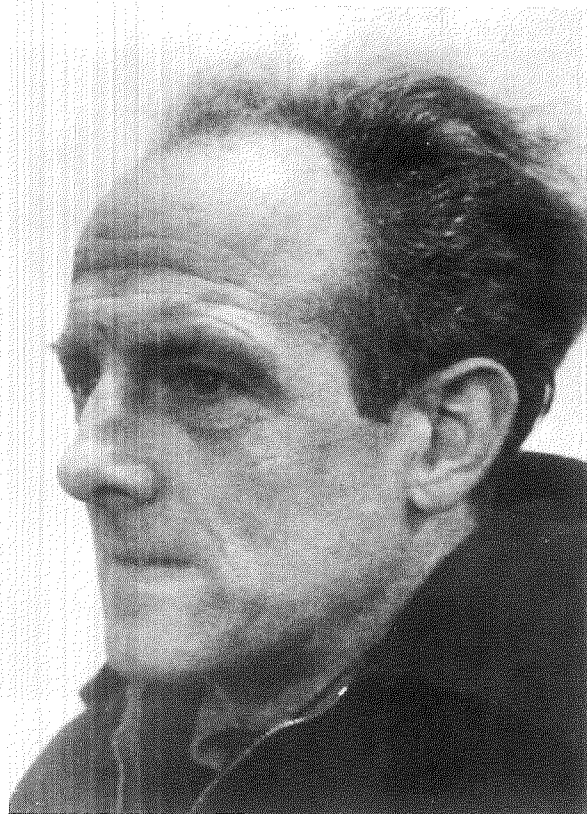
וילי וסטרוויל ביום ההולדת ה-80 של לטי

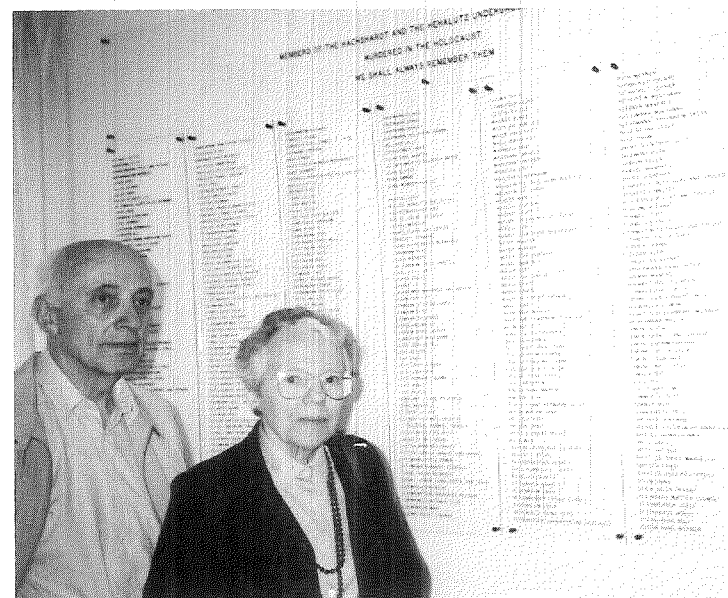
ארנולד ון-חלדר

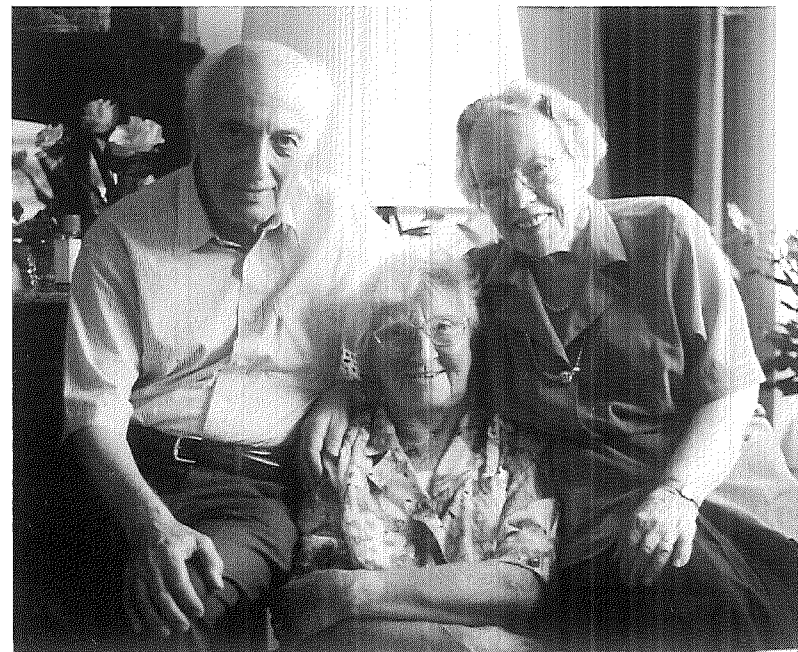
אמו של דוד גרטרוד-רו, 1941

יופ וסטרוויל

לטי ודוד ליד האנדרטה בתיאטרון היהודי
באמסטרדם ממנו נשלחו היהודים למחנה וסטרבורק

לטי, פוקייה ודוד, 1998

שיחות ביני לבין עצמי באושויץ

שיחות ביני לבין עצמי באושויץ

לטי בן-חלד-רודלסהיים מרים דובי-חזן

דוקסטורי בע"מ

סיפורה של לטי בן-חלד-רודלסהיים עולה על כל דמיון. פעם אחר פעם בגיהנום של שלושה מחנות ריכוז היא מצליחה לשרוד; לא מעט בזכות האמונה המיסטית במספרים שקועקעו על זרועה המסתכמים ב"חי". למרות כל הסבל הנוראי לטי אינה מתחרטת שויתרה על זכותה לעלות על אוניית "דורה" שהפליגה מהולנד לארץ ישראל ב-1939. את מקומה נתנה לפליט ציוני כי היא, כמו כל ההולנדים, האמינה שבהולנד "לא יקרה דבר". במלחמת העולם השנייה במחבוא אצל פוקייה ויוהאן בלייקר בצפון הולנד היא מחליטה לעזור לאחרים. היא קושרת את גורלה עם וילי יופ וסטרוויל שעמדו בראש קבוצת המחתרת ההולנדית של יהודים ולא יהודים שהצליחו להבריח חלוצים מהולנד הכבושה. לטי מחזיקה דירה המשמשת כמקום מעבר לחלוצים שעוברים באופן בלתי חוקי את הגבול ההולנדי. היא נופלת בפח שטמנו לה אנשי הגסטאפו ובוגד בתוך קבוצת המחתרת. דרך שני בתי סוהר ומחנה מעבר בהולנד היא מגיעה לאושויץ. שם בחדר החולים, קודחת מחוס, היא נשבעת בשיחות שבינה לבין עצמה שאם תישאר בחיים תחייה לפי העקרונות הפציפיסטיים של יופ וסטרוויל.

מילים אינן יכולות לגעת בסבל שעובר עליה מצעדת אושוץ דרך עוד שני מחנות עד לשחרורה.

החלמתה נמשכת ארבע שנים עד לשנת 1949. בשנה זו דוד בן-חלד, ניצול שואה יחידי ממשפחתו, ממקימי קיבוץ יקום, נוסע להולנד לחפש אישה, הוא פוגש את לטי. הם נועדו זה לזו, מתחתנים, עולים לארץ ישראל ומתמסרים להוראה ולחינוך שהיה לסם חייהם.

לטי בת ה-86 ודוד בן ה-81 חיים היום בבית אבות בירושלים. לפעמים בישיבה ביחד על המרפסת, יד ביד, נדמה להם שהם חלמו.

לטי בן-חלד-רודלסהיים

מרים דובי-חזן

דוקסטורי בע"מ